De taaltheorie van Johannes Kinker

Marijke J. van der Wal

bron

Marijke J. van der Wal, *De taaltheorie van Johannes Kinker*. Publikaties van de Vakgroep Nederlandse Taal- & Letterkunde, Leiden 1977

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/wal_006taal01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

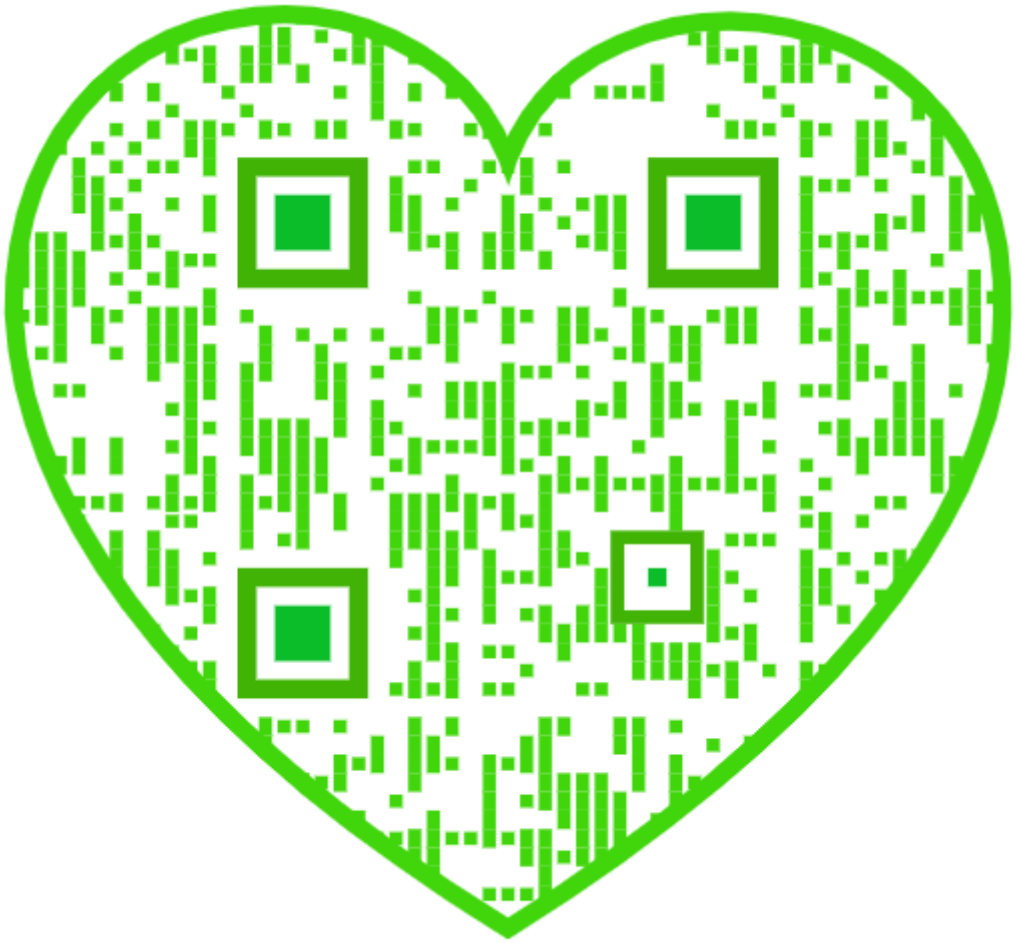

1. Naar werken die in de bibliografie worden genoemd wordt verwezen met de naam van de auteur. Zijn meerdere publikaties van een auteur in de bibliografie opgenomen dan verwijs ik met b.v. SASSEN 1959.
2. Onderstreping in citaten is van mij afkomstig.
3. Afkortingen:

InZ.:	Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen
KNI:	Het Koninklijk-Nederlandsche Instituut
KNAW:	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Voorwoord

In deze publikatie zijn de resultaten te vinden van een onderzoek naar Kinkers *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen*, een verhandeling die in 1817 verscheen in het eerste deel van de Gedenkschriften[1] van het Koninklijk-Nederlandsch Instituut[2].

De taaltheorie van Johannes Kinker is een bewerking van mijn doktoraalskriptie met dezelfde titel (Leiden 1975). Ik dank prof. dr. J.G. Kooij voor zijn nuttige adviezen en drs. J.M. van der Horst voor het kritisch doornemen van een eerdere versie van hoofdstuk 6.

Inleiding en verantwoording

In het artikel 'Kinker als taalkundige naast en tegenover Bilderdijk' (DE VOOYS 1947, 351-60) vestigt C.G.N. de Vooys de aandacht op de *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen*, een geschrift dat door hem als 'een doorwerkte eerste proeve van taalfilosofie' (DE VOOYS 352) wordt getypeerd. De Vooys, die zich in zijn artikel vnl. beperkt tot Kinkers beoordeling van Bilderdijks *Nederlandsche Spraakleer*, geeft zelf geen uitgebreide bespreking van de *Inleiding*. Hij wijst op de wenselijkheid van een onderzoek: het 'grotendeels afwijzende' oordeel dat de 19e-eeuwer Van der Wijck over de verhandeling velt[3], zou eens door een taalkundige getoetst moeten worden (DE VOOYS, 352, noot 3). Temeer daar blijkt, dat men niet altijd op het oordeel van Van der Wijck kan afgaan[4].

De suggestie van De Vooys is niet opgevolgd: uit literatuuronderzoek blijkt, dat de *Inleiding* tot nu toe door niemand grondig is bestudeerd. Er is zelfs geen bevredigend overzicht van de inhoud voor handen.

1. De volledige titel luidt: *Gedenkschriften*, *in de hedendaagsche talen*, *van de derde klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van wetenschappen*, *letterkunde*, *en schoone kunsten*.
2. Het Koninklijk-Nederlandsche Instituut: in het vervolg door mij aangeduid met KNI.
3. Zie VAN DER WIJCK 117-47.
4. De Vooys wijst erop dat Van der Wijck ook de 'verdienstelijke Prosodie "tamelijk vervelend"' vindt (DE VOOYS, 352, noot 3). Hij is niet de enige die skeptisch tegenover VAN DER WIJCK staat: Van der Gulden is het niet eens met het (vernietigend) oordeel over Kinkers laatste werk, *Le dualisme de la raison humaine*; hij signaleert een korzelige en afbrekende toon in Van der Wijcks monografie (zie VAN DER GULDEN 28-9).

Die stand van zaken bracht mij ertoe te overwegen de verhandeling als objekt van onderzoek te nemen. Bij beschouwing van Kinkers 'taalkundige'[5] publikaties kwam ik tot de konklusie dat er voldoende reden was om juist de *Inleiding* nader te bestuderen en andere geschriften eventueel voor een later tijdstip te bewaren. De *Inleiding*, de eerste van twee gedrukte[6] taaltheoretische verhandelingen, neemt een belangrijke plaats in binnen het taalkundig werk: Kinkers taaltheorie wordt erin uiteengezet. In de tweede verhandeling, de *Proeve eener beantwoording*[7] gaat Kinker van het eerder verschenen werk uit, waarnaar hij ook herhaaldelijk verwijst. In de *Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijks Nederlandsche Spraakleer* (Amsterdam 1829) komen eveneens ideeën uit de *Inleiding* voor.

De opzet van het onderzoek werd grotendeels bepaald door het feit dat de inhoud van de verhandeling niet bekend is. Een overzicht van de *Inleiding* wordt in de hoofdstukken 2 t/m 4 van *De taaltheorie van Johannes Kinker* gegeven. Het is geen eenvoudige zaak te bepalen wat er in de verhandeling staat: de door Kinker gehanteerde termen, bijvoorbeeld, zijn - naar huidige begrippen - niet precies gedefinieerd, wat problemen oplevert. Wanneer ik uiteindelijk - na het opsporen van de betekenis die de gebruikte begrippen hebben en na verder nauwgezet interpreteren - een beeld van Kinkers taaltheorie heb gegeven, volgt in hoofdstuk 5 enig kommentaar. In hoofdstuk 6 wordt getracht de taaltheorie in een groter verband, dat van die tijd en van een bepaalde taalbeschouwing, te plaatsen. Tenslotte wordt de invloed van de *Inleiding* nagegaan (hoofdstuk 7). Aangezien ik me voornamelijk bezighoud met een verhandeling die binnen het KNI ontstond en gepubliceerd werd, zijn Kinkers aktiviteiten binnen die instelling het onderwerp van het eerste hoofdstuk.

5. *Taalkundig* is voor Kinker elke studie die gericht is op taal of taalaspekten. Wat wij nu taalfilosofie zouden noemen valt er ook onder. We passen ons aan Kinkers terminologie aan en zullen in het vervolg de term *taalkundig* ook, waar nodig, in die ruime zin gebruiken.
6. Er zijn naast de in druk verschenen werken ook handschriften, die zich in de K.B. Den Haag en de U.B. Leiden bevinden. Zie voor een overzicht daarvan VIS 288-9 en 291.
7. De *Proeve eener beantwoording van de vraag: wat nut kan de empirische algemeene taalkennis aan de hoogere wijsbegeerte toebrengen?* verscheen in 1833 in de Gedenkschriften. DE VOOYS 1947, 352, noot 3 vermeldt het juiste jaar van uitgave: 1833. VAN DER GULDEN 35 noemt ten onrechte het jaar 1830. In 1830 werd de lezing voor het KNI gehouden; in 1833 verscheen de verhandeling in druk.

1. Kinkers taalkundige aktiviteiten binnen het KNI

Het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van wetenschappen, letterkunde, en schoone kunsten, de voorloper van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, werd in 1808 opgericht. Kinker (1764-1845), literator en filosoof, in het dagelijks leven achtereenvolgens advokaat, hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde te Luik en ambteloos burger, is vanaf 1810 aktief geweest binnen het KNI[1]. Hij was lid van de Derde Klasse, de klasse van de Latijnse, Griekse en Oosterse taal- en letterkunde, de 'Oude en Nieuwe Geschiedenissen der vreemde Volkeren, derzelver Oudheden en Gedenkstukken' en de wijsbegeerte[2]. Kinker bevond zich daar in het gezelschap van onder meer D. Wyttenbach, J. Willmet, M. Tydeman, D.J. van Lennep, A.R. Falck, P.W. van Heusde, P. van Hemert, J.F.L. Schröder en M.C. van Hall[3]. In die kring hield hij lezingen over verschillende onderwerpen (zie VIS 17). Tijdens een aantal bijeenkomsten gaf Kinker 'eene uiteenzetting van zijne gedachten over eene algemeene Taalkennis' (VAN HALL 59). Dat gebeurde - volgens de notulen van het KNI[4] - van 6 juni 1810 tot 26 augustus 1812. Op laatstgenoemde datum biedt Kinker zijn medeleden de hele verhandeling, die de titel *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen* draagt, aan[5]. Hij leest bij die gelegenheid een brief voor, die moet dienen als voorrede bij het werk[6]. Er wordt een kommissie ingesteld die zich nader met het aangeboden geschrift zal bezighouden. Op voorstel van deze kommissie besluit men Kinkers verhandeling in de Gedenkschriften van het KNI op te nemen[7]. Het eerste deel van de Gedenkschriften, het deel waarin de *Inleiding* wordt gepubliceerd, verschijnt, na nogal wat vertraging, in 1817. Jaren later[8] geeft Kinker opnieuw blijk van zijn belangstelling voor 'algemeene Taalkennis'. Hij benadert dan in zijn lezing *De Proeve eener beantwoording van de vraag: wat nut kan de empirische algemeene taalkennis aan de hoogere wijsbegeerte toebrengen?*, de algemene taalkunde vanuit de in de titel genoemde vraagstelling. Ook deze verhandeling krijgt na een gunstige beoordeling een plaats in de Gedenkschriften[9]. Uit de rapporten van de kommissies die in beide gevallen over publikatie moesten adviseren, blijkt dat Kinkers prestaties heel hoog werden geschat binnen het KNI.

Eindnoten:

1. Gegevens over Kinkers kandidaatsstelling en zijn benoeming als lid van het KNI zijn te vinden in VIS 16; 17; 336.
2. Zie 'Letterkundige geschiedenis van de derde klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut', een overzicht dat aan het begin van GEDENKSCHRIFTEN 1817 staat.
3. Een lijst van leden, korrespondenten en buitenlandse geassocieerden is te vinden in GEDENKSCHRIFTEN 1817.
4. Zie het NOTULENBOEK van de Derde Klasse van het KNI (deel 1 en 2), aanwezig in het Archief van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Kloveniersburgwal 29, Amsterdam. Kinkers biograaf Van Hall is onvolledig: hij spreekt slechts van 'onderscheidene Zittingen' in 1810 (VAN HALL 59).
5. Zie de notulen van 26 aug. 1812 in NOTULENBOEK deel 2, p. 110. De *Inleiding* blijkt meer te zijn dan de inhoud van de lezingen: in de notulen wordt gesproken over 'dit werk, welke haar [= de afdeling van het KNI] slechts stuksgewijze, van tijd tot tijd, en niet geheel is voorgelezen'.

6. Zie NOTULENBOEK deel 2, p. 117-122, waar een gedeelte van Kinkers brief wordt geciteerd.
7. Zie NOTULENBOEK deel 2, p. 200-1 voor het verslag dat Falck uitbrengt namens de kommissie, die verder bestaat uit P. van Hemert en D.J. van Lennep.
8. Volgens NOTULENBOEK deel 4, p. 442-4 en deel 5, p. 2 gebeurde dat op 16 aug. en 27 sept. 1830. De druk (GEDENKSCHRIFTEN 1833) vermeldt als datum 13 sept. 1830.
9. Op 7 mei 1832 werd een gunstig rapport uitgebracht. Zie de, eveneens in het Archief van de KNAW aanwezige, RAPPORTEN II, no. 7.

2. Een inleiding tot de Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen

2.1. Woord vooraf.

De *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen*, gepubliceerd in het eerste deel van de Gedenkschriften van de derde klasse van het KNI, bestaat uit een begeleidend schrijven (III-XVI), een inleiding (1-9) en een eerste (10-112) en tweede (113-246) afdeling. Het begeleidend schrijven en de inleiding hebben beide het karakter van een verantwoording. Ze overlappen elkaar op diverse punten: de indeling van de stof voor de verhandeling bijvoorbeeld komt zowel op p. X-XI als op p. 8-9 voor. In dit voorwerk (het begeleidend schrijven en de inleiding) spreekt Kinker over zaken als taal en het algemene in de talen, waarbij hij zijn eigen methode in de algemene taalkunde stelt tegenover een z.i. niet aan te bevelen benaderingswijze. In de verhandeling die op het voorwerk volgt en waarin Klinker een inleiding - geen volledige schets (zie *Inl.* VIII)

- van een 'wijsgeerige algemeene theorie der talen' zal geven, gaat hij volgens de door hem voorgestelde methode te werk. Kinker gebruikt overigens naast 'wijsgeerige algemeene theorie der talen' ook afwisselend de benamingen: algemene theorie der talen; algemene wetenschappelijke theorie der talen; wijsgerige theorie der talen; algemene wijsgerige taalkunde; algemene taalkunde.

In het nu volgende hoofdstuk komen de begrippen die Kinker hanteert, zijn uitgangspunten en zijn werkwijze ter sprake: zaken die Kinker voor een deel zelf in het voorwerk van de *Inleiding* aan de orde stelt.

2.2. Het begrip taal; gedachte taal en gesproken taal.

De tekst levert nogal eens moeilijkheden op, die zijn terug te brengen op het gebruik van een bepaald woord. Een woord, waaraan een inhoud is gegeven die we pas ontdekken na uitvoerige vergelijking van verschillende passages. Zo kunnen Kinkers opmerkingen over 'taal' problematisch zijn, omdat het de lezer niet zonder meer duidelijk is wat met de term 'taal' wordt bedoeld[10]. De verwarring wordt nog groter, wanneer we op het begrippenpaar 'gesproken taal' - 'gedachte taal' stuiten. Hoe verhouden taal, gesproken taal en gedachte taal zich tot elkaar? Waar staan die drie termen voor? Kinker geeft in het volgende citaat aan hoe de verhouding ligt tussen gesproken en gedachte taal:

> ‘Wanneer het mogelijk ware, dat alle verschillende spraken verloren gingen, zou nogtans deze algemeene, niet gesproken, maar gedachte taal blijven voortduren, zoo lang er denkende wezens bestaan zouden. De gesproken taal is iets *voorwerpelijks*, waarvan de gedachte taal het *onderwerpelijke* is; en het is voornamelijk in het welbegrepen onderscheid dezer beide bestanddeelen, welke zich in het algemeene begrip van *taal* vereenigen, dat wij het ware standpunt ontdekken, waaruit wij het voorwerp der algemeene taalwetenschap beschouwen moeten’ (*Inl.* VI)

De gedachte taal is het onderwerpelijke van de gesproken taal; d.w.z. de gedachte taal ‘openbaart’ zich in de gesproken taal zoals duidelijk wordt uit de volgende passage:

> ‘Dit bezielde kleed der rede [= de gedachte taal M.W.] (...) blijft, in de veelvuldige oudere en nieuwere gedaanten [= de verschillende oude en nieuwe talen; de gesproken taal M.W.], waarin zij zich openbaart ...’ (*Inl.* III)[11.]

De gedachte taal manifesteert zich dus in de gesproken taal, maar het bestaan van die gedachte taal is niet afhankelijk van de verschillende ‘spraken’ of ‘dialekten’ waaruit de gesproken taal - in konkreto - bestaat. Kinker schenkt niet zonder reden nadrukkelijk aandacht aan de verhouding tussen de genoemde termen: het onderscheid gesproken - gedachte taal is essentieel voor heel de verhandeling. Vanuit dit onderscheid wil Kinker aan algemene taalwetenschap doen.

In het eerste hierboven weergegeven citaat wordt terloops opgemerkt dat gesproken en gedachte taal ‘zich in het algemeene begrip van *taal* vereenigen’. De term *taal* wordt hier in algemene zin gebruikt. Bij onderzoek, dat bestond uit vergelijking van de vele tekstgedeelten waarin de termen *taal*, *gesproken taal*, *gedachte taal* en *talen* voorkwamen, bleek echter dat *taal* in verreweg de meeste gevallen bij Kinker niet als verzamelnaam fungeert, maar de specifieke betekenis van *gedachte taal* heeft[12.]. Dat is een terminologisch gebruik dat niet expliciet in de verhandeling wordt verantwoord. Voor het begrip van de tekst is het uiteraard van het grootste belang dit gebruik te signaleren. Voor de duidelijkheid volgt hier een schematisch overzicht:

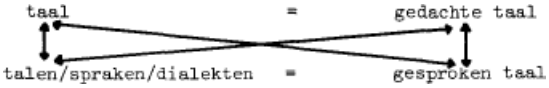

fig. 1

De verhoudingen tussen de termen onderling zijn aangegeven: *taal* is gelijk aan *gedachte taal*; *talen/spraken/dialekten* zijn *gesproken taal*. De pijlen verbinden de begrippen die in de tekst (vaak) tegenover elkaar worden gezet.

Is het nu duidelijk hoe de termen zich tegenover elkaar verhouden, de vraag blijft nog open wat we er ons bij moeten voorstellen. Gesproken taal (talen etc.) levert geen probleem op, maar wat is taal/gedachte taal precies? Een paar kenmerken van de (gedachte) taal worden ons gegeven. De taal wordt ‘de blijvende(...) zelfstandige vertegenwoordigster der rede’[13.] genoemd; ze is in die hoedanigheid een konstante temidden van de steeds veranderende talen. Kinker omschrijft taal ook nog anders: ‘... als tolk namelijk der, naar noodzakelijke en in de menschelijke ziel aangelegde denkwetten, voortkiemende gedachten’ (*Inl.* IV)[14.]. Vanwege deze funktie moet de taal zoals zij zich in de verschillende spraken openbaart dezelfde zijn: de denkwetten zijn immers algemeen menselijk en bij de sprekers van verschillende talen hetzelfde[15.]. De taal, die in verband gebracht wordt met de rede, is dus *algemeen* en wordt ook als zodanig aangeduid[16.]. Vanuit de spraken gezien: we mogen konkluderen dat de spraken iets gemeenschappelijks hebben, nl. *de taal*.

2.3. Het algemene in talen; de algemene taalkunde.

Kinkers opvatting van algemene taalkunde is het best uiteen te zetten aan de hand van de definitie die hij zelf geeft:

> ‘Algemeene taalkennis is niet de kennis van deze of gene taal, maar van dat gene, dat in alle talen, of liever, in de taal in 't algemeen, als grondslag moet aangenomen worden.
> De grond eener taal, in 't algemeen, moet niet gezocht worden in de woorden: want deze zijn slechts de teekenen der gedachten; maar in de gedachten of denkbeelden zelve, waarvan de woorden slechts het uitwendige omkleedsel zijn. Om deze met grond te beoordeelen, is het noodig dat gene te kennen, 't welk zij in de taal vertegenwoordigen en uitdrukken. Algemeene taalkunde is derhalve de kennis der denkbeelden, toegepast op de woorden, die er de teekenen van zijn’ (*Inl.* 1)

Algemene taalkennis is de kennis van wat in alle talen, of liever gezegd, in de taal in 't algemeen als grondslag moet worden aangenomen. Lettend op de konklusie aan het slot van de vorige paragraaf, vinden we het niet vreemd dat Kinker een verband legt tussen de grondslag van alle *talen* en die van *de taal in 't algemeen*. Kinker spreekt bij voorkeur over ‘de taal in 't algemeen’, een met bovenstaande definitie geïntroduceerd begrip dat met eerder genoemde ‘gedachte taal’ en ‘taal’ gelijk-

gesteld moet worden. Kinker duidt aan waar we het algemene (d.i. de grondslag van de taal in 't algemeen) moeten zoeken: op het vlak van de gedachten en níet op dat van de woorden. We moeten verder gaan dan de woorden, die slechts tekenen of uitwendige omkleedsels van de gedachten zijn.

Kennis van de gedachten of denkbeelden is een eerste vereiste. Algemene taalkunde houdt in: die 'kennis der denkbeelden' *toepassen* op 'de woorden, die er de teekenen van zijn'. Hoe dat in zijn werk gaat zullen we nog zien. In ieder geval worden woorden vergeleken met en getoetst aan de betekenissen om tenslotte beoordeeld te worden[17]. Dat brengt een bepaalde werkwijze met zich mee die gekenmerkt wordt door aandacht voor 'het denkapparaat', want:

> 'Ter verkrijging van eene volledige theorie der denkbeelden of begrippen, die te zamen de beteekenissen der woorden uitmaken, is het noodig derzelver grond en vorming op te sporen, in dat vermogen der ziel, 't welk de noodzakelijke voorwaarde van het denken uitmaakt, en waarin dus ook de eerste formen of grondwetten aangelegd moeten zijn, *in* en *naar* welke wij denken ...' (*Inl.* 1).

Op het gebied van het denken ligt het algemene. Een methode waarbij men aan het denken voorbijgaat en het algemene alleen in de talen zoekt, wijst Kinker voor de algemene taalkunde af[18].

2.4. Kinkers standpunt: het unieke.

Kinker wil de algemene taalwetenschap beoefenen vanuit het onderscheid tussen gedachte en gesproken taal. Een standpunt dat volgens hem uniek is: 'Voor zoo veel mij bekend is, is de algemeene taalkunde nog nimmer met dit voornemen behandeld' (*Inl.* VI)[19]. Men bleef tot nu toe stilstaan bij het teken, het woord, waarin het denkbeeld werd gezocht en bij de rededelen op zich, waarin men het 'werktuiglijke der taal' dacht te vinden[20]. Kortom, men had alleen oog voor de gesproken taal en men kon zo niet het ware wezen van de gedachte taal bepalen[21]. Dit laatste ziet Kinker als zijn taak.

In een algemene taalwetenschap zoekt men naar het algemene. Voor Kinker wil dat zeggen het wezen (de grond) van de taal in 't algemeen of van de gedachte taal bepalen[22]. De uitwerking van die taak houdt *o.a.* in de toepassing van de kennis der denkbeelden op de woorden, die er de tekenen van zijn.

2.5. Kinkers werkwijze.

Werken op het gebied van de algemene taalkunde betekent voor Kinker ook het volgende:

> '... uit de vergelijking van de wetten des denkvermogens, en der daaruit onmiddellijk voortvloeijende grondbeteekenissen (waarvan alle overige begrippen en denkbeelden, als uit hunne algemeene oorsprongen afgeleid zijn) met de werktuiglijke taalformen, waarin alle die beteekenissen aan de verbeelding en het verstand voorgesteld worden, het eigenaartig *mechanismus* der taal, en de algemeene grammatikale regelen, waarnaar zich dit *mechanismus* beweegt en regelt, te bepalen' (*Inl.* VII).

Gaan we even voorbij aan de onbekende termen (wetten des denkvermogens, grondbeteekenissen e.d.) in het citaat, dan zien we dat Kinker het mechanisme van de taal wil bepalen. Hij denkt dit te doen door de 'wetten des denkvermogens' en de 'grondbeteekenissen' te vergelijken met de 'werktuiglijke taalformen' of, anders en algemener gezegd, door de 'toepassing van de tafel der grondbeteekenissen op de taal'[23].

Aan de algemene taalkunde zitten blijkbaar twee kanten: het opsporen van denkbeelden die de betekenissen der woorden vormen, (zie 2.3.) én de bepaling van het mechanisme der taal. Sprekend over het eerste punt, wees Kinker een methode waarbij men alleen maar aandacht voor de talen en geen belangstelling voor het denken heeft, af. Voor het tweede punt geldt hetzelfde: een aanpak waarbij men van de bestaande talen uitgaat en uit de grammatikale regels van die talen de *algemene* grammatikale regels tracht te halen, is te verwerpen. Wanneer men uitsluitend op de talen gericht is, komt wat Kinker in de eerste plaats interesseert niet aan bod. Het gaat hem om de vraag: 'welke zijn de aard, de rangschikking en het verband der voorgestelde denkbeelden, waarvan de, volgens deze regelen [= gramm. regels] gewijzigde, taalteekenen de symbolische afbeeldingen zijn?' (*Inl.* VIII). Zijn belangstelling gaat dus uit naar het verband van de *denkbeelden*, die de basis vormen voor de taaltekens; hij graaft dieper dan het taalniveau. Op het niveau van het denken zoekt Kinker het algemene en hij slaat naar zijn mening de mensen van de 'alleen maar taal-methode' alle argumenten uit handen door erop te wijzen, dat men zich beperkend tot de talen, slechts overeenkomsten kan signaleren; de *oorzaak* van de overeenkomsten blijft op die manier verborgen[24]. Zelfs wanneer men zou aannemen dat de oorzaak ligt in de 'analogische aanleg van ons denkvermogen' (zie *Inl.* IX), dan rijst nog de vraag waarin dat analogische bestaat. Die vraag is alleen te beantwoorden door zich te richten op het denken, het denkvermogen.

Of je nu woorden beoordeelt of het mechanisme van de taal bepaalt, in beide gevallen begin je bij het denken en ga je vervolgens over tot de toepassing op de taal. In de algemene taalkunde kan men niet alleen aandacht hebben voor de stoffelijke uitwendige gedaante van taal, maar moet men zich aller-

eerst richten op het onstoffelijke gedachte. Dat betekent dat de ‘eerste beginselen en gronden’ (zie *Inl.* IX) van Kinkers algemene theorie der talen in de analyse van het denkvermogen zijn op te sporen. Het resultaat van die analyse, de tafel der grondbetekenissen, moet op de *taal* worden toegepast. Dat is de konklusie die bepalend blijkt te zijn voor de indeling van de verhandeling.

2.6. De indeling van de verhandeling.

De verhandeling wordt in twee hoofddelen gesplitst: het eerste deel waarin het denkvermogen wordt geanalyseerd en het tweede deel waarin de resultaten van de analyse worden toegepast op taal. De indeling ziet er als volgt uit:

> I. ‘Over de denkbeelden, als beteekenissen, waarvan de woorden de teekenen zijn; en wel van die algemeene denkbeelden en begrippen, welke als grondbeteekenissen, waarvan alle de overige afstammen, beschouwd moeten worden; en, om daarin regelmatig voorttegaan,
> a. Over de algemeene denkformen, of wetten des verstands.
> b. Over hare toepassing op de zinnelijkheid in 't algemeen.
> c. Over de voorwerpelijke grondbeteekenissen, en den uitwendigen zin.
> d. Over de onderwerpelijke grondbeteekenissen, en den inwendigen zin (of de zelfsbewustheid.) En
> e. Over de volledigheid van de naar deze bewerking opgemaakte tafel der grondbeteekenissen, en hare rangschikking in dezelve.
>
> II. Over de toepassing der grondbeteekenissen op de *taal*, als het zamenstel der teekenen van die zelfde grondbeteekenissen, en de daarvan afgeleide begrippen; en wel
> α. Op de woorden of teekenen, in 't algemeen.
> β. Op de zoogenaamde deelen der rede, welke in alle talen de werktuigen zijn, waarin en waardoor wij onze gedachten naar eene zekere aangenomen regelmatigheid afbeelden, en aaneenschakelen.
> γ. Op de wijze, waarop deze rededeelen eene voorstelling (*propositio*), of volzin uitmaken; en eindelijk
> δ. Op de synthetische zamenkoppeling dezer gedachteteekenen, of *syntaxis*’. (*Inl.* X/XI)

Deze volledig weergegeven indeling vereist een nadere toelichting: enkele van de gebruikte termen zeggen zonder verdere verklaring weinig of niets. In wat volgt zal de betekenis van die termen duidelijker worden. We volstaan hier met een paar korte opmerkingen.

Algemene denkformen, *of wetten des verstands* zijn de wetten of vormen waarnaar het verstand zich tijdens het denken richt. Deze denkvormen kunnen niet zonder een inhoud, die de *zinnelijkheid* eraan geeft.

De *zinnelijkheid* of de indrukken zijn in twee soorten te verdelen: de indrukken van de uitwendige zin (aanschouwingen) en die van de inwendige zin of van de onmiddellijke zelfsbewustheid (aandoeningen). Ze worden ook wel resp. *voorwerpelijke* (= van de voorwerpen afkomstige) en *onderwerpelijke* (= van het onderwerp, het ik, afkomstige) indrukken genoemd.

De *grondbeteekenissen* zijn de hoofdklassen van betekenissen, waarvan al de overige betekenissen afstammen. Er zijn twee soorten grondbetekenissen: onderwerpelijke en voorwerpelijke.

2.7. Enkele opmerkingen: taal - talen - denken.

We hebben gezien wat Kinkers opvatting van algemene taalwetenschap is en kunnen vaststellen dat Kinkers belangstelling niet in de eerste plaats naar de talen (de spraken) uitgaat. Hij is geïnteresseerd in *taal/de gedachte taal/de taal in 't algemeen*. Hij ziet immers het wezen van de gedachte taal bepalen als zijn taak. Omdat de gedachte taal zich in de talen openbaart, kunnen de talen als illustratiemateriaal dienen[25].

Om zijn doel, een beeld van de gedachte taal te krijgen, te bereiken tracht Kinker het mechanisme van de taal en het geheel van betekenissen die woorden kunnen hebben, op te sporen via de z.i. enig mogelijke toegangsweg: *het denken*. In het schema hieronder methode 2; methode 1 wijst Kinker af.

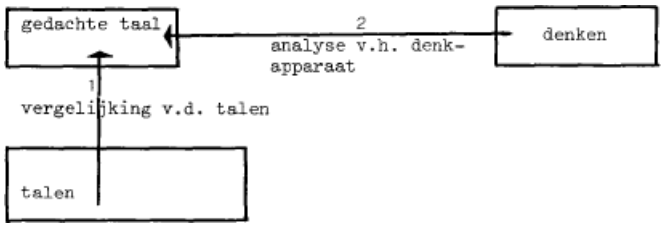

fig. 2

In de eerste afdeling van de verhandeling vindt de analyse van het denken plaats, wat in het volgende hoofdstuk, DE ANALYSE VAN HET DENKVERMOGEN, wordt behandeld.

Eindnoten:

10. Een voorbeeld van zo'n problematische passage is al direkt aan het begin van het begeleidend schrijven te vinden: zie *Inl.* III-IV.
11. De formulering ‘de gedachte taal openbaart zich in de gesproken taal’ doet misschien willekeurig denken aan de 20e-eeuwse onderscheidingen langue-parole en competence-performance. Uit de verdere behandeling van de *Inleiding* zal wel blijken dat gedachte-gesproken taal een heel ander begrippenpaar is dan de zojuist genoemde twee. We wijzen hier slechts op één verschil:

de toegang tot de gedachte taal loopt volgens Kinker via het *denken* en níet via de gesproken taal.

12. We hebben het over *taal* en niet over *een taal. Een* taal valt natuurlijk onder de gesproken taal.
13. Zie *Inl.* IV. Kinker spreekt op deze plaats over ‘de taal in 't algemeen’ (= de gedachte taal; zie 2.3.). Naast ‘vertegenwoordigster der rede’ wordt taal ook ‘dit bezielde kleed der rede, of liever deze verzinnelijkte menschelijke rede zelve’ (*Inl.* III) genoemd.
14. Kinker spreekt hier over de gedachte taal. Dat er ook verband bestaat tussen de talen (spraken, dialekten) en de denkwetten ontkent hij overigens niet: ‘Deze meerder of minder volmaakte dialekten (...) staan (...) met de begrippen en voorstellingen, die er door uitgedrukt worden, en dus ook met de oorspronkelijke wetten der aanschouwing en der gedachten in een onmiddellijk en analogisch verband’ (*Inl.* IV).
15. Een interpretatie op basis van *Inl.* IV.
16. Zie o.a. het citaat van *Inl.* VI in deze paragraaf: ‘... deze algemeene, niet gesproken, maar gedachte taal ...’.
17. Kinker meent via het denken alle, mogelijke betekenissen te kunnen vaststellen. Uitgaande van die betekenissen kan men woorden beoordelen door na te gaan of ze de verschillende betekenissen goed aangeven.
18. Zo spreekt Kinker over een gemeenschappelijke strekking in alle talen en merkt dan op: ‘Om deze strekking met duidelijkheid in te zien, en met zekerheid aan te wijzen, is het niet genoeg, het gevestigd gebruik van ééne, of meerdere, of zelfs (zoo dit mogelijk ware) van alle vroegere en latere talen op te sporen, en uit *daarvan* afgeleide regelen te verklaren. Dit toch zou niets anders zijn dan eene toepassing van die talen op die talen zelve, waardoor men slechts eene onderlinge gelijkvormigheid dezer dialekten met elkanderen, doch geenszins eene eenstemmigheid van deze, met de daarin afgebeelde beteekenis, zou kunnen opmaken’ (*Inl.* V). Met nadruk wordt gesteld dat *het denken* het uitgangspunt moet zijn:
    ‘Om te weten, of, en in hoeverre, op hoedanig eene wijze, en door welke formlijke middelen, de begrippen en voorstellingen van het denkvermogen, en, in het algemeen *het denken* door de taal zinnelijk uitgedrukt wordt, en door welk eene soort van *metamorphosis* zij het onstoffelijke, ten minste *voor ons* onstoffelijke, denkbeeld in eene klankgedaante herschept, zou het eene vruchtelooze poging zijn, tot deze alzoo herschapen denkbeelden zelve onze toevlugt te nemen. Wij moeten tot het oorspronkelijk wezen der gedachten, in haren nog niet hervormden staat doordringen, en daaruit de overeenkomst en het verschil tusschen het beeld en het afgebeelde opmaken; even gelijk wij het afbeeldsel van een gelaat, niet met een ander afbeeldsel, of met zich zelve, maar met het origineel vergelijken moeten, om over zijne gelijkenis met dit laatste te kunnen oordeelen; vooral wanneer dit afbeeldsel (gelijk dit het geval in de talen is) geene met het oorspronkelijk gelijkslachtige beelding, maar slechts eene figuurlijke nabootsing oplevert’ (*Inl.* V-VI).
19. Op deze opmerking komen we later - bij de plaatsbepaling van de verhandeling - nog terug.
20. Zie *Inl.* VI-VII, waar: ‘Men zogt het denkbeeld in het teeken, en het werktuiglijke der taal in de bloote uitwendige gedaante der *partes orationis* *, en bekommerde zich voor het overige, weinig met de inwendige zuiver logische** beteekenis, zoo van de woorden, als bloote zinteekenen beschouwd, als van de woorden in hunne werktuiglijke hoedanigheid van redendelen’.
    * letterlijk: delen der rede, rededelen (niet te verwarren met zinsdelen!).
    ** houdt niet verband met *logica*, maar met logos = rede, oratio. Vgl. μ□ρη του λογου = partes orationis (zie DE WITTE 14 en 45).
21. De situatie wordt als volgt door Kinker geschetst: ‘Op deze wijze zou men zoo velerlei taalstelsels verkrijgen als er talen waren; en het wezen der *gedachte* taal werd op zoo velerlei wijzen van den uitwendigen vorm der verschillende *gesproken* of *geschreven* talen afhankelijk gemaakt, als er onderscheiden meeningen van de donker gevoelde algemeene, en te gelijk waarschijnlijke gissingen, aangaande den *empirischen* geest van deze of gene gesproken taal, in het midden konden gebragt worden; en waar deze met elkander in twist geraakten, moest het gezag der geschiedenis van het een of ander dialekt (een mager gezag voorwaar! voor de wijsgeerige theorie der taal) het pleit beslissen’ (*Inl.* VII).
22. Zie ook *Inl.* XI waar hij spreekt over het doel dat de wijsgerige taalkennis zich stelt, te weten: ‘de bepaling van het begrip der taal, in het algemeen, en de wijze, waarop zich dit begrip in de verschillende bekende *dialekten* verwezenlijkt’.
23. De voorstellling die Kinker in het citaat geeft (er zijn ‘wetten des denkvermogens’ waaruit de grondbetekenissen voortvloeien; alle overige denkbeelden en begrippen zijn uit die

grondbetekenissen afgeleid) komt later nog uitvoerig ter sprake (zie hoofdstuk 3). De uitdrukking ‘toepassing van de tafel der grondbeteekenissen op de taal’ komt frekwent in de *Inleiding* voor.

24. Zie *Inl.* VIII-IX: ‘'t Is waar, datgene, waarin alle, of ten minste alle bekende talen met elkander overeenkomen, is hoogstvermoedelijk het resultaat eener donker gevoelde algemeene taalkennis, die in alle spraken, als het ware werktuigelijk, voortkiemt, en waarnaar zij zich alle ontwikkelen; even als, bij voorbeeld, alle boomen en planten van dezelfde soort naar eenen zekeren in hunne zaden vooraf bestaanden aanleg opgroeijen, wortelen schieten en vruchten voortbrengen. Maar ook dan, wanneer wij dit hoogstvermoedelijke, als eene onwedersprekelijke zekerheid aannemen, zijn wij daar mede nog geenen stap verder gekomen; en bij herhaling der boven opgegeven en nog niet beantwoorde vraag, zouden wij nog deze moeten voegen: - ‘Wat is de grond dezer overeenkomst in het werktuiglijke of formlijke der talen? Is zij louter toevallig? Is zij het gevolg eener navolging, of van een langzaam algemeen aangenomen gebruik; of is deze waargenomen eenstemmigheid in eenen daaraan beantwoordenden analogischen aanleg van ons denkvermogen gegrond?’.
25. Kinker merkt op dat het mechanisme der algemene taal zich in de diverse *talen* in ‘vele verschillende kleuren en formen’ vertoont (zie *Inl.* XV).

3. De analyse van het denkvermogen

3.1. Overzicht.

Kinker bepaalt al redenerend en filosoferend hoe het denken in zijn werk gaat. Bestudering van het 'denkapparaat' geeft inzicht in de mogelijkheden van het denken. Wat we kunnen en ook moeten denken wordt opgespoord, en weergegeven in de tafel der grondbetekenissen. In de tafel, die het resultaat is van de analyse van het denkvermogen, zijn de meest essentiële betekenissen die we ons kunnen denken, aangegeven. Dat zijn ook de betekenissen die in *taal* (in de gedachte taal en in alle talen) kunnen en moeten voorkomen!

3.2. De werking van het denken.

Door middel van een schetsje - ontworpen op basis van *Inl.* 10-15 - zullen we trachten duidelijk te maken hoe volgens Kinker het denken werkt.

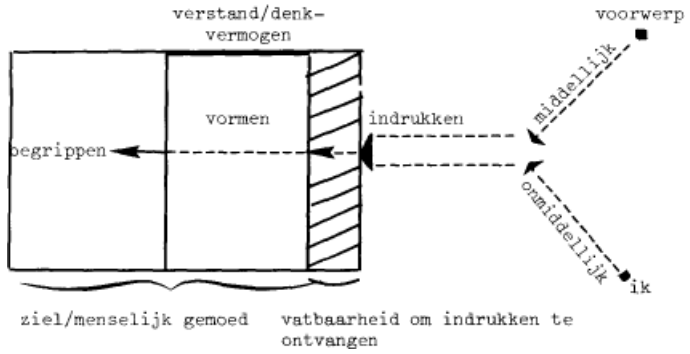

fig. 3

Er moeten twee eigenschappen in de ziel aanwezig zijn om te kunnen denken[26]: de vatbaarheid om indrukken te ontvangen én het vermogen om die indrukken onder vormen op te nemen. Is dat in orde, dan kan er gedacht worden.

Het denken verloopt als volgt. De ziel ontvangt *indrukken*,

die van het onderwerp, het ik, of van een voorwerp afkomstig zijn. Indrukken van het onderwerp afkomstig worden *onmiddellijk* - te weten via de inwendige zin - 'opgedaan'; we spreken van aandoeningen. De voorwerpelijke indrukken bereiken de ziel via de uitwendige zintuigen (*middellijk*) en worden aanschouwingen genoemd[27]. De indrukken betekenen op zichzelf niets, wanneer ze niet door het verstand worden geordend. Om in Kinkers termen te spreken: de indrukken moeten onder de *vormen* worden opgenomen. Als dat gebeurt worden de indrukken *begrippen*.

De denk*vormen* of denkwetten[28] zijn de vormen of wetten waarnaar het verstand zich tijdens het denken richt. Kinker merkt er het volgende over op:

> 'En deze denkformen (...) zijn (...) ledig; zij zijn inhoudloze begrippen, welke figuurlijk gesproken, niets meer dan de omtrekken en grondschetsen zijn, waar onder wij de stof der gedachten opnemen, en die, wanneer wij dezelve op het *voorwerpelijke* of *onderwerpelijke* onzer *aanschouwingen* of *aandoeningen*, IN HET ALGEMEEN, toepassen, den algemeenst mogelijken inhoud of beteekenis verkrijgen, en daardoor de algemeenste zinnelijke voorstellingen of grondbeteekenissen worden' (*Inl.* 14-15)

Deze opmerking over de denkvormen (een betere voorstelling van de denkvormen krijgen we in 3.4.) brengt ons allereerst op de vorming van de grondbetekenissen.

3.3. De grondbetekenissen.

De vorming van de grondbetekenissen, de 'eerste en algemeenste denkbeelden, welke wij ons voor de verbeelding voorstellen kunnen' (*Inl.* 15) is in het volgende schema aangegeven:

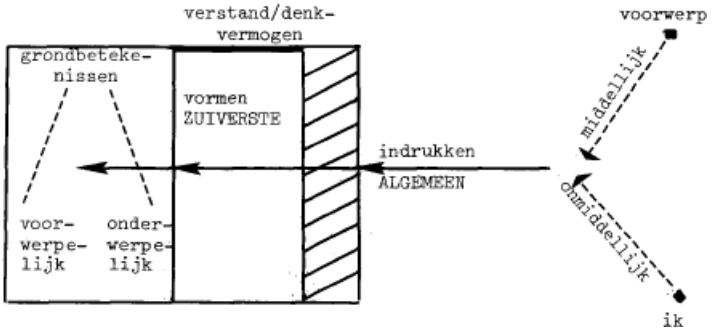

fig. 4

Figuur 4 laat zien dat de grondbetekenissen ontstaan door een funktioneren van het denken, waarbij de toegevoerde indrukken algemeen en de vormen de zuiverste zijn. De grondbetekenissen hebben - evenals trouwens alle andere begrippen - een tweeslachtig karakter: ze zijn opgebouwd uit indrukken en denkvormen. Zoals er twee soorten indrukken zijn, zo zijn er ook twee soorten grondbetekenissen: voorwerpelijke en onderwerpelijke.

Nu we weten hoe het denken werkt en hoe de grondbetekenissen ontstaan, zijn we in staat een weg te kiezen om daarlangs de grondbetekenissen in konkreto te bepalen. Het is dan ook mogelijk tot een overzicht van de grondbetekenissen te komen, wat het doel van Kinkers eerste afdeling is. We volgen fig. 4: we bepalen de denkvormen in hun zuiverste vorm (1), we stellen de 'algemeenste beteekenis der beiderlei indrukken' (*Inl.* 15) vast (2) en passen tenslotte de zuiverste denkvormen op de algemene betekenis der indrukken toe (3). Wanneer zo de onbekenden zijn ingevuld, levert de toepassing van de denkvormen op de indrukken de grondbetekenissen op.

3.4. De uitwerking: de denkvormen.

De al in 3.2. omschreven denkvormen kunnen we ons moeilijk voorstellen. Dat ligt in de aard van de zaak: de zuivere denkvormen 'afgetrokken van alle zinnelijkheid' (*Inl.* 16) zijn leeg, betekenloos en dús niet denkbaar of voorstelbaar[29]. 'Men kan er alleen van zeggen, dat zij het verschillend gewijzigde denken zijn, dat allereerst door *het geen* er onder gedacht wordt, beteekenis verkrijgt. Zij zijn dus de louter formelijke operatien van het denkende IK; met andere woorden, de voorwaarden (*conditiones sine quibus non*) van het denken (*Inl.* 16).

De manier om de (zuiverste) denkvormen op te sporen - de eerste stap op weg naar de bepaling van de grondbetekenissen - is: willekeurige gedachte indrukken beschouwen. Gedachte indrukken hebben, omdat ze gedacht zijn, 'het formelijke der denkwetten aangenomen'. Dat geldt voor alle gedachte indrukken (zie fig. 3) en daarin komen ze dan ook met elkaar overeen. Wanneer we bij de beschouwing van willekeurige gedachte indrukken nagaan wat deze gemeenschappelijk hebben, ontdekken we de vier volgende punten van overeenkomst:

(1) ze hebben een zekere *vorm* of *omvang* waarin ze zich aan ons voordoen[30].
(2) ze hebben een *inhoud*, die de *stof*, het vervullende van die omvang is.
(3) het zich openbaren van die inhoud wordt als *kracht* gedacht.
(4) '*magt*', het vormelijke dat we moeten aannemen bij de genoemde kracht.

OPMERKING 1. Punt 3 en 4, die direkt met 2 samenhangen, volgen uit Kinkers opvatting over het kennen van de realiteit (de voorwerpen) en van het IK. Alles wat

zich onmiddellijk of middellijk aan onze bewustheid openbaart zijn indrukken of uitwerkingen van .... een inwerkende *kracht*, waaraan wij, wanneer zij ons als van buiten aankomen, de betekenis van *voorwerp* of zaak, en wanneer zij ons als onmiddellijk gegeven worden, de betekenis van *onderwerp* of daad geven, zo meent Kinker (zie *Inl.* 19).

OPMERKING 2. Wat de relatie kracht - 'magt' betreft: kracht strekt zich niet verder uit dan de 'magt' of het vermogen van de inhoud (zie *Inl.* 20).

De punten van overeenkomst moeten iets met het ondergaan van het vormelijke der denkwetten te maken hebben. Kinker wijst *vorm*, *inhoud*, *kracht* en *macht* aan als de vier denkvormen die door de gedachte indrukken zijn aangenomen. Eigenlijk zouden we zó niet van denkvormen mogen spreken: vorm, inhoud etc. zijn strikt genomen geen denkvormen; denkvormen zijn de voorwaarden in het denken die het mogelijk maken dat de gedachte indrukken een vorm etc. hebben. Wanneer we dit in het oog houden, kunnen we in het vervolg van deze omslachtige formulering afzien en kortweg van de (zuiverste) denkvormen *vorm*, *inhoud*, *kracht en macht* spreken[31.].

3.5. De uitwerking: de toepassing op de zinnelijkheid in het algemeen.

De toepassing van de zojuist vastgestelde denkvormen op de zinnelijkheid in het algemeen of op 'de algemeenste beteekenis der beiderlei indrukken'[32.] moet de grondbetekenissen opleveren. De 'algemeenste beteekenis' van de onderwerpelijke indrukken is het *dadelijke* (het IK=handelen, daad) en van de voorwerpelijke indrukken het *zakelijke* (voorwerp=zaak). Met deze konstatering is de tweede stap op de weg naar de bepaling van de grondbetekenissen gezet.

Door het toepassen van de denkvormen op de voorwerpelijke indrukken, in het algemeen, denken wij ons de voorwerpen, de zaken als een omvang of vorm, een inhoud, kracht en macht hebbend (Zie *Inl.* 24-25). Is dit bij het voorwerpelijke enigszins voorstelbaar, bij het onderwerpelijke ligt dat veel moeilijker. De vier denkvormen worden ook op het onderwerpelijke toegepast. Een uitvoerige redenering is nodig om de lezer een idee te geven van een onderwerpelijke vorm, inhoud, kracht en macht. We zouden het IK ervaren, wanneer het '*uit zich gaat*' d.w.z. uit *zich* voortkiemt. Het IK wordt dan als *inhoud* gezien; het zich als de *vorm*. De *kracht* waardoor dit 'uit zich gaan' veroorzaakt wordt is de vrijheid of het willen. Die kracht heeft natuurlijk een vorm: het begeervermogen, de *macht* (Zie *Inl.* 25-26).[33.]

Kinker komt - samenvattend - tot twee schema's (zie *Inl.* 29):

1.	Voorwerp in de duiding van FORM is	gedaante
	Voorwerp in de duiding van INHOUD is	stof (materie)
	Voorwerp in de duiding van KRACHT is	werking
	Voorwerp in de duiding van MAGT is	kunnen
2.	Wat het onderwerpelijke betreft:	
	Wil(vermogen)	IK=magt
	Willen	IK=kracht
	Bewustheid	IK=inhoud
	Zich	IK=form

De voorwerpelijke en onderwerpelijke vorm, inhoud, kracht en macht zijn de grondbetekenissen. Het zou ons hier te ver voeren om precies na te gaan hoe, via allerlei redeneringen, de verschillende grondbetekenissen met de daarmee samenhangende onder. scheidingen werden vastgesteld. We verwijzen hiervoor naar *Inl.* 29-97. Het resultaat is de tafel der grondbetekenissen (zie 3.7.). Wat het tot stand komen van die tafel betreft wijzen we in de nu volgende paragraaf slechts op enige overeenkomsten en verschillen in de behandeling van het voorwerpelijke en onderwerpelijke.

3.6. Voorwerpelijke en onderwerpelijke grondbetekenissen.

Kinker behandelt het onderwerpelijke steeds naar analogie van het voorwerpelijke. Hij past de denkvormen - met enige moeite - ook op de onderwerpelijke indrukken toe. De toepassing van de denkvormen op het voorwerpelijke werkt hij allereerst uit en hij doet dit vervolgens op dezelfde manier voor het onderwerpelijke. De tabellen die de toepassing van de denkvormen vorm, inhoud, kracht en macht op de voorwerpelijke indrukken oplevert - de tabellen van resp. extensieviteit, intensieviteit, dynamische betrekkingen en modaliteit[34.] - zijn het voorbeeld voor de onderwerpelijke schema's. Dit betekent dat de *indeling* van de verschillende onderwerpelijke schema's hetzelfde is als die van de vergelijkbare voorwerpelijke (zie de BIJLAGE waar de tabellen zijn opgenomen). De *inhoud* is uiteraard verschillend. De inhoud van de onderwerpelijke tabellen draagt het stempel van de ‘dadelijke, willende’ aard van het onderwerp[35.]. Dit komt het meest treffend naar voren in de schema's van de dynamische betrekkingen en van de modaliteit.

In het voorwerpelijke schema van de dynamische betrekkingen staat KRACHT, passend bij een voorwerp, in de eerste kolom; in het korresponderende onderwerpelijke schema is op die plaats de bij een *persoon* horende SPONTANEITEIT/VRIJHEID te vinden. Dat is begrijpelijk: het handelende ZICH is persoonlijkheid (zie *Inl.* 86). De verschillen die in de koppen van de andere kolommen zijn op te merken, vloeien voort uit het onderscheid tussen zaak/voorwerp en persoon. Om een voorbeeld te noemen: ‘oorzaak en gewrocht’ staan tegenover ‘doel en middel’. Een

voorwerp valt onder de wet van oorzaak en gevolg (zie *Inl.* 49-50). Op het onderwerpelijke vlak bestaat er een soortgelijk verband tussen doel en middel: het handelen/willen van een persoon richt zich op een doel dat bereikt kan worden door een bepaald middel te gebruiken. Het verschil met het voorwerpelijke is het ontbreken van wetmatigheid: een persoon is vrij in zijn handelen, vrij in het kiezen van zijn doel[36].

Handelen veronderstelt bij Kinker altijd een doel (een daad zonder doel is geen daad, maar een 'werktuigelijke krachtuitoefening'; zie *Inl.* 27). Het doel van een handeling stellen we ons als geoorloofd of ongeoorloofd voor (zie *Inl.* 62-63). Een daad heeft daarom altijd een zedelijke waarde; een daad is altijd goed of slecht, omdat het doel geoorloofd of ongeoorloofd is. In het schema van de modaliteit komt het zedelijk aspekt, dat vanzelfsprekend ook aan het *handelend* onderwerp moet zitten, naar voren. We treffen *geoorloofdheid/ongeoorloofdheid*, *bevoegdheid/onbevoegdheid*, *pligt/onverpligtheid* aan: termen in de zedelijke sfeer. Het verschil tussen het onderwerpelijke en het voorwerpelijke is in dit schema goed op te merken. De mogelijkheid van een daad in *voorwerpelijke* zin is het al of niet kunnen voorkomen van die daad; de mogelijkheid van een daad in *onderwerpelijke* zin is 'het durven, de moed of ondernemendheid van hem die wil, die vrij kiest, daar hij ook zou kunnen nalaten' (*Inl.* 91). Het gemeenschappelijke bestaat hierin dat modaalbegrippen een overeenkomst of strijdigheid met een wet uitdrukken: de onderwerpelijke met de zedelijke wet, de voorwerpelijke modaalbegrippen met de natuurwetten[37].

Bij alle overeenkomsten blijkt het verschil in aard van het *noodzakelijke* voorwerpelijke en het *vrije* onderwerpelijke heel duidelijk uit de genoemde schema's. In de verschillende onderwerpelijke en voorwerpelijke schema's worden de grondbetekenissen en de betrekkingen die daarmee samenhangen, aangegeven. De optelsom van deze tabellen, de tafel der grondbetekenissen, is in facsimile los bijgevoegd en wordt hieronder besproken.

3.7. De tafel der grondbetekenissen: een verklaring.

De tafel der grondbetekenissen is in drie kolommen verdeeld:

kolom 1	-	het voorwerpelijke; waarmee we ons op het terrein van de waarheid bevinden.
kolom 2	-	het aesthetische; het gebied van de schoonheid.
kolom 3	-	het onderwerpelijke; het terrein van de zedelijkheid.

Het voorwerpelijke en onderwerpelijke zijn de verzameling van de eerder genoemde voorwerpelijke en onderwerpelijke tabellen. We verwijzen voor verduidelijking van de in kolom 1 en 3 gebruikte woorden en indelingen naar die tabellen in de BIJLAGE.

Aangezien er twee richtingen in het denken mogelijk zijn - naar het onderwerp en naar de voorwerpen -, bestaan er twee soorten grondbetekenissen: voorwerpelijke en onderwerpelijke.

We zouden dan ook een *tweedeling* in de tafel van de opgespoorde grondbetekenissen verwachten. Tegen onze verwachting in zien we echter nog een derde soort betekenissen in de tafel verschijnen: de *aesthetische*. Het zijn betekenissen die tweeslachtig, d.w.z. die tegelijk onderwerpelijk en voorwerpelijk zijn. Die tweezijdigheid treft men aan bij 'alle die vlugtige en ideale voorstellingen, welke wij, hoewel al ons denken een werk der verbeelding is, meer bijzonder aan de verbeeldingskracht toeschrijven' (*Inl.* 99). We denken bij die voorstellingen niet aan een letterlijke betekenis, 'maar echter aan eene daar mede verbonden analogie, iets aannaderends, iets dat zweemt naar de letterlijke beteekenis, welke wij er aan hechten' (*Inl.* 101). We noemen enige voorbeelden. *Metaforische* voorstellingen als *brandende liefde*, *blakende gramschap*: met een subjektief denkbeeld (liefde, gramschap) wordt een objektieve betekenis (brandende, blakende) verbonden. In gevallen als *heilig vuur*, *weldadige warmte*, *doelmatige natuurkrachten* wordt aan een voorwerp iets subjektiefs toegevoegd; het zijn *mystische* uitdrukkingen. De talen, zo merkt Kinker op, zijn vol van 'deze op velerlei wijzen gewijzigde uitdrukkingen, waar van wij ons bedienen, om het fijnere, meer geestige en onbepaalde uittespreken, dat wij in de vergelijking der beiderlei grondbeteekenissen ontdekken' (*Inl.* 101). Deze tweeslachtige voorstellingen worden opgenomen onder het *schone* en het *verhevene*, de twee aesthetische begrippen (zie *Inl.* 101 en *Inl.* 112 Aanmerkingen).

De aesthetische betekenissen lijken door hun bijzonder karakter een aparte kategorie grondbetekenissen te vormen. Dat is echter schijn: het zijn geen grondbetekenissen; ze zijn van grondbetekenissen afgeleid (zie *Inl.* 98-100)[38]. Ze horen dus eigenlijk niet in de tafel thuis. Hun merkwaardig overgangskarakter, waardoor 'het oorspronkelijk contrasterende, maar ook te gelijk het wederkeerig analogische der eigenlijk gezegde grondbeteekenissen' (*Inl.* 100) beter opvalt, is voor Kinker de reden geweest om ze toch een plaats in de tafel der grondbetekenissen te geven. Voor een verklaring van de in kolom 2 gebruikte woorden en indelingen verwijzen we naar *Inl.* 100-6.

In de tafel der grondbetekenissen staan zowel de aesthetische begrippen die geen grondbetekenissen zijn, als de grondbetekenissen met de daaruit voortvloeiende begrippen en betrekkingen. We zagen al eerder - in 3.5. - dat er slechts acht grondbetekenissen zijn[39]. Men moet alle woorden in kolom 1 en 3 van de tafel dan ook niet als grondbetekenissen opvatten. Het zijn *momenten* van een grondbetekenis, wat het volgende wil zeggen:

> 'Alle deze abstracte momenten eener grondbeteekenis (...) strekken dus, te zamen, ter aanduiding van elk der *in concreto* gedachte grondbeteekenissen, welke zij te zamen uitdrukken; en het verband dezer momenten, in elk van dezelve, teekent die af; en duidt dus ieder dezer acht gronddenkbeelden aan, welke door een enkel woord in geen der talen volledig zou kunnen aangewezen worden' (*Inl.* 112)[40].

Door de in de tafel gebruikte woorden worden betrekkingen tussen de grondbetekenissen en de onderscheidingen die binnen elke grondbetekenis zijn te vinden 'en welke wij door analyse verkrijgen, schoon zij te zamen een noodzakelijk synthetisch geheel uitmaken' (*Inl.* 111)[41], aangeduid.

De weergegeven tafel der grondbetekenissen, die het gebied en daarmee ook de grenzen van ons denken aangeeft[42], is zeker volledig: alles wat we kunnen en moeten denken is erin aangegeven[43]. De analyse van het denken is volbracht: de ontworpen tafel kan als uitgangspunt voor de benadering van de taal dienen.

Eindnoten:

26. Kinker omschrijft het denken als: '... eene werkzaamheid van de ziel (of het denkende onderwerp) waardoor zij zich al dat gene, waarvan zij zich, tijdens het denken bewust is, of indrukken heeft, zinnelijk voorstelt. Deze daad van voorstellen verrigt zij naar en overeenkomstig zekere wetten of formen van het denkvermogen, waar naar en waarin zij die indrukken, en, in het algemeen, alles waarvan zij zich bewust is, opvat' (*Inl.* 11)
27. Inwendige zin en uitwendige zintuigen zijn woorden van Kinker. Zie *Inl.* 11-12, waar: 'Er zijn slechts tweederlei wegen, langs welke de ziel indrukken ontvangt. *Middellijk* door de uitwendige zintuigen, het gezigt, het gehoor enz. door middel van welke het geziene, gehoorde enz. tot den inwendigen zin of de zelfsbewustheid overgebragt wordt; (...) *Onmiddellijk* - ontvangt de ziel indrukken door den inwendigen zin zelven, dat is, zonder tusschenkomst van de uitwendige zintuigen. Deze indrukken zijn de verschillende uitingen van de zelfsbewustheid of van het zelfsgevoel in de verschillen- de toestanden, waarin wij ons zelf, d.i. ons eigen gevoelende en denkende *onderwerp*, waarnemen'.
28. *Denkvormen* en *wetten des verstands* doelen op hetzelfde en worden in de tekst afwisselend gebruikt.
29. 'Want waren zij denkbaar, dan zou men wederom naar het formele van dat denkbare kunnen vragen [bij elke inhoud hoort blijkbaar in Kinkers opvattingen een vorm! M.W.] en zij zouden dus niet het vormende maar het gevormde, niet het denkende maar het gedachte zijn; maar ten tweede, zij kunnen nog minder door woorden uitgedrukt worden, dewijl deze de teekenen van het gedachte zijn' (*Inl.* 16).
30. 'Hierdoor denken wij nog niet, *wat* of *hoedanig* zij zijn, maar alleen, dat de *aanschouwing* of *aandoening*, welke WIJ er van hebben, zich niet verder uitstrekt, dan tot den omtrek of aanleg waarin zij ons verschijnen' (*Inl.* 19).
31. Denkvormen kunnen, aangezien ze geen betekenis hebben, ook eigenlijk niet door een woord of teken aangeduid worden (zie b.v. noot 29). Over problemen aangaande de aanduiding van denkvormen is iets te vinden in *Inl.* 16-18 en 21-22.
32. Zie het slot van 3.3. Het volgende citaat geeft duidelijk aan wat bedoeld is: 'Wanneer wij dezelve [= de denkvormen M.W.] op het algemeene toepassen, dat, het zij in het *aanschouwen*, het zij in het *aangedaan worden*, de indrukken vergezelt, en uit den aard onzer zinnelijkheid vergezellen moet, dan verkrijgen wij door deze toepassing de eerste en algemeenste beteekenissen, of verzinnelijkte begrippen, die wij *grondbeteekenissen* zullen noemen' (*Inl.* 23).
33. Of, om het nog anders uit te leggen: 'Het durven, niettegenstaande ik mij van de *ongeoorloofdheid* bewust ben, ter voldoening eener begeerte; of het durven of moed hebben, om tegen eene begeerte of de vrees van de gevolgen eener daad aan, te handelen, of om dat ik het nalaten voor ongeoorloofd houde, is beide *magt* van den wil. Het dien overeenkomstig besluiten, of willen, is onderwerpelijke *kracht*. Het IK is de handelende bewustheid, het eenige onderwerpelijke wezenlijke of inhoudelijke, waaruit eene handeling voortvloeijen kan; en -

wanneer ik van dit IK het zich-bewuste aftrek, houd ik in mijne gedachten niets anders over, dan den idealen omvang, schets of aanleg, waarin zich het bewust zijn openbaart, het bewustlooze *zich*, waaruit het voortkiemde' (*Inl.* 28).

OPMERK. Het IK is 'het *weten*, het *denken*, het *willen* enz. Het is alles, wat zich als *bewustheid* of *ziel* aankondigt. Niet het bestaan (*existere*), dat men aan de ziel toekent, (want in zooverre is zij voorwerp) maar - het dadelijke in dat bestaan = IK, of het onderwerpelijk inhoudelijke' (*Inl.* 25).

34. Voor de verklaring van de benamingen raadplege men de BIJLAGE.
35. We wezen al op het dadelijke (zie begin 3.5.). Een daad is naar Kinkers opvatting pas een daad, wanneer van *willen* sprake is. Zie *Inl.* 27: 'Het willen wandelen, bijvoorbeeld, maakt het wandelen tot eene daad; maar het werktuiglijk voortwandelen, waarbij ik mij van die daad niet meer bewust ben, is zo weinig een handelen als de dierlijke voeding en wasdom van het ligchaam'. Het echte dadelijke bestaat dus uit dat willende. Het onderwerpelijke is dan ook iets dadelijks en iets willends.
36. Het doel wordt dan ook door Kinker omschreven als de 'vrij gekozen oorzaak eener daad, in tegenstelling van oorzaak, welke niet gekozen, maar zelve het noodzakelijk gewrocht eener vroegere oorzaak is, en geen daad maar eene werktuiglijke werking vooraf gaat' (*Inl.* 87).
37. Zie *Inl.* 95: 'Deze modaalbegrippen, drukken eene overeenkomst of strijdigheid van het willen met den formelijken of algemeenen wil (zedelijke wet) uit; even gelijk de objectieve modaalbegrippen eene overeenkomst of strijdigheid met de natuurwetten te kennen geven. De eerste onderstellen een redelijk doel, waarnaar zich de formelijke wil uitstrekt, als iets, 't welk deze beveelt, als door het vrije handelen bereikt moetende worden: want alle *willen* is een nijgen van het denken naar een doel. De tweede onderstellen eenen doelloozen, onveranderlijken en noodzakelijken grond des bestaans der realiteit in 't algemeen, waaruit alle veranderingen en wijzigingen, naar met die grond zamenstemmende natuurwetten voortvloeijen: want alle bestaan der stof is een gewrocht van eene naastvoorafgaande bestaan, als oorzaak, dat weder door een vroeger bestaan bepaald is;...'.
38. Let in dit verband op de aantekening onderaan kolom 2 in de tafel.
39. Kinker legt nog eens de nadruk op het beperkte aantal grondbetekenissen (zie *Inl.* 110), nadat hij zelf overigens vrij slordig met de term grondbetekenis is omgesprongen: ruimte en tijd, oorzaak en gewrocht o.a. zijn door hem als grondbetekenissen betiteld. (Zie het gebruik v/d term grondbetekenis in de BIJLAGE).
    De enige grondbetekenissen zijn:

    de extensieve, intensieve, dynamische, modale } voorwerpelijke

    de extensieve, intensieve, dynamische, modale } onderwerpelijke

    (zie *Inl.* 111).
40. De in 3.5. gegeven aanduidingen van grondbetekenissen blijken dus benaderingen te zijn.
41. De nadruk wordt sterk op het synthetisch geheel gelegd. Zie *Inl.* 111: 'Alle momenten onderstellen elkander in hunne eigenaardige synthesis, die er de algemeene grondbeteekenis van is'. De momenten veronderstellen elkaar: het denken bijvoorbeeld is niet volledig van het IK, het willen te scheiden, het beminnen/haten is niet van het denken af te zonderen en realiteit houdt zowel het zichtbare als het hoorbare enz. in.
42. De tafel geeft de grenzen van ons denken aan: 'aan de zijde der voorwerpelijkheid is het hem [=de menselijke geest. M.W.] onmogelijk verder dan *tijd* en *ruimte*, aan de zijde der onderwerpelijkheid, verder dan het formelijke *zich*, door te dringen. Hij poogt het echter; en ook deze poging (wilskracht) behoort tot den aard en het wezen van zijn bestaan; en het is, voornamelijk, door deze pogende zelfsdadigheid, dat hij zich het belangrijk tusschenvak schept, waarvan de oordeelkundige verbeeldingskracht (genie, vinding, speculatie) het *organon* is. De poëzij, de wijsbegeerte (wanneer zij weten wil, daar niets te weten valt), de godsdienst, wanneer hij het praktische dat alleen zijn eigendom is, tot theorie verheffen, of liever verlagen wil, en haren heiligen mystieken *nimbus* niet *schoon*, maar *waar* wil maken; en in 't algemeen, alle

schoone kunsten en hare aesthetische theoriën; de hoogere wijsbegeerte zelve, wanneer zij zich in het bovengenoemde *organon* van den menschelijken geest verliest, zijn in dit middenvak op hare ware plaats (*Inl.* 108-9).

43. De essentiële denkbeelden, waaruit alle overige zijn af te leiden, staan in de tafel vermeld. We kunnen er zeker van zijn, dat de tafel volledig is. De gevolgde weg garandeert dat: de toepassing van de vier denkvormen op de algemene indrukken levertde algemeenste en eerste denkbeelden, de grondbetekenissen, op (zie *Inl.* 5: 'Het is in de eenvoudige ..... moeten zijn'). 'Op deze wijze hebben wij de zinnelijk - verstandige bron, waaruit alle onze denkbeelden der verbeelding toevloeijen, voor zoo verre het algemeene formelijke, de grondlijnen aller mogelijke denking, aangaat, geheel uitgeput' (*Inl.* 110).

4. De toepassing op de taal

4.1. Inleiding.

Kinkers belangstelling gaat uit naar wat hij *de taal/de gedachte taal/de taal in 't algemeen* noemt. Het begrip *de taal* dat alleen nog maar is gepostuleerd, moet in het tweede gedeelte van de verhandeling inhoud voor ons krijgen[44]. Kinker tracht via de analyse van het denken een beeld van de gedachte taal op te bouwen. Het resultaat van die analyse, de tafel der grondbetekenissen, is bepalend voor ons idee van de taal. Door die tafel leren wij de taal kennen, omdat wij ervan uitgaan, dat de taal het geheel van tekens is waardoor al onze gedachten - en dus ook juist deze grondbetekenissen en de daarin aanwezige momenten - 'uitgedrukt en vertegenwoordigd worden' (*Inl.* 113). De tafel der grondbetekenissen moeten we - om in Kinkers terminologie te spreken - op de taal toepassen, d.w.z. 'de taal, in 't algemeen, onder het begrip opnemen, dat wij er ons, na het opsporen dezer beteekenissen noodzakelijk van moeten vormen' (*Inl.* 115). De taal die op die manier voor ons gestalte krijgt, is het ideaalbeeld voor alle bestaande talen. Met dit ideaal beeld voor ogen kunnen we de talen beoordelen.

Wat in de verhandeling plaatsvindt, is als volgt schematisch voor te stellen:

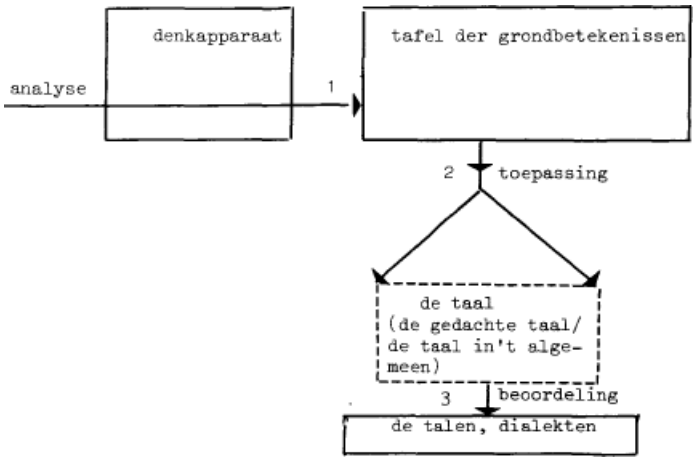

fig. 5

De taal, die met een stippellijn in fig.5 is aangegeven, moet inhoud voor ons krijgen. Dat kan gebeuren door de tafel te hanteren bij de benadering van de twee aspekten aan taal: het begripsaspekt en het mechanismusaspekt. Het doel van Kinkers algemene taalkunde, het wezen van de gedachte taal bepalen, wordt bereikt door het opsporen van denkbeelden die de betekenissen der woorden vormen (1) en de bepaling van het mechanisme der taal (2) (zie 2.5.).

Er wordt gewezen op de mogelijkheid de bestaande talen naar de taal te beoordelen. Met de beoordeling wordt niet gewacht tot het totaalbeeld van de taal er is. Wanneer één bepaald onderdeel van de taal aan de orde is, worden voorbeelden uit enkele talen gegeven, wat af en toe tot een beoordeling van die talen op dat bepaalde punt leidt.

4.2. De woorden.

De twee boven genoemde aspekten zijn duidelijk op te merken in de woorden, de essentiële elementen in de taal en de talen. Woorden spelen op twee niveaus een belangrijke rol: ze vertegenwoordigen begrippen en ze beelden 'het denken, het verband en de leiding der gedachten' (*Inl.* 114) af.

Een woord moet korresponderen met een betekenis[45], een betekenis uit de tafel der grondbetekenissen of daarvan afgeleid. Als dat niet het geval was, zouden woorden nietszeggende vormen zijn, vergelijkbaar met de gesproken woorden van een ons onbekende taal, die voor ons slechts een opeenvolging van klanken zijn (zie *Inl.* 114).

Wil taal taal zijn, willen we met taal iets kunnen overdragen, dan moeten de door woorden aangeduide denkbeelden en begrip pen weergegeven worden in het *verband* waarin ze tot elkaar staan. Voor de -innerlijke-[46] betekenis van een woord is dat verband niet onbelangrijk, want, zo merkt Kinker op:

> 'Geen woord of spraakteeken is zoo bepaald en onveranderlijk van aard, dat het slechts een éénig denkbeeld of begrip, of een enkel gedeelte of bloote betrekking van een begrip afbeeldt; zij zijn integendeel afhankelijk van elkanderen, van de bijzondere soorten van teekenen, waartoe zij behooren, of waartoe zij gebragt worden, van de toepassing der taalregelen op hunne vorming en zamenstelling, en van de hulpwoorden onder wier bepaling en regering zij gesteld zijn' (*Inl.* 118).

Aangezien de woordsoorten en het syntaktisch verband zo belangrijk zijn (zie het onderstreepte in het citaat), is het begrijpelijk dat de volgende punten bij Kinker aan de orde komen:

1) de verschillende woordsoorten, die te zamen de zgn. 'delen der rede' (partes orationis) uitmaken.
2) de volzinnen.

3) de verschillende manieren waarop de rededelen in een volzin, voorstelling (propositio) of gesprek aaneengekoppeld worden, d.w.z. de syntaxis[47].

Deze drie punten vormen Kinkers verdere programma (zie ook de indeling in 2.6.), waarbinnen de toepassing van de tafel der grondbetekenissen op de taal plaatsvindt. Het is sterk gericht op het mechanismusaspekt. Het begripsaspekt komt hier en daar - bij de woordsoorten met name - aan de orde.

4.3. De woordsoorten.

Kinker wijst op twee mogelijke indelingen in woordsoorten (*Inl.* 120):

A.	B.
1. naamwoordem (nomina)	1. naamwoorden
2. lidwoorden (articuli)[48]	2. werkwoorden
3. voornaamwoorden (pronomina)	3. en 4. de onbuigzame, bijwoorden en andere hulpwoordjes.
4. werkwoorden (verba)	
5. deelwoorden (participia)	
6. voorzetsels (praepositiones)	
7. bijwoorden (adverbia)	
8. samenvoegsels (conjunctiones)	
9. tussenwerpsels (interjectiones)	

Deze indelingen zijn voor Kinker niet acceptabel. Tegen de, al oude[49], indeling A voert hij de volgende bezwaren aan: 1) het zelfstandig en het bijvoeglijk naamwoord zijn ten onrechte in één klasse ondergebracht (argument: ze verschillen aanzienlijk; bovendien zijn het bijwoord en het werkwoord, die in een soortgelijke verhouding tot elkaar staan als het bijvoeglijk en zelfstandig naamwoord, niet in één klasse gezet);

2) de deelwoorden vormen ten onrechte een aparte kategorie (argument: ze vallen naar gelang hun gebruik onder de verba of onder de bijvoeglijke naamwoorden); 3) de werkwoorden zijn te verschillend in betekenis om in één klasse gezet te worden; ook de verschillende samenvoegsels en voorzetsels kunnen niet op één hoop gegooid worden. Het derde en het eerste bezwaar gelden natuurlijk a forteriori voor indeling B[50].

Kinker laat het niet bij bezwaren. Hij stelt een andere indeling voor, waarin hij voor het gemak de ingeburgerde latijnse termen van indeling A handhaaft. Eigenlijk breidt hij deze indeling uit en brengt er de volgorde in aan ‘welke het meest met de vier klassen der grondbeteekenissen overeenkomt’ (*Inl.* 121). Dat resulteert in een verdeling in 13 woordsoorten die - uitgezonderd 9 t/m 13- geordend worden door termen uit de tafel der grondbetekenissen:

1. nomina substantiva } zelfstandigheid en persoon
2. pronomina personalia }
3. nomina adjectiva, en adverbia } hoedanigheid
4. pronomina possessiva enz. }

5. verba activa....oorzaak } werking en tegenwerking
6. verba passiva...gewrocht }
7. verba neutra... zuivere zelfsdadigheid
   _____ krachtuitoefening
8. participia, werkende of gewerkte oorzakelijkheid

9. conjunctiones } de veelslachtige hulpwoorden, en
10. interjectiones } wijzigende tekenen der talen,
11. articuli } waaronder ook de *augmenten* en *ter-*
12. praepositiones } *minatien* gerekend moeten worden.
13. postpositiones }

Om de woordsoorten behoorlijk te vergelijken met de tafel der grondbetekenissen, 'en er hunne kracht en waarde aan te toetsen' moeten we iedere woordsoort afzonderlijk beschouwen 'in zijne soortelijke verscheidenheden', 'om daarin derzelver overeenkomst of ongelijkslachtigheid met de verschillende hoofdsoorten of klassen der grondbeteekenissen te kunnen aanwijzen' (*Inl.* 122). Dat doet Kinker dan ook; alle woordsoorten worden eerst globaal bekeken, waarna elke woordsoort intensiever wordt bestudeerd[51]. Bij de behandeling van deze stof geeft Kinker voorbeelden uit het Nederlands, Frans, Grieks, Latijn en Hebreeuws[52].

4.4. Inwendige en uitwendige betekenis; echte en onechte rededelen.

Voordat we Kinkers behandeling van één bepaalde woordsoort nader bekijken, moeten we op een belangrijk onderscheid wijzen: de *inwendige* en *uitwendige* betekenis van een woord. He inwendige betekenis is het begrip dat door een woord op zich vertegenwoordigd wordt. De uitwendige betekenis is de betekenis die verbonden is met de funktie van een woord in een bepaald, het denken afbeeldend, verband. Kinker stelt zich die funktie als volgt voor:

> alle delen der rede zijn 'werktuigelijke formen der taal, waaraan (om het even, wat zij voor het overige zouden mogen beteekenen), een zekere post, als ware het, opgedragen is, om aan de beteekenissen, waarvan zij de afbeeldingen zijn, nog bovendien eene gedaante of figuur te doen aannemen, waardoor zij, behalve het hoofddenkbeeld dat zij uitdrukken, in eene qualiteit of karakter verschijnen, waaraan het algemeen aangenomen taalgebruik eene kracht van uitdrukking gehecht heeft, die niet onmiddellijk aan de innerlijke beteekenis, maar aan het uitwendige teeken toebehoort' (*Inl.* 123).

Inwendige en uitwendige betekenis zijn zaken die resp. onder het begripsaspekt en het mechanismusaspekt van taal vallen!

De inwendige betekenis van een substantief, adjektief of werkwoord kan extensief-, intensief-, dynamisch-, modaal-voor-

werpelijk of -onderwerpelijk zijn (zie voor de substantieven *Inl.* 123; voor de adjektieven p. 152; voor de werkwoorden p. 198-200). Wat dat betreft komen substantief, adjektief en werkwoord overeen. Het verschil tussen deze woordsoorten ligt dan ook niet op het vlak van de inwendige, maar op dat van de uitwendige of taalvormige[53.] betekenis. De uitwendige betekenis van het substantief is het voorstellen van een persoon, die van het adjektief het uitdrukken van een hoedanigheid en die van het werkwoord het weergeven van een werkzaamheid. De uitwendige betekenis vormt het kenmerk van de betreffende woordsoort[54.].

Alle 'echte' rededelen hebben een inwendige en uitwendige betekenis. De uitwendige betekenis is juist dat wat woorden tot rededelen (d.w.z. raderen van een werktuig, waarin het denken wordt uitgedrukt[55.]) maakt. De prae- en postpositiones, de conjunctiones en interjectiones mogen geen rededelen genoemd worden, aangezien ze de kenmerken van echte rededelen, nl. de uitwendige betekenis en de waarschijnlijk daarmee samenhangende 'buigzaamheid', missen[56.]. Ze hebben alleen een inwendige betekenis. Door een onderscheid te maken tussen echte en onechte rededelen wijkt Kinker van het traditionele gebruik van de term *rededeel/pars orationis* af. Vanouds waren *alle* in indeling A (zie vorige par.) aangegeven woordsoorten - vaak met uitzondering van het tussenwerpsel - rededelen (zie noot 49 en DE WITTE 15). De onechte rededelen worden door Kinker met de lidwoorden onder de noemer van de *hulpwoorden* samengebracht. Het lidwoord, dat niet in alle talen voorkomt, heeft wel een uitwendige, maar geen inwendige betekenis[57.].

4.5. De werkwoorden.

4.5.1. Enkele opmerkingen vooraf.

Kinker gaat dieper op verschillende woordsoorten in om, zoals eerder gezegd, overeenkomsten en verschillen met de tafel der grondbetekenissen te kunnen aanwijzen. We gaan voor één woordsoort na hoe Kinker te werk gaat. We kiezen hiervoor het hoofdstuk over de werkwoorden (*Inl.* 155-202), vanwege het kennelijk belang van deze woordsoort: van de hoofdstukken 3 t/m 8 in de verhandeling is het met zijn 47 pagina's het langste.

De inhoud van het uitgekozen gedeelte valt uiteen in twee hoofdzaken: de karakterisering van het werkwoord (4.5.2.) en de indeling van de werkwoorden (4.5.3. en 4.5.4.). We overzien tenslotte de resultaten en gaan de rol van de tafel der grondbetekenissen na (4.5.5.).

4.5.2. Het karakter van het werkwoord.

Kinker gaat uit van de in 4.4. vermelde typering van het werkwoord als *werkzaamheid*. Aangezien werken, handelen voor hem een willen inhoudt (willen wordt immers gezien als een conditio

sine qua non voor het handelen; zie noot 35), moet ieder werkwoord ook *een willen* uitdrukken. Die stelling gaat in tegen de mening van taalkundigen als Condillac, Destutt de Tracy e.a.[58], die beweren dat *zijn* de basis van alle werkwoorden vormt[59]. Kinker zet hun opvatting uiteen en weerlegt Destutt de Tracy's argumenten. Hij maakt aannemelijk dat *zijn* onaanvaardbaar is als grondvorm van de werkwoorden (*Inl.* 158-161). Om aan te tonen dat *willen* de grondvorm is, moet Kinker ingaan op de aard van het werkwoord, die als volgt wordt omschreven:

> 'Het werkwoord (*verbum*) schetst ons in zijne op veelvuldige wijzen buigzame gedaante eene werkzaamheid af, óók dan, wanneer de inwendige beteekenis van het woord (*vox*) het tegendeel te kennen geeft; gelijk in *blijven, rusten, staan, liggen* enz.' (*Inl.* 161).

Kinker tracht de al eerder gegeven en nu nog eens uitgebreid herhaalde typering hard te maken. Met verscheidene argumenten (zie *Inl.* 161-4)[60] poogt hij aan te tonen, dat de werkzaamheid die door het werkwoord uitgedrukt wordt niet voorwerpelijk maar onderwerpelijk is. Dat onderwerpelijke legt het verband van het werkwoord met het willen: onderwerpelijk werken is handelen, willen, waarvoor de term *agere* wordt gebruikt (*Inl.* 163-4)[61].

Kinker laat buiten beschouwing wat het bepalen van de grondvorm van alle werkwoorden betekent voor de bestaande talen[62]. Het is voor de algemene taalkunde voldoende 'de formelijke beteekenis opgespoord te hebben van een rededeel, 't welk van zoo veel belang en kracht in het werktuigelijke der taal is, en bij de Latijnen, als bij uitnemendheid WOORD (*verbum*) genoemd wordt' (*Inl.* 165). Met deze vormelijke of uitwendige betekenis is het werkwoord als een *agere* gekarakteriseerd.

4.5.3. Een indeling van de werkwoorden.

Nadat 'het algemeene begrip van het verbum' (*Inl.* 165) voldoende is belicht, richt Kinker zijn aandacht op de verschillende soorten werkwoorden. Van de indelingen die in werkwoorden zijn te maken[63], is de volgende voorlopig - tot Kinker met zijn eigen indeling komt - de geschikste:

Tot de *substantieve werkwoorden* behoren het ww. *zijn* in de betekenis van iets zijn, een hoedanigheid hebben (V.B. hij is goed, zij is schoon) en de ww. *schijnen, blijven, worden* enz. (V.B. hij schijnt goed, zij blijft schoon). Het kenmerkende van de substantieve ww. is dat ze 'een attribuut van eenen persoon of zaak toestemmen' (*Inl.* 166). De *adjektieve werkwoorden* 'drukken door zich zelven het attribuut uit van den persoon of zaak,

welke er de nominativus van is' (*Inl.* 166). Voorbeelden zijn: hij bestaat, zij zingt, het valt, het huis wordt gebouwd enz. Deze werkwoorden zijn onder te verdelen in *activa, passiva* en *neutra*. De activa stellen ons een daad voor die tegelijk een lijden kan uitdrukken. Een voorbeeld: *hij bouwt een huis*, waar *bouwen* m.b.t. *hij* een doen, maar t.a.v. *huis* een lijden, een ondergaan is. Bij de passiva vindt men ook de twee aspekten daad en lijden; hier komt de lijder als *agens* (werker) voor (V.B. amor, ik word gezien)[64]. De verba neutra stellen - of nu de inwendige betekenis een doen of een lijden uitdrukt - een doen voor dat niet tegelijk een lijden kan betekenen[65]. Voorbeelden zijn: ik ga, ik val, ik sterf, ik woon. De *hulpwerkwoorden* zijn woorden die slechts de uitwendige vorm van een verbum hebben; ze drukken de tijd van een ander werkwoord uit (V.B. *zijn, hebben, zullen*)[66].

Kinker heeft tegen deze indeling bezwaren die nog ter sprake zullen komen. Hij zal zelf een andere indeling geven 'welke meer overeenkomstig is met de tafel der grondbeteekenissen, en uit dien hoofde, gelijk het mij voorkomt, de natuurlijkste algemeene taalkundige verdeeling der werkwoorden is' (*Inl.* 166).

4.5.4. Kinkers indeling van de werkwoorden.

De inwendige betekenis van de werkwoorden kan - zoals we in 4.4. zagen - het hele veld van de tafel der grondbetekenissen bestrijken. Kinker geeft een indeling - naar de inwendige betekenis - in extensieve, intensieve, dynamische en modale werkwoorden, die tot stand komt door nauwkeurig de tafel der grondbetekenissen te volgen. Uitgaande van de tafel signaleert Kinker het ontbreken van bepaalde werkwoorden in de talen[67]. Het *noodzakelijk 'zijn'*, dat we aan ruimte en tijd toekennen (zie het schema van de voorwerpelijke extensieviteit in de BIJLAGE), bijvoorbeeld, zou door een werkwoord vertegenwoordigd moeten worden. Kinker voert termen in voor onderscheidingen uit de tafel waarvoor in de talen geen werkwoord is te vinden: behalve *are* voor het 'noodzakelijk zijn'[68], ook *sesse, sari, ere* en *sere*[69]. Deze termen zijn - met uitzondering van *sere* - te vinden in Kinkers indeling die hieronder (zie blz. 27) wordt weergegeven i.p.v. *sere* wordt de omschrijving 'een zich ontwikkelen' gebruikt). In dit overzicht van de belangrijkste werkwoorden (Kinker spreekt van de eerste of wortel-werkwoorden) moeten alle werkwoorden zijn onder te brengen. Het is duidelijk te zien, dat de tafel der grondbetekenissen als leiddraad bij het opstellen van dit schema is gehanteerd.

De presentatie van de nieuwe indeling hoeft niet automatisch het verwerpen van de oude te betekenen. De oude ordening gemaakt naar de funktie van een werkwoord in een verband, dus naar de uitwendige betekenis[70], zou kunnen bestaan naast de nieuwe, die naar de inwendige betekenis. De oude indeling heeft voor Kinker dan ook niet afgedaan: ze wordt aan een kritisch onderzoek on-

derworpen. De onderscheiding in substantieve en adjektieve werkwoorden, konkludeert Kinker, is willekeurig en ongegrond (zie *Inl.* 188). Met de onderscheiding hulpww. - andere ww. is hij het eens; hij wijdt zelf een aparte paragraaf aan de hulpww. (*Inl.* 192-6). De driedeling in verba neutra, activa en passiva hoewel *in principe* juist (ze geeft onderscheidingen uit de tafel der grondbetekenissen weer!)[71.] voldoet niet, omdat ze niet nauwkeurig genoeg is voor een algemene theorie der taal, die een fijnere onderscheiding vereist[72.].

Kinker stelt in plaats van de driedeling een andere, heel preciese ordening voor. De uitwendige betekenis van het werkwoord, een *agere* (zie 4.5.2.), kan acht verschillende schakeringen hebben, die korresponderen met de inwendige betekenis der dynamische voorwerpelijke wortel-werkwoorden en zo indirekt met de momenten der dynamische voorwerpelijke grondbetekenis (*Inl.* 197). De werkwoorden worden in verschillende typen onderscheiden naar de acht soorten agere. De indeling in achten beeldt nauwkeuriger dan de driedeling, een gedeelte van de tafel der grondbetekenissen af. We geven de acht soorten agere, met voorbeelden, hieronder weer:

1º een agere dat een volstrekt neutrum en volstrekt impersonale is, zoals in ERE, 'waardoor het onveranderlijk bestaan, *in abstracto* gedacht, uitgedrukt wordt, en waaraan, om die reden, ook geene *temporeele* beweging kan te beurt vallen, zonder op onzin uit te lopen' (*Inl.* 189).

2º de zuivere neutra, 'waarin de daad zelf het gewrocht insluit, en waarbij alleen een adverbium als qualiteit van de daad, en niet als hoedanigheid van den persoon of zaak, gedacht kan worden' (*Inl.* 190). V.B. Kunnen, moeten.

3º het passieve onzijdige werkwoord zoals in *de wereld wordt*; *het wordt licht*.

4º het actieve neutrum: *het kind wordt een man* (de werker is dezelfde als het 'gewerkte' waarin het overgaat).

5º verba efficientia of causantia: een worden, 'waarbij het *efficiens* [dat als oorzaak aan het effect voorafgaat] niet in het *effect* overgaat, maar daarvan in het denkbeeld onderscheiden blijft' (*Inl.* 191)[73.]. V.B. het ijs wordt water.

6º verba activa: een bewerken, of invloed uitoefenen op iets anders, dat bewerkt wordt. V.B. hij bouwt een huis.

7º verba passiva: een bewerkt worden, een ondergaan (het omgekeerde van 6º). V.B. het huis wordt gebouwd.

8º neutra passiva: een ontstaan of gewrocht worden. V.B. nasci = geboren worden; maar ook de verba deponentia (utor, fungor etc.) die volgens Kinker 'alle de eene of andere wijziging van *genieten* uitspreken, doch in eenen passieven vorm; even als of men zeide: - ik word gevoed, gelaafd, verzadigd' (*Inl.* 191)

Schema van de werkwoorden

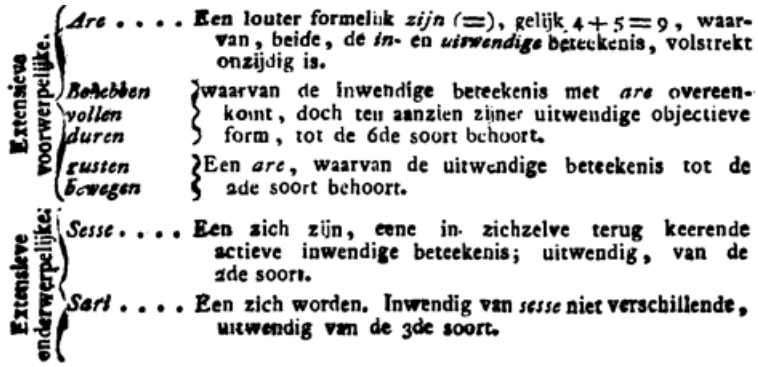
Extensieve voorwerpelijke.
Are . . . . Een louter formelijk zijn (=), gelijk 4 + 5 = 9, waarvan, beide, de in- en uitwendige beteekenis, volstrekt onzijdig is.
Behebben
vollen
duren
waarvan de inwendige beteekenis met are overeenkomt, doch ten aanzien zijner uitwendige objectieve form, tot de 6de soort behoort.
gusten
bewegen
Een are, waarvan de uitwendige beteekenis tot de 2de soort behoort.
Extensieve onderwerpelijke.
Sesse . . . . Een zich zijn, eene in zichzelve terug keerende actieve inwendige beteekenis; uitwendig, van de 2de soort.
Sart . . . . Een zich worden. Inwendig van sesse niet verschillende, uitwendig van de 3de soort.

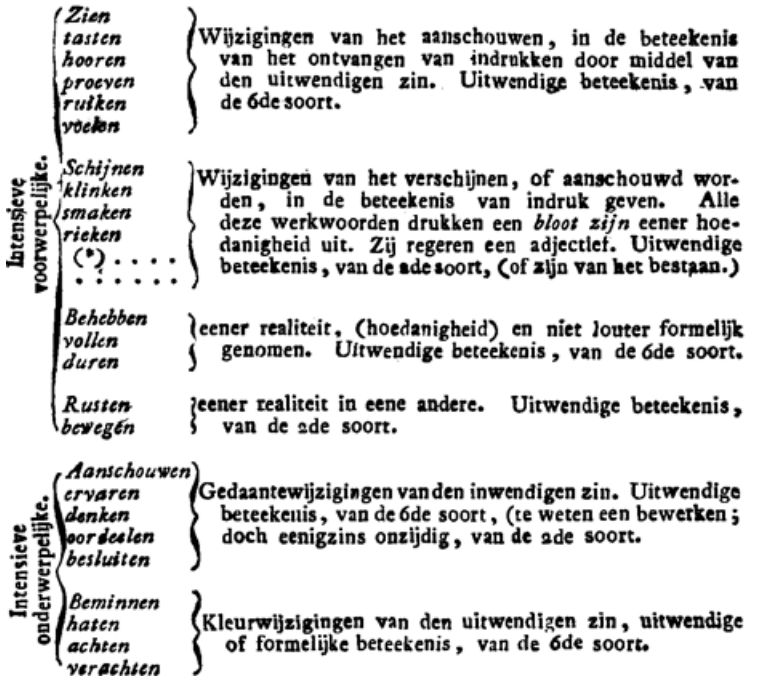
Intensieve voorwerpelijke.
Zien
tasten
hooren
proeven
ruiken
voelen
Wijzigingen van het aanschouwen, in de beteekenis van het ontvangen van indrukken door middel van den uitwendigen zin. Uitwendige beteekenis, van de 6de soort.
Schijnen
klinken
smaken
rieken
(*) . . . .
. . . . . .
Wijzigingen van het verschijnen, of aanschouwd worden, in de beteekenis van indruk geven. Alle deze werkwoorden drukken een bloot zijn eener hoedanigheid uit. Zij regeren een adjectief. Uitwendige beteekenis, van de 2de soort, (of zijn van het bestaan.)
Behebben
vollen
duren
eener realiteit, (hoedanigheid) en niet louter formelijk genomen. Uitwendige beteekenis, van de 6de soort.
Rusten
bewegen
eener realiteit in eene andere. Uitwendige beteekenis, van de 2de soort.
Intensieve onderwerpelijke.
Aanschouwen
ervaren
denken
oordeelen
besluiten
Gedaantewijzigingen van den inwendigen zin. Uitwendige beteekenis, van de 6de soort, (te weten een bewerken; doch eenigzins onzijdig, van de 2de soort.
Beminnen
haten
achten
verachten
Kleurwijzigingen van den uitwendigen zin, uitwendige of formelijke beteekenis, van de 6de soort.

Het subjectieve drukt, streng genomen, een formelijk of innerlijk handelen uit. Het stoffelijke der daad heeft eene objectieve dynamische beteekenis: het is, namelijk, slechts eene zakelijke krachtuitoefening, die, wanneer men er het intentioneele van aftrekt, in alles met het objectieve actieve, en passieve gelijk staat.

Dy-

(*) Het indrukgevende van *tasten* en *voelen* ontbreekt hier. *Voelen* wordt nogtans wel eens in de beteekenis van indruk geven overgedragen; gelijk wanneer men zegt: *dat voelt zacht.*

Dynamische voorwerpelijke.

- *Ere* . . . eerste soort van werkwoorden . . . *verbum absolute neutrum impersonale.*
- *zijn* van het bestaan, ... 2de soort . *verba neutra.*
- *worden* (*fieri*) . . . . . 3de — . . — *passiva neutra.*
- *worden* (*evadere, devenir*) . . . . 4de — . . — *neutra-efficientia.*
- *voortbrengen* . . . . . 5de — . . *verba activa efficientia.*
- *bewerken* . . . . . 6de — . . *verba activa.*
- *bewerkt worden* (ondergaan) . . . . 7de — . *verba passiva.*
- *voortgebragt worden* (uit ontstaan) 8ste — . . *verba neutra passiva.*

Dynamische onderwerpelijke.

- Een *zich ontwikkelen* (vormen) *tot*; in de beteekenis van een zich toewenden (wijtend) zelfworden. — Eenigzins overeenkomende met het geen *se-fieri* (uit-zich-worden) met eene inwendige actieve beteekenis zou uitspreken. (Uitwendige of formelijke beteekenis van de 2de soort.)
- Een *voorbedachtelijk, vrijwillend handelen* (kiezen, willen enz.) — Uitwendige beteekenis, eenigzins van de 2de soort; doch meer een *efficere*, d. i. van de 5de soort.
- *Beöogen, bedoelen* . . . . (voorgenomen daad) uitw. 6de soort.
- *Ten uitvoer brengen* . . . (stoffelijke daad) . . —— 5de —
- *Zich bepalen* (door bewegredenen) } beide, een overwegen, over-
- *Bepaald worden* (door drijfveren) } leggen.

Zich bepalen, is meer een *willen* dan een *begeeren*. Dus even als *denken, oordeelen* enz. van de 2de en 6de soort.
Bepaald worden is meer een *begeeren*, dan een *willen*, en in zoo verre, even als beminnen enz. van de 6de soort.

Modale voorwerpelijke.

- *Kunnen.*
- *Niet kunnen.*
- *Zijn* { *geschieden.* / *geschied zijn.*
- *Niet zijn.*
- *Moeten.*
- *Niet moeten* { een slechts gebeuren.

} Alle neutra van de 2de soort.

Modale onderwerpelijke.

- *Mogen.*
- *Niet mogen.*
- *Bevoegd zijn.*
- *Niet bevoegd zijn.*
- *Verpligt zijn.*
- *Niet verpligt zijn.*

} — —— — — — ——

Durven. Een kunnen willen. — —— — — — ——

Dit is een indeling voor de taal in 't algemeen. Deze klassifikatie is niet precies zo in de bestaande talen te vinden: 1° tot en met 4°, de vier soorten onzijdige werkwoorden, worden in geen enkele taal door bepaalde uitwendige vormen onderscheiden[74].

Het schema van de werkwoorden is hier op blz. 27/8 te vinden. We zien daarin dat Kinker de indeling naar uitwendige betekenis heeft geïntegreerd in zijn eerdere ordening naar inwendige betekenis: bij elk werkwoord verschijnt de aanduiding '1e soort, 2e soort etc..'. Op hun 'basis', het dynamisch voorwerpelijke, staan de acht soorten bij elkaar[75].

4.5.5. De rol van de tafel der grondbetekenissen; nog enkele opmerkingen over de indeling der werkwoorden.

Kinker noemt als kenmerk van het werkwoord de werkzaamheid. Hij typeert het werkwoord blijkbaar zo vanuit de kennis die hij van talen heeft. Bij het nader uitwerken van deze *typering* wordt de tafel gehanteerd: de werkzaamheid is onderwerpelijk, is een agere. De *indeling* van de werkwoorden naar inwendige betekenis laat de rol van de tafel overduidelijk zien: de voorwerpelijke extensieve etc..... werkwoorden korresponderen met voorwerpelijke en onderwerpelijke onderscheidingen. De indeling naar uitwendige betekenis, naar soorten agere, die aan de eerstgenoemde indeling is toegevoegd, geeft ook een gedeelte van de tafel weer: de acht soorten komen overeen met de momenten der voorwerpelijke dynamiteit. We kunnen dan ook konkluderen dat Kinker bij het opstellen van de *indeling* geheel van de tafel der grondbetekenissen is uitgegaan en dat bij de *karakterisering* de tafel - naast taalkennis - een rol heeft gespeeld.

Het overzicht van de werkwoorden is een op grond van de tafel opgestelde ideale indeling: alle soorten werkwoorden die erin staan komen in *de taal* voor. Ze zouden ook in de verschillende talen aanwezig moeten zijn, maar bepaalde onderscheidingen worden daar helemaal niet (*are* bijvoorbeeld) of in onvoldoende mate (de vier soorten verba neutra bv.) aangetroffen. Dat ligt aan de onvolkomenheid der talen. Daaraan is ook te wijten dat de woorden waarmee de onderscheidingen in het overzicht worden aangeduid, niet altijd even goed voldoen[76]. De talen zijn duidelijk nog niet op het peil van *de taal* gekomen, maar ze ontwikkelen zich wel in die richting[77]. Zolang ze het niveau van de taal nog niet bereikt hebben, kunnen ze beoordeeld

worden naar hun overeenkomst of verschil met deze ideale indeling van de werkwoorden.

Hoezeer het overzicht van de werkwoorden van belang is voor ons inzicht in het taalmechanisme [het mechanisme van de taal en van de talen] laat Kinker in een ware lofzang merken:

> ''t Is in deze rangschikking dat wij de schoonheid van het *mechanismus* der talen, haren verheven wijsgeerigen, en echter slechts door het langzaam en wisselvallig gebruik gevestigden aanleg, leeren schatten en waarderen. Zij zijn, alle, de meer of minder wel bewerktuigde ligchamen, waarvan het menschelijk denkvermogen de bezielende geest is, die er zich in beweegt, en in afteekent. In alle, zijn de werkwoorden de meest bewegelijke, en naar alle rigtingen buigzame ledematen van deze ideale telegraphische werktuigen onzer gedachten; en de schoonste taal zou voorzeker die zijn waarin de eerste of wortelwerkwoorden de volledige grondschets der overige rede-deelen en woorden opleverden, om zich van daar, door het geheele ligchaam der taal heen te verspreiden' (*Inl.* 198)[78].

4.6. Van de woordsoorten op zich naar het verband tussen de rededelen.

Uit het in 4. 5. voorafgaande is duidelijk geworden wat Kinkers behandeling van het werkwoord inhoudt. De andere woordsoorten worden door hem op soortgelijke manier onder de loep genomen. Het zou te ver voeren dit alles hier weer te geven. De resultaten die door Kinker worden gebruikt komen in de volgende paragraaf ter sprake. Na bestudering van elke woordsoort op zich, vraagt *het verband* tussen de verschillende rededelen de aandacht. Echte rededelen tekenen in hun uitwendige betekenis het denken af. Ze zijn 'werktuigelijke formen der taal' (begin par. 4.4.), ze zijn raderen van een werktuig waarin het denken wordt uitgedrukt, de taal. Het zijn vormen

> 'wier bijzondere, aan hun eigen, gedaanten de inwendige beteekenis van het woord omvatten, om het aan de verbeelding in dien zamenhang met andere rede-deelen voortedragen, waarmede het geconstrueerd en zamengevoegd, een *architectonisch* geheel uitmaakt, door middel van hetwelke de inwendige of stoffelijke beteekenissen der woorden, in eenen gegeven volzin, met elkander eene, door het gebruik kenbare, bezielde teekening van *hieroglyphen* of *typen* vormen, welke ons niet alleen de daarin opgesloten denkbeelden herinneren, maar ons dezelve, bovendien, zoodanig vertegenwoordigen, dat wij uit de buiging en beweging hunner mede-

> beteekenende formen, gelijktijdig alle de betrekkingen erkennen, waarin zij tot elkanderen in hunne volzinnen of gedeelten van volzinnen bijeengebragt zijn;' (*Inl.* 204).

De echte rededelen staan, als raderen van een het denken afbeeldend werktuig dat taal is, in verband met elkaar (zie 4.4. en *Inl.* 214-5). De betrekkingen die de rededelen in volzinnen of gedeelten van volzinnen tot elkaar hebben, zullen in par. 4.7. t/m 4.9. centraal staan.

4.7. Betrekkingen tussen rededelen; het syntaktisch grondbeginsel.

In het hoofdstuk getiteld 'Over de verschillende soorten van woorden, als vormende bestanddeelen eener taal' (*Inl.* 214-221) zet Kinker de gegevens uit de hoofdstukken over de woordsoorten bij elkaar, wat iets nieuws oplevert. Hij stelt allereerst nog eens vast dat van de behandelde woordsoorten de eigenlijke rededelen het belangrijkst zijn voor een wijsgerige beschouwing van de taal (*Inl.* 215). Dat is begrijpelijk: die rededelen hebben alles met het mechanisme van de taal te maken dat Kinker in zijn taalkundige theorie wil bepalen. Onder de echte rededelen neemt het werkwoord de centrale plaats in[79]. Daarnaast zijn de nomina en pronomina van belang: ze hebben een bijzondere relatie tot het zo belangrijke werkwoord. Die relatie bestaat hierin dat de substantieven en pronomina op twee manieren in verband kunnen staan met het werkwoord, te weten: *zelfsdadig* en *lijdelijk*[80]. Dat wil zeggen: ze kunnen als onderwerp en als voorwerp fungeren. In het eerste geval worden ze met *agens*, werker of persoon aangeduid, in het andere met *actum*, gewerkte of zaak. De 'term' waarmee het werkwoord wordt getypeerd is - zoals we weten - *agere*. Nomina en pronomina kunnen 'of den grond [dan:agens], of het resultaat [dan:actum] van het *verbale agere*' voorstellen (*Inl.* 216).

De twee mogelijke betrekkingen tussen het werkwoord en de pronomina/substantiva zijn van groot belang[81]: de inrichting van de volzin (of een gedeelte van een volzin) - dus de syntaxis! - is erop gebaseerd.

> 'Het geheele geheim der *grammaticale synthesis*, of *syntaxis*, is op deze eenvoudige onderscheiding van *agens*, of persoon, to *agere*, en zaak, of *actum*, gegrond; en alle daarvan afwijkende wijzigingen der zegging laten zich zonder veel inspanning tot deze drie *termen* herleiden: want- de hoedanigheden, of als hoedanigheden voorgestelde begrippen, welke, in eenen volzin, in de gedaante van *adjectiva* of *adverbia* aan de *persoon*, de *daad* of *zaak* toegevoegd worden, hechten zich slechts aan het woord, waaraan zij hunne kleur verbinden; en de overige woordsoorten zijn

> slechts hulpteekenen, welke niet, of slechts bij plaatsvervanging[82.], tot het werktuigelijke der taal behooren, en voor het overige tot niets anders strekken dan om tot de inwendige beteekenis der rededeelen het hunne toetebrengen, of om deze voertuigen der gedachten, of wel de volzinnen, of gedeelten derzelven aaneenteschakelen, en er de overgangsbetrekkingen van aantewijzen' (*Inl.* 216).

Het 'grondbeginsel der woordverbinding' (*Inl.* 216) is volgens Kinker *persoon:daad:zaak* of *agens-agere-actum*. Een bewering die hij aannemelijk maakt door op te merken dat de hulpwoorden als rededelen afvallen[83.] en dat de adjektiva en adverbia in hun uitwendige betekenis een geheel vormen met de persoon, daad of zaak waaraan ze gehecht worden. Het taalmechanisme, waarvan de rededelen de raderen zijn, draait dus om persoon: daad:zaak. Alle 'spraakvoorstellingen' kunnen tot dit eenvoudige syntaktische grondbeginsel worden teruggebracht[84.].

Om te tonen hoe we ons de driedeling in de praktijk moeten voorstellen, neemt Kinker als voorbeeld twee zinnen van Cicero (zie *Inl.* 217-9 en noot 89). Waarom juist latijnse zinnen, terwijl - zoals hij zelf zegt - alle samengestelde zinnen uit welke taal dan ook als voorbeeld zouden kunnen dienen? De keus is in ieder geval gevallen op twee tamelijk ingewikkelde zinnen. Bij de behandeling van zijn voorbeeld blijkt Kinker in een *volzin* (phrase) een aantal *voorstellingen* (propositiones) te onderscheiden[85.]. Die voorstellingen bevatten de drie termen *persoon*, *daad* en *zaak*. Die termen kunnen zelf soms nog verder, ook in drieën, ontleed worden. Op het niveau van het verband tussen de verschillende propositiones in een zin ziet Kinker dezelfde driedeling; het voegwoord wordt in dat geval als werkwoord opgevat (zie *Inl.* 219). We zullen dit alles illustreren aan de volgende Nederlandse zin:

> Omdat hij een boek dat als leesvoer voor het grote publiek zou dienen niet wilde schrijven, kon de serieuze auteur het geld om zijn schulden af te lossen, niet bij elkaar krijgen.

1) *indeling binnen de voorstellingen A en B*[86.]

	hij----------persoon
A	niet wilde schrijven------daad
	een boek dat....dienen----zaak
	de serieuze auteur----------persoon
B	kon niet bij elkaar krijgen----daad
	het geld om....af te lossen----zaak

2) *verband tussen de voorstellingen A en B: A veroorzaakt B*

A----------persoon

omdat------daad

B----------zaak

3) *verdere ontleding van één term, nl. de zaak in A.*

dat----------persoon

zou dienen----------daad

als leesvoer voor het grote publiek------zaak

Op drie niveaus vinden we persoon-, daad-, of zaak-afbeeldende termen. Het gaat trouwens nog verder: ook tussen *volzinnen onderling* geldt de indeling in drie termen! Zelfs een 'geheel regelmatig uit elkander gezet betoog' (*Inl.* 221-2) zou qua vorm niets anders zijn dan die bewuste driedeling. Overal treffen we de drie termen aan, ook al lijken ze op het eerste gezicht niet aanwezig: Kinker ziet ook in gevallen als *cogito* (= ik(1) denk(2) een gedachte(3)) en *ik wandel* (= ik(1) wandel (2) een wandeling(3)) (*Inl.* 220-1) het grondbeginsel werken. *Het vaststellen van een syntaktisch grondbeginsel*, dat op verschillende niveaus werkt, is een nieuw en uitermate *belangrijk resultaat* in Kinkers taalkundige theorie. *Het principe waarop het taalmechanisme berust is ermee bloot gelegd.*

4.8. Enkele problemen m.b.t. de analyse.

De voorbeelden uit de vorige paragraaf zouden misschien de indruk kunnen wekken, dat Kinkers analyse van volzinnen en voorstellingen een duidelijke, probleemloze manier van ontleden is. Die indruk is niet juist. Kinker snijdt zelf één probleem aan: de beslissing bij welke term een hulpwoord hoort. Als voorbeelden noemt hij de voorzetsels in gevallen als 'residebit in republica' en 'exhauretur ex urbe'. Kinker meent tenslotte dat de voorzetsels bij het werkwoord en niet bij het substantief horen en hij motiveert die keus met een vernuftige redenering (*Inl.* 227-8).

Een andere kwestie zijn bepaalde schijnbaar eenvoudige volzinnen. Volzinnen die op het eerste gezicht slechts één voorstelling lijken te bevatten, maar die bij nadere bestudering toch gekompliceerder blijken te zijn. Een voorbeeld is de zin 'De vruchtbare grond wordt door de koesterende stralen der zon weldadig verwarmd' (*Inl.* 229). Behalve een verdeling van de zin in *persoon* (de vruchtbare grond), *daad* (wordt weldadig verwarmd door) en *zaak* (de koesterende stralen der zon) is een verdere analyse van deze termen mogelijk. Die analyse ziet er als volgt uit:

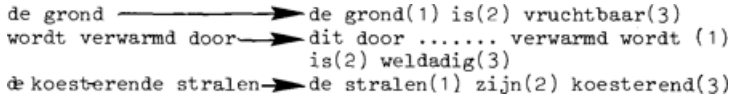

Kinker ontleedt de *propositie*[87.] die uit 'de vruchtbare grond' e.d. is te halen. Zonder overigens van een causaal verband of van invloed te willen spreken wijzen we erop dat dit ook gebeurt in de grammatika van Port-Royal[88.] (zie MOK 10-13 voor

het bekende voorbeeld *Dieu invisible a créé le monde visible*).

4.9. De syntaxis en de taal.

In de voorafgaande paragrafen is het 'grondbeginsel van de woordverbinding' vastgesteld: een indeling in persoon, daad en zaak, ook door Kinker wel kortweg aangeduid met *a:b*. Kinker gebruikt letters als symbolen om op verschillende niveaus de driedeling aan te geven: binnen de volzin en tussen de volzinnen onderling[89]. Op de betrekkingen tussen volzinnen gaat hij niet verder in, wel op de verhoudingen binnen een volzin.

Het verband tussen de rededelen is iets wezenlijks voor taal: zonder rededelen die in een bepaald verband het denken, de 'gedachteleiding' afbeelden, zou taal geen taal zijn[90]. Om tot meer dan een warrige opeenvolging van aangeduide begrippen te komen is het redekundig verband onmisbaar:

> 'Tot eenen volzin, taal-voorstelling, of gedachteleiding, wordt vereischt, dat er tevens de wijze in uitgedrukt wordt, waardoor wij de denkbeelden, die er in afgeschetst zijn, al denkende in onze verbeelding verbinden; en dit is slechts door synthetisch zaamgekoppelde rede-deelen mogelijk: want deze uiten, behalve het denkbeeld, dat zij voordragen, het dynamisch-redekundig verband, waarin zij gedacht worden' (*Inl.* 231-2).

De *syntaxis* geeft het voorschrift voor de verbindingen tussen rededelen[91] en is, uit dien hoofde, uitermate belangrijk.

Uitgaande van het basisprincipe *a:b* zijn er verschillende soorten betrekkingen mogelijk. De syntaxis wijst de volgende, in alle talen aanwezige *regeringen (regimina)* aan[92]:

- *de algemene substantieve beheersing*: een bijvoegelijke term wordt door zijn hoofdterm geregeerd[93]. V.B. de *sponsachtige* aarde verzwelgt *gretig* het *invloeijende* water.
- *een louter verbale regering*; 'die, (...) waardoor eene van een ander denkbeeld afgetrokken betrekking te kennen gegeven wordt' (*Inl.* 234)[94]. V.B. de zoon van Brutus; de kleur van zijn haar.
- *de regering waardoor de nominativus zijn invloed op het verbum te kennen geeft*[95]. V.B. het water stroomt, de vijanden naderen.
- het belangrijkste regimen: *dat waardoor het verbum zijn invloed op de zaak uitdrukt*. Deze regering is veelsoortig[96], zoals blijkt uit het voorbeeld:

> Ik heb *hem door een' brief in zeer voorzigtige bewoordingen het overlijden* van zijnen vriend gemeld.

In deze zin zijn vier akkusatieven te onderscheiden, één echte en drie 'vermomde'. Analyse levert vier a:b's op:

1) ik(a) - heb gemeld aan (:)- hem(b);

2) ik(a) - heb gemeld door (:) - een' brief (b);
3) ik(a) - heb gemeld in (:) - bewoordingen (b); 4) ik(a) - heb gemeld(:) - het overlijden(b). De b's in 1 t/m 3 zijn vermomde akkusatieven. De voorzetsels worden in de analyse bij de werkwoorden getrokken, zoals in de vorige paragraaf al is opgemerkt. *Melden* zou ten aanzien van de vier verschillende 'objecten' (*Inl.* 238) ook vier verschillende betekenissen hebben.

De drie vermomde akkusatieven vormen voor Kinker een aanleiding om op te merken, dat er in de *algemene taalkunde* slechts twee naamvallen zijn aan te nemen, 'de volstrekte *nominativus*, of *casus rectus*, en de volstrekte *accusativus*, of *casus obliquus*'. Hij voegt eraan toe: 'De eerste is bestendig het *subject*(a) de tweede het *object*(b) tusschen welke beide slechts één *term*, een *agere*(:) gedacht wordt' (*Inl.* 237). Uit die laatste opmerking wordt meteen duidelijk waarom Kinker slechts twee naamvallen onderscheidt: *twee* naamvallen passen keurig in de driedeling, het syntaktisch basisprincipe van de taal!

4.10. De toepassing van de tafel der grondbetekenissen op de taal: het doel bereikt.

We zijn vrijwel aan het eind van de verhandeling gekomen. Er volgt nog een kort, beschouwend hoofdstuk waarin de reeds eerder uiteengezette gedachten nog eens bij elkaar staan onder het hoofdje 'Beantwoording der vraag: - wat is taal?' (*Inl.* 243-6). Het door Kinker opgestelde programma is afgewerkt. Dat betekent dat de tafel der grondbetekenissen op de taal is toegepast. Bij de behandeling van de woordsoorten gingen we al de rol van de tafel na (zie 4.5.5.). We doen dit nu ook voor de andere punten, de volzinnen en de syntaxis.

De resultaten die in de hoofdstukken over de woordsoorten zijn bereikt wijzen op de driedeling persoon-daad-zaak, die op verschillende niveaus, in en tussen volzinnen geldt. Taalwaarneming gekombineerd met een karakterisering van de woordsoorten (m.b.v. de tafel!), vormen de achtergrond van dit syntaktisch basisprincipe. De twee belangrijke betrekkingen van het werkwoord, die tot het onderwerp en tot het voorwerp, worden vastgesteld op grond van taalwaarneming. De formulering in termen van *persoon*, *daad* en *zaak* is ontleend aan de tafel der grondbetekenissen[97]. De verschillende regeringen die de *syntaxis*, uitgaande van het basisprincipe, aanwijst, korresponderen met een gedeelte van de tafel, nl. met het voorwerpelijk dynamische. Een begrijpelijke zaak, wanneer we bedenken dat de regeringen alle zijn terug te voeren op persoon, *daad(agere)*, zaak[98] en dat het *agere* te verdelen is in soorten die overeenkomen met voorwerpelijk dynamische momenten (zie 4.5.4. en noot 75).

Bij alle in 4.2. genoemde punten is de tafel dus op een of andere manier toegepast. De toepassing van de tafel moet ons een beeld van *de taal* geven (zie 4.1.). We hebben de in fig. 5

aangegeven weg gevolgd en weten nu, wat het *begripsaspekt* aangaat, welke begrippen en onderscheidingen in de taal moeten voorkomen, nl. die uit de tafel der grondbetekenissen. (Voor de verschillende woordsoorten is dit uitgewerkt). Wat het *taalmechanisme* betreft is duidelijk geworden dat het om de rededelen draait en dat het beheerst wordt door het principe van de driedeling. De behandeling van de twee aspekten die aan taal zijn te onderscheiden, heeft ons een beeld van de taal opgeleverd. Een ideaalbeeld, waarnaar de bestaande talen beoordeeld kunnen worden. Kinkers doel, het wezen van de taal bepalen, is - via de voorgestelde weg van het denken - bereikt.

De bepaling van het wezen van de gedachte taal is het eindpunt van de verhandeling. Kinker gaat niet tot een beoordeling van de bestaande talen over. Hij beperkt zich tot een opmerking over de meest volmaakte taal, de taal die de daad van het denken het allernauwkeurigst weergeeft (zie *Inl.* 246).

Eindnoten:

44. De taal is slechts getypeerd als vertegenwoordigster der rede en tolk der gedachten. Er is duidelijk gemaakt dat *de taal* iets anders is dan de talen, de gesproken taal (zie 2.2.).
45. Woorden zijn immers in Kinkers terminologie ‘kenmerken en teekenen onzer zinnelijk-verstandelijke voorstellingen’. Kinker gaat niet in op de vraag wat de verhouding van teken en betekenis precies is, een van de problemen van de taalfilosofie.
46. De innerlijke betekenis is het begrip dat een bepaald woord vertegenwoordigt, oftewel de lexikale betekenis. Het belangrijke onderscheid tussen innerlijke en uiterlijke betekenis komt ter sprake in 4.4.
47. De hier gebruikte termen als delen der rede, volzinnen, voorstelling e.d. zullen nog in wat volgt ter sprake komen.
48. Afhankelijk van het al dan niet aanwezig zijn van een lidwoord heeft een taal acht of negen woordsoorten (zie *Inl.* 119-20).
49. Indeling A is in vrijwel dezelfde vorm al te vinden bij Aristarchus (± 160 v. Chr.), Dionysius Thrax (± 120 v. Chr.; T□χνη γραμματικη) en Priscianus (± 500; Institutiones grammaticales). Alleen de tussenwerpsels ontbreken als aparte kategorie: ze vallen onder het adverbium. Er zijn dus 8 woord-soorten of *partes orationis*. Dat geldt ook voor de latijnse grammatika's: in plaats van het ontbrekende lidwoord wordt de interjectie als *pars* beschouwd of worden de pronomina *hic, haec, hoc* als lidwoorden opgevat. Deze acht partes orationis blijven gehandhaafd in de middeleeuwse grammatika's. De humanisten hanteren in hun grammatika's eveneens deze verdeling. Zie DE WITTE & WIJNGAARDS 14-19.
    In achttiende-eeuwse grammatika's is indeling A ook te vinden, bijvoorbeeld in:
    A. Moonen, *Nederduitsche Spraekkunst*, Amsteldam 1719^{2}, p. 44. W^{m}. Séwel, *Nederduytsche Spraakkonst*, Amsterdam 1756^{4}, p. 63. Zie eveneens W. Bilderdijk, *Nederlandsche Spraakleer*, 1826, p. 78; een 19e eeuws voorbeeld.
50. Indeling B dateert uit de 17e eeuw. Zie LECOUTERE 1948, p. 22: Arabische spraakkunstenaars ‘brachten de Spanjaard *Sanctius* (Sanchez de las Brozas, 1554-1628) er toe, de acht woordsoorten der Grieken tot drie te herleiden: *nomen, verbum, particula*, welke indeling nog tot in de aanvang van de 19e eeuw werd gehandhaafd en in verband gebracht met de logische indeling van de zin in onderwerp, praedicaat en copula’.
51. Zie hoofdstuk 2 (*Inl.* 122-36) voor het globale overzicht. Verder de hoofdstukken 3 tot en met 8 (p. 136-214): nomina en pronomina (hs. 3), adjectiva en adverbia (hs. 4), de werkwoorden

(hs. 5), de deelwoorden (hs. 6), de lidwoorden (hs. 7), de verschillende soorten hulpwoorden (hs. 8).

52. We mogen aannemen dat Kinker een zeer behoorlijke kennis van deze talen had (zie de *Notice biographique* van J.D. Cocheret de la Morinière in KINKER 1850-52, dl. I, XIII.). Of gold dat niet zo zeer voor het Hebreeuws? De eerste keer dat Kinker een Hebreeuws voorbeeld geeft maakt hij een fout: zie *Inl.* 137 noot, waar een aantal pronomina persona- lia van de 2e pers. worden opgesomd, nl. dij, tu, thou, συ ת and ך. De gegeven Hebreeuwse vormen zijn niet de gewone pronomina personalia, maar de pronomina suffixa, waarover het hier *niet* gaat. Dit verkeerde voorbeeld doet overigens aan de bewering - dat er soms onderscheid is tussen mannelijk en vrouwelijk in de 2e persoon - geen afbreuk: aan de echte pronomina personalia אַתָּה en אַתְּ

    is dat eveneens te illustreren. Het is de vraag of we die fout aan gebrek aan kennis of aan slordigheid moeten toeschrijven
53. De term 'taalvormige betekenis' wordt naast 'uitwendige betekenis' gebruikt (zie o.a. *Inl.* 123).
54. Zie voor deze kenmerken ook *Inl.* 123-8 en Kinkers indeling van de woordsoorten zoals die is weergegeven in de vorige paragraaf.
55. Zie *Inl.* 208-9.
56. Zie voor deze veronderstelde samenhang *Inl.* 134-5. De genoemde woordsoorten zijn niet declinabel, tenminste niet zolang ze op zichzelf blijven staan en geen '*augmenten*' en '*terminatiën*' van andere woorden vormen.
57. Zie voor de uitwendige betekenis van lidwoorden *Inl.* 205-7. Lidwoorden hebben een uitwendige betekenis en moeten dus ook wel declinabel zijn. Ze worden door Kinker als echte rededelen beschouwd (zie *Inl.* 204). Voorts merkt Kinker op, dat het lidwoord 'deze bijzondere, en zich van alle de overige onderscheidende hoedanigheid heeft, dat zij, zonder eenige de minste inwendige beteekenis te hebben, zich alleen door hare formelijke duiding onderscheiden doet' (*Inl.* 205). Hij relativeert deze volstrekte ontkenning van een inwendige betekenis enigszins door vervolgens over een 'zweem van inwendige beteekenis' te spreken, die het lidwoord krijgt wanneer het bij andere woorden staat (zie *Inl.* 206).
58. E.B. De Condillac (1715-1780) en zijn leerling A.L.C. De - stutt de Tracy (1754-1836) zijn filosofen die de invloed van de 17e-eeuwse Engelse filosoof John Locke hebben ondergaan. Vanwege hun belangstelling voor taal kan men ze taalkundigen (zie *Inl.* 156) of taalfilosofen noemen.
59. 'Condillac en andere, op het voetspoor van Locke, en de Heer Destutt-Tracy, in navolging van den eerstgenoemden, nemen het werkwoord ZIJN(ETRE, ESSE) als grond voor alle de overige werkwoorden aan; want, volgens hun, drukt ieder werkwoord een wijze van ZIJN uit' (*Inl.* 156). Kinker noemt in de noot op p. 156 als bron *Elemens d'ideologie*, het werk van Destutt de Tracy, dat in 5 delen, van 1801-1815, verschenen is.
60. Een belangrijk argument is de 'relatie' van het werkwoord met een persoon: de werkzaamheid die het werkwoord uitdrukt kán niet objektief (voorwerpelijk) zijn, omdat die werkzaamheid aan een persoon, of aan een substantivum dat de plaats van deze persoonlijkheid vervangt, wordt toegeschreven.
61. In het schema van de onderwerpelijke intensieviteit (zie BIJLAGE) komt de term *agere* voor; *agere* hoort bij het subjektieve, het onderwerpelijke.
62. Hij merkt alleen op dat uit de bepaling van de grondvorm niet volgt, 'dat de werkwoorden in de bestaande talen, uit *velle*, of een woord van gelijke beteekenis, of eenig ander werkwoord, met *agere* verwant, en eene *adjectieve* beteekenis zamengesteld moeten zijn' (*Inl.* 164). Met deze opmerking stelt hij zich m.i. bewust op tegenover Destutt de Tracy, die beweert dat alle werkwoorden uit *zijn* + adjektieve betekenis bestaan.
    Kinker bemoeit zich toch even met de talen, wanneer hij onverwachts poneert dat bepaalde uitgangen in het Grieks, in het Latijn en in het Nederlands betekenen 'een *sua sponte* doen, en dus een *willen*' (*Inl.* 165).
63. Kinker noemt geen andere indelingen, maar zegt alleen: 'De werkwoorden worden op verschillende wijzen verdeeld: alle spraakkunstenaars volgen, dienaangaande, dezelfde orde niet' (*Inl.* 165).

    Bij W^{m}. Séwel, *Nederduytsche Spraakkonst*, 1756, 4e dr. p. 241, treffen we de indeling in *verba activa*, *passiva* en *neutra* aan; een indeling die ook bij Moonen, *Nederdu itsche Spraekkunst*, 1719, 2e dr. p. 163 is te vinden. Daarnaast maakt Moonen een onderscheid tussen *persoonlijke* en *onpersoonlijke* werkwoorden (138-142). P. Weiland, *Nederduitsche Spraakkunst*, 1805, p. 132, verdeelt de werkwoorden in *bedrijvende*, *lijdende*, *onzijdige*, *wederkerige* en *onpersoonlijke*.

Zowel Moonen (p. 142-163) als Wieland (p. 131) noemen de hulpwerkwoorden (‘hulpwoorden’) apart. Ze vormen voor hen dus, net als voor Kinker, een aparte kategorie. We vermelden slechts de indelingen bij deze drie grammatici, als illustratie van Kinkers opmerking.

64. Kinker veronderstelt blijkbaar iets *dadelijks* in *amor* en in *ik word gezien*: ik word gezien *door iemand*.
65. Dit soort werkwoorden kan door een geringe wijziging in een andere kategorie belanden: ‘... schoon sommige van dezelve, door eene kleine afwijking van hunne oorspronkelijke beteekenis, eene actieve wijziging kunnen aannemen, welke door het gebruik gewettigd zijnde, hunne *immanente* in eene *transitieve* beteekenis doet overgaan: want hierin bestaat het kenschetsende verschil dezer twee soorten van werkwoorden. Wanneer men b.v. zegt: *ik ga mijnen weg*, heeft dit *gaan* eene actieve duiding, en zegt niet meer het zelfde, als in: *zij gaan te zamen*. Den *weg gaan* is een *be-gaan*’ (*Inl.* 166-7).
66. Hier is geen verschil met de ons bekende term hulpwerkwoord. De substantieve ww. zijn wat wij traditioneel koppelww. noemen; de adjektieve ww. zijn ‘onze’ zelfstandige ww.
67. Kinker stelt dat voor bepaalde onderscheidingen geen werkwoorden in *de talen* aanwezig zijn. Hij vermeldt *niet* welke talen hij op dit punt heeft onderzocht.
68. Kinker licht de invoering van de term *are* als volgt nader toe: ‘Zoo lang wij dernalve voor dit *zijn* (...) geen werkwoord kunnen aanwijzen, zullen wij het, ter onderscheiding van de overige beteekenissen, welke insgelijks door *zijn* beteekend worden, een *are* noemen. Are zal dan beteekenen, niet alleen het *zijn* van *tijd* en *ruimte*, maar ook van een getal, eene betrekking, en in 't algemeen van alles wat voor zichzelve niet is, maar echter als *abstractie* noodzakelijk gedacht moet worden’ (*Inl.* 170).
69. Zie voor de betekenis van *sesse* en *sari Inl.* 173; voor *ere* p. 179- 80; voor *sere* p. 183-4. Zie ook het weergegeven schema aan het eind van 4.5.4.
70. Al is het niet met zoveel woorden gezegd, de indeling in substantieve etc. werkwoorden (zie 4.5.3.) is er een naar de uitwendige betekenis.
71. Kort aangeduid: de verba neutra hebben met de dynamisch voorwerpelijke betrekking *zelfstandigheid - toevoegelijkheid*, met name met het *toevoegelijke* te maken. (zie *Inl.* 180); de verba activa en passiva hebben, wat hun uitwendige betekenis betreft, te maken met de dynamisch voorwerpelijke betrekking *tegelijk zijn*, *op elkaar werken* (zie *Inl.* 181).
72. Zie *Inl.* 188, waar wordt opgemerkt dat de ‘gewone grammaticale verdeeling der *verba*, in *activa*, *passiva* en *neutra*, hoewel misschien genoegzaam in elke bijzondere taalkunde, voor eene algemeene theorie der taal, niet dan oppervlakkig en zeer gebrekkig is’.
73. Deze soort vormt de overgang naar de verba activa. De werkwoorden die eronder vallen zijn géén verba activa, want ze drukken geen *doen* uit, waartegenover een *ondergaan* staat (zie *Inl.* 191).
74. ‘Deze vier soorten van onzijdige werkwoorden zijn, schoon zij in geene taal, zoo veel ik weet, door uitwendige kenschetsende formen onderscheiden zijn, van eenen verschillenden aard, en kracht; en wel zoodanig, dat zij eene telkens meerdere toenadering tot het *agere* te kennen geven: 1. is het ongeworden zijn. 2. Het geworden zijn. 3. Het worden. 4. Het worden van het zijn (...)’ (*Inl.* 190).
75. Het is op het eerste gezicht vreemd, dat het *onderwerpelijke* agere in acht soorten wordt verdeeld, die korresponderen met momenten van de *voorwerpelijke dynamiteit*. Het is echter begrijpelijk wanneer we ons realiseren dat het onderwerpelijke agere hier niet in zijn onderwerpelijkheid, maar als stoffelijke daad wordt beschouwd. Vergelijk *Inl.* 222: ‘Het zuiverste handelen zelve, het WILLEN, namelijk, is kracht, zelfskracht; in hare hoogste zuiverheid, voorzeker, en onderscheiden van objectieve of natuurkracht; maar echter, als stoffelijke daad, in alles overeenkomstig, en gelijkvormig met de dynamische momenten der voorwerpelijkheid’.
76. De woorden drukken niet altijd even scherp het denkbeeld uit dat ze moeten vertegenwoordigen. Dat komt door gebreken als synonymie en polysemie in de talen. Ook het in een taal ontbreken van een woord om een bepaald moment van een grondbetekenis aan te duiden kan er schuldig aan zijn; men moet dan zijn toevlucht zoeken tot een zelfgemaakte term (*are*) of een uitvoerige omschrijving (‘uit-zich-worden’). Zie *Inl.* 201.
77. ‘De talen zijn zekerlijk nog niet tot die hoogte van beschaving en ontwikkeling gekomen, dat zij alle de wijzigingen, die daardoor aangeduid worden, met die scherpte uitdrukken, als het algemeene begrip van taal dit vereischen zou; maar dat zij echter, alle, door een donker gevoel van het inwendig beteekenende der woorden, als het ware, bij een zich langzaam, maar gestadig ontwikkelend gebruik voortgedrongen worden, om haar uitwendig formalismus daarmede meer

en meer te doen overeenstemmen, zou, door eene vergelijking der meerder en minder beschaafde talen, met elkander, ligtelijk aantetoonen zijn' (*Inl.* 197).

78. De wortel-werkwoorden als grondschets van de andere rededelen: dat zal betekenen dat substantieven en andere partes orationis uit de werkwoorden zijn af te leiden.
79. Het belang van het werkwoord is al in 4.5. duidelijk gemaakt. Zie verder *Inl.* 215-6.
80. Deze termen zijn bij Kinker onder meer te vinden in een citaat over het substantief: 'Overal geldt het naamwoord met betrekking tot het werkwoord, waarop het invloeit, voor eenen zelfsdadigen derden persoon, HIJ, ZIJ; en met betrekking tot het werkwoord dat er op invloeit, voor eenen lijdelijken derden persoon, HEM, HAAR...' (*Inl.* 125).
81. Naast het genoemde syntaktische belang wijzen we er nog op dat de relatie agens-werkwoord zelfs essentieel is voor het werkwoord-zijn; volgens Kinkers redenering: 'Wanneer ik zeg, *sum*, *potes*, *vult*, *amat* enz., dan betrek ik het *esse*, *posse*, *velle*, *amare* onmiddellijk op een' persoon, of iets anders voorgesteld als persoon, *qui est*, *potest*, *vult*, *amat*. Zonder deze onmiddellijke betrekking op een *agens*, zou het geen werkwoord zijn: het eigendommelijke, en bijzonder kenschetsende van dit taaldeel, is het persoonlijke, dat er in de form der zegging onafscheidelijk mede verknocht is.
    Door er deze persoonlijkheid aan te ontnemen, verliest het zijne hoedanigheid, en wordt een substantivum, een *agens* of *actum* gelijk in den *infinitivus*, wanneer ik daarbij niets denk, waarop ik de daad betrekkelijk maak' (*Inl.* 126-7).
    OPMERK. Omgekeerd wordt dan ook een substantief of adjektief een werkwoord zodra men er een nieuw agens bij zet. V.B. ik oog, ik heilig.
82. Voegwoorden kunnen volgens Kinker soms een werkwoord vervangen. Zie hiervoor de ontleding van de zinnen die volgt in deze zelfde paragraaf.
83. Kinker schenkt hier geen aandacht aan de lidwoorden, die hulpwoorden én rededelen zijn.
84. 'Tot dit eenvoudige, maar tevens zich tot in het oneindige wijzigende grondbeginsel der woordverbinding "PERSOON(1): DAAD(2):ZAAK(3)" kunnen de meest ingewikkelde spraak-voorstellingen terug gebragt worden; zij kunnen, elk, afzonderlijk genomen, wel minder, maar geen meer termen bevatten'. (*Inl.* 216). Wanneer spraak-voorstellingen slechts twee termen bevatten (V.B. ik wandel) zou er toch sprake zijn van drie termen, want ik wandel = ik wandel een wandeling.
85. Kinker geeft aanvankelijk geen definitie van volzin en voorstelling. We moeten uit de voorbeelden opmaken wat hij eronder verstaat. *Volzin(phrase)* is een taal-geheel dat begint met een hoofdletter en eindigt met een punt. *Voorstelling (propositio)* is een hoofd- of bijzin.
    Later definieert Kinker voorstelling en volzin *m.b.v.* het syntaktisch grondbeginsel: 'Alle voorstellingen drukken dus, op de eene of andere formelijke dynamische wijze, een A:B uit; en een volzin is niets anders dan eene zamengestelde afreekening van één of meer eenvoudige, of door andere rededeelen gewijzigde voorstellingen' (*Inl*. 221).
86. De indeling in A en B lijkt op onze ontleding in hoofd- en bijzinnen. Het opmerkelijke verschil is dat het voegwoord in de ontleding niet bij een van de zinnen getrokken wordt.
87. De hier door mij gebruikte term *propositie* is de propositie uit de logika (zie LEMMON 11) en *niet* Kinkers voorstelling/propositie.
88. Gegevens over de Port-Royal-grammatika zijn te vinden in 6.2.1.
89. Kinker komt zelfs tot wat ik een *symbolisering van het werktuiglijke der taal* zou willen noemen. Hij laat nl. zien dat de 'formelijke gedachtenleiding' (*Inl*. 224) van zijn twee latijnse voorbeeldzinnen in symbolen is weer te geven. In het hieronder weergegeven schema wordt een voorstelling aangeduid met A:B; de betrekkingen van persoon, daad en zaak met adjektieven en adverbia door A(h, i, k), : (l, m, n), B(o, p, q). Een volzin, die niets anders dan 'eene zamengestelde afteekening van één of meer eenvoudige, of door andere rededelen gewijzigde voorstellingen' (*Inl.* 221) is, wordt met

    א of ב

    aangegeven.
    De zinnen zijn: Quare, quoniam id, quod primum atque hujus Imperii disciplinaeque majorum proprium est, facere nondum (ego) audeo: faciam (ego) id, quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius.
    Nam si te interfici (ego) jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus: sin tu (quod te jam dudum (ego) hortor) exieris; exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina rei-publicae (*Inl.* 217)

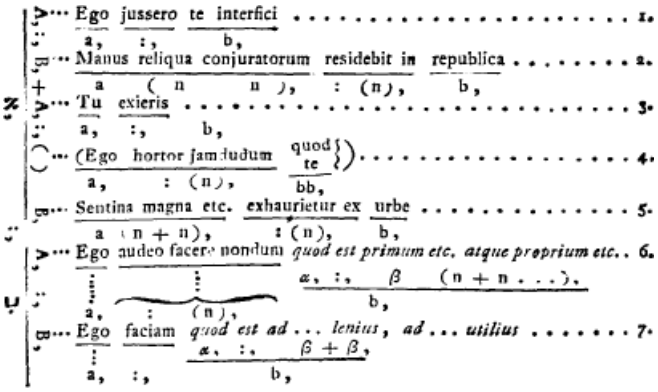
Ego jussero te interfici . . . . . 1.
a, : b,
Manus reliqua conjuratorum residebit in republica . . . . . 2.
a (n n), : (n), b,
Tu exieris . . . . . 3.
a, : b,
(Ego hortor jamdudum quod te) . . . . . 4.
a, : (n), bb,
Sentina magna etc. exhaurietur ex urbe . . . . . 5.
a (n + n), : (n), b,
Ego audeo facere nondum quod est primum etc. atque proprium etc.. 6.
α, : β (n + n . . .).
a, : (n), b,
Ego faciam quod est ad . . . lenius, ad . . . utilius . . . . . 7.
α, : β + β,
a, : b,
(*Inl.* 225).

OPMERK. Kinker merkt nog op dat het schema het verband waarin de rededelen geplaatst zijn niet volledig en volstrekt nauwkeurig uitdrukt. Op *Inl*. p. 226 wordt gezegd wat daaraan ontbreekt. Volledigheid en volstrekte nauwkeurigheid zijn ook niet vereist voor deze *illustratie* van het werktuigelijke der taal.

90. Taal zou zonder rededelen die in een bepaald verband tot elkaar staan niets anders dan een ‘reeks van onbuigbare hieroglyphen’ zijn, ‘welker op elkandervolging de aanschouwingen, en aandoeningen, gelijk zij zich in onze zelfsbewustheid bij opvolging vervangen, in hare in 't oneindige uitloopende soortelijke verscheidenheden zouden vertegenwoordigen, 't welk uit zijnen aard niets anders dan eene zeer gebrekkelijke beeldspraak zou opleveren, welke de benaming van taal niet verdienen zou’ (*Inl.* 230). Taal is in essentie een redekundig werktuig en niet slechts ‘de bewaarplaats (*dépot*) der gedachte-teekenen, als bloote zaak- en denkmerken beschouwd’ (*Inl.* 230).
91. De syntaxis ‘wijst de onderscheiden, door het gebruik gevestigde *modi* aan, waarop de (a:b^{s}) eener gedachte-leiding afgeteekend, en met eene (hoewel *symbolische* en verborgen) *syllogistische* kracht aan elkander geschakeld worden’ (*Inl.* 232).
92. Deze regeringen zijn in alle talen aanwezig, maar kunnen een verschillende vorm hebben: zo neemt - wat de substantieve beheersing betreft - het adjektief in het Grieks en Latijn geslacht, getal en naamval van het substantief waarbij het hoort, over, terwijl dat in bepaalde andere talen niet het geval is.
93. De algemene substantieve beheersing kan optreden bij alle drie de termen (A,: ,B) zoals het voorbeeld laat zien. De verba doen zich t.o.v. adverbia voor als de nomina t.o.v. de adjektieven, d.w.z. als *substantieven*. Substantief in de betekenis van *iets zelfstandigs*.
94. De genitivus drukt zo veel verschillende (*verbale*) betrekkingen uit, dat we alleen uit het verband van de betekenissen kunnen opmaken ‘welke verbale regering er, eigenlijk en streng genomen, door aangeduid wordt’ (*Inl*. 234). V.B. de geur van de bloem. Betekent dit: de geur die de bloem geeft of de geur die de bloem eigen is of.... We komen er niet met alleen het syntaktisch verband als gegeven! Zie *Inl*. 234-5.
95. ‘Door deze regering neemt het werkwoord het getal, en in die talen, waarin de verba, even als de adjectiva, aan eene geslachtsbuiging onderworpen zijn, (gelijk in sommige Oostersche talen) het geslacht van den *nominativus* aan, om daardoor zijnen *agens* aantetoonen’ (*Inl.* 235).
96. Hoe veelsoortig deze regering is hangt van het werkwoord in kwestie af: ‘Deze regering is zoo velerlei, als er onderscheiden inwendige beteekenissen het werkwoord aanhangen, waardoor dan eens dit, dan wederom een ander, dikwijls ook wel meer dan een geval (*casus*) gevorderd wordt’ (*Inl.* 235). Zie het voorbeeld *melden* in de tekst.
97. Zie voor *persoon* en *daad* 4.4. en voor *zaak* de voorstelling van het werken op iets, zoals die gegeven wordt in *Inl.* 51.
98. ‘In de *syntaxis* is het verbale *agere*, in zijne verschillende objectief-dynamische wijzigingen, een (:), (wanneer men, door dit (:), het begrip, *verhouding*, in zijne hoogste algemeenheid

verstaat)tusschen A (het *agens*) en B(het *actum*); en de verschillende soorten van *regimina*, die uit dit (A:B) noodzakelijk voortvloeijen, zijn daaruit ligtelijk optemaken' (*Inl.* 232-3)

5. Kommentaar

5.1. Kritische kanttekeningen.

5.1.1. Opmerking vooraf.

We hebben een overzicht van Kinkers verhandeling gegeven zonder kritiek te leveren. In dit hoofdstuk zullen de kritische kanttekeningen zijn te vinden, die in het voorafgaande gedeelte ontbraken. We gaan de weg waarlangs Kinker een beeld van de gedachte taal opbouwt nog eens kritisch na; we signaleren tekorten en wijzen op de vooronderstellingen die aan Kinkers methode ten grondslag liggen.

5.1.2. De stappen op de weg tot de bepaling van de gedachte taal.

De *eerste stap* die Kinker zet is de analyse van het denken. Tegen het feitelijke verloop van die analyse zou men bezwaren kunnen maken. Wij accepteren de analyse echter als een gegeven, evenals het resultaat ervan, de tafel der grondbetekenissen. Voor Kinker is de schets die hij van het denken geeft, de enig juiste. We zullen nog zien (in 6.5.) dat hij een reden heeft om zo zeker van zijn zaak te zijn: hij is op 'kritische' wijze te werk gegaan, d.w.z. volgens de kritische methode van Kant.

De tafel der grondbetekenissen wordt niet rechtstreeks in verband gebracht met de talen. Kinker neemt een algemene, gedachte taal aan, die zich in de bestaande talen manifesteert. Hij richt zich geheel op de gepostuleerde gedachte taal, waarvan men via het denken, d.w.z. via de tafel der grondbetekenissen, een beeld kan krijgen. De 'toepassing van de tafel op de taal' vormt de *tweede stap*. Aan het eind van de verhandeling is het gestelde doel bereikt: er is wel niet een volledige beschrijving[99], maar dan toch een tamelijk vastomlijnd beeld van de taal ontstaan. Een ideaalbeeld waarnaar de talen beoordeeld kunnen worden. Een uitgebreide beoordeling van talen vindt overigens niet plaats: Kinker spreekt slechts over de verhouding van de taal tot de talen en over de *mogelijkheid* om de taal als maatstaf voor de talen te hanteren. Die maatstaf wordt slechts incidenteel voor een taalonderdeel aangelegd. De *derde stap* wordt in de verhandeling dus slechts aangeduid en niet werkelijk gezet. In een algemene wijsgerige theorie der talen zou dit wel moeten gebeuren. Het was Kinkers pretentie niet dat te doen in zijn *inleiding* tot een dergelijke theorie. De beoordeling van de talen was niet opgenomen in Kinkers doel-

stelling, die immers was: het wezen van de gedachte taal bepalen.

5.1.3. Bezwaren tegen de werkwijze.

We merken wat betreft de tweede stap, de toepassing van de tafel op taal, tekorten op in Kinkers werkwijze. Hij geeft, ten eerste, niet duidelijk de lijn aan die hij volgt. Hij vermeldt wel van te voren de volgorde waarin de tafel wordt toegepast, maar vermeldt niet waarom hij díe volgorde kiest. De volgorde blijkt niet willekeurig te zijn: bij de vaststelling van het syntaktisch grondbeginsel gebruikt Kinker gegevens van de eerder beschouwde woordsoorten, wat niet is aangekondigd[100].

Kinker gaat van enige taalkennis uit (zie 4.5.5. en 4.10.). Dat blijkt uit zijn praktijk; hij omschrijft die veronderstelde kennis niet alvorens de tafel op taal toe te passen. Hij spreekt ook niet over *de manier waarop* de tafel het beeld van de taal bepaalt. Pas bij de toepassing merken we dat de tafel het begripsaspekt van de taal direkt en volledig bepaalt: met de tafel is het geheel van essentiële betekenissen gegeven. De tafel bepaalt uiteindelijk ook het mechanisme van de taal, maar dat gebeurt via verschillende wegen: door ordening (zie de indeling in woordsoorten), door het verschaffen van etiketten die op, aan iedere taalbeschouwer bekende, 'taalgegevens' worden geplakt (de woordsoorten die door termen uit de tafel worden gekarakteriseerd; de verhouding van het werkwoord tot het onderwerp en tot het voorwerp die wordt aangeduid met persoon-daad-zaak of agens-agere-actum) en door het opleggen van onderscheidingen (zie indeling in 4 soorten verba neutra). Deze manier waarop de tafel funktioneert had Kinker expliciet moeten maken.

5.1.4. De vooronderstellingen.

De verhandeling is gebaseerd op een aantal vooronderstellingen, nl. dat 1) het denken op een bepaalde manier te analyseren zou zijn; 2) dat er een bijzondere parallellie tussen denken en taal bestaat (het denken bepaalt de taal); 3) dat de aangenomen gedachte taal zich in *alle* bestaande talen zou manifesteren. Op deze vooronderstellingen, die overigens ook niet expliciet zijn gemaakt door Kinker, is een *ideaal taalsysteem* (de algemene, gedachte taal) gebouwd. Accepteert men één of meer van de vooronderstellingen niet, dan moet men ook het op grond daarvan ontworpen taalsysteem verwerpen, wat VAN DER WIJCK, de enige die de *Inleiding* uitvoerig bekritiseert, dan ook doet.

5.2. Het kommentaar van anderen.

5.2.1. Een overzicht.

VAN HALL, VAN DER GULDEN, RISPENS en VIS noemen alleen de titel

van de verhandeling en zeggen nauwelijks iets over de inhoud; ze geven geen kommentaar op of een oordeel over de *Inleiding*. In de verslagen van het KNI is een reaktie op Kinkers werk te vinden: de kommissie die zich over de verhandeling moest buigen geeft in haar verslag kort de inhoud weer en laat zich vervolgens in lovende bewoordingen over het werk uit (NOTULENBOEK II, p. 200-1). VAN DER WIJCK is de enige die uitvoerig op Kinkers *Inleiding* is ingegaan. Hij gaat uitgangspunten en methode na en strooit daarbij kwistig met citaten, ook uit andere werken van Kinker[101]. Hij levert nogal wat kritiek, berijdt een van zijn eigen stokpaardjes, de oorsprong van taal, en komt tenslotte tot een oordeel over de verhandeling. We voldoen mede aan de wens van De Vooys wanneer we VAN DER WIJCKS beweringen nader beschouwen.

5.2.2. Van der Wijcks kritiek: het algemene tegenover het bijzondere.

VAN DER WIJCK begint met een instemmend geluid: 'Zeer juist wordt door Kinker de taal als "het bezielde kleed der rede" aangemerkt' (VAN DER WIJCK 117). Tegen een dergelijke taalopvatting heeft hij blijkbaar geen bezwaar. Hij zou zich ook kunnen verenigen met het poneren van *een* gedachte taal naast en tegenover *een* gesproken taal[102]. Kinkers *algemene* gedachte taal is echter voor hem onaanvaardbaar. Er is, zo meent hij, geen algemene menselijke geest en (dus) ook geen algemene gedachte taal. 'Ieder volk heeft zijn eigen geest en daardoor ook zijne eigene "gedachte taal"', merkt hij geheel in de geest van de romantiek[103] op (VAN DER WIJCK 122). De grote verschillen die er bestaan tussen de gesproken talen zouden een zelfde (algemene) gedachte taal zelfs onwaarschijnlijk maken (zie VAN DER WIJCK 127). Kinker wordt dus aangevallen op één van zijn vooronderstellingen: de algemeenheid van *de taal*. Al ziet VAN DER WIJCK ook algemene trekken in talen, Kinker gaat z.i. te ver: Kinker sluit het oog voor de verscheidenheid van taalstelsels en doet net alsof er maar één taalstelsel bestaat[104].

Het gezichtspunt van VAN DER WIJCK en dat van Kinker is verschillend: VAN DER WIJCK ziet enige algemeenheid in de grote verscheidenheid van talen, Kinker ziet in de talen verscheidenheid die is terug te voeren op algemeenheid. Kinker richt zich op het algemene; VAN DER WIJCK legt de nadruk op het bijzondere[105]. (Een eeuwigdurend twistpunt overigens; zie ROBINS 126). VAN DER WIJCK maakt bezwaar tegen de veronderstellingen over *de* mens, *het* denken, *de* taal en een *algemene* gedachte taal en levert daarmee fundamentele kritiek! De argumenten die hij gebruikt zijn in hoge mate bepaald door zijn eigen - tijdgebonden - visie (zie ook hoofdstuk 6).

5.2.3. Een ander punt van kritiek: de afleiding van de taal uit het denken.

VAN DER WIJCK stelt, afgezien van allerlei bijzaken[106.], nog één belangrijk punt aan de orde: Kinkers afleiding van de taal uit het denken. Hij wijst de door Kinker gevolgde methode af en pleit voor de empirie, voor de studie van de talen. VAN DER WIJCK is nogal skeptisch wat betreft de mogelijkheid om door analyse van het denkvermogen a priori de inrichting van de taal te bepalen. Bij een dergelijke werkwijze speelt taalkennis onvermijdelijk mee. Kinker zou slechts in schijn een andere dan de empirische weg volgen (VAN DER WIJCK 129-30).

Kinker maakt - zo konstateerden we al eerder (zie 5.1.3.) - inderdaad gebruik van taalkennis. Hij stelt noch zijn analyse van het denkvermogen noch het gebruik van taalkennis bij de bepaling van het wezen van de taal, aan de orde. Hij zegt te weinig over methodologische zaken en gaat te werk alsof de toepassing van de tafel op taal iets vanzelfsprekends is.

5.2.4. Van der Wijcks oordeel.

VAN DER WIJCK's kritiek is niet overdacht, maar bestaat uit venijnige uitvallen als: ‘De Kantiaansche wijsgeer beeldt zich in dat hij den geest van ons geslacht op zijn studeervertrek heeft gepeild, en acht het vervolgens overbodig om bij de geschiedenis der volken ter school te gaan’ (VAN DER WIJCK 127). Op zijn vele negatieve opmerkingen[107.] volgt tenslotte een nogal mild eindoordeel. Nadat VAN DER WIJCK heeft gewezen op een algemene en een bijzondere (d.w.z. een individuele, een vrijwillige) kant aan taal, zegt hij het volgende:

> ‘Kinker heeft dat niet in het oog gehouden. Zijne redeneering over het wezen der taal knoopt zich vast aan de onderstelling, dat alles in haar mechanisch is voortgebracht. Hij laat de werking der individuen geheel buiten rekening. Hij kent slechts één algemeen taalstelsel en meent dat dit in ieder menschelijk hoofd van nature aanwezig is. Vandaar dat al zijne beschouwingen over wijsgeerige taalkunde aan het euvel der eenzijdigheid lijden’ (VAN DER WIJCK 147).

Dit milde (of misschien sarkastische?) eindoordeel moet ons niet op een verkeerd spoor brengen. VAN DER WIJCK heeft intussen toch maar z.i. het fundament onder Kinkers theorie vandaan geslagen. Hij heeft het zelfs niet de moeite waard gevonden het op die wankele basis opgetrokken taalsysteem nader te bekijken: resultaten uit het tweede gedeelte van de verhandeling - b.v. Kinkers algemeen taalmechanisme - komen *niet* aan de orde. VAN DER WIJCK verwerpt met zijn kritiek op het fundament ook het daarop gebouwde taalsysteem, dat van de gedachte taal.

5.3. Konklusies.

VAN DER WIJCK mist de nodige objektiviteit, schenkt te veel aandacht aan bijzaken en etaleert vaak meer zijn eigen opvattingen dan dat hij Kinker to the point bestrijdt. Zijn romantisch gekleurde kritiek gooit Kinkers veronderstelling van een algemeen menselijk denken niet omver: twee meningen staan hier tegenover elkaar. VAN DER WIJCK signaleert problematische punten in de *Inleiding*, maar werkt zijn kritiek niet op een gefundeerde wijze uit.

Wij hebben - anders dan VAN DER WIJCK - ons in ons kommentaar beperkt tot het nagaan van de innerlijke samenhang en konsistentie van de verhandeling. We vochten de vooronderstellingen en de gevolgde methode niet aan. Onze kritiek, die in 5.1.3., 5.1.4. en 5.2.3. 2e alinea is uiteengezet, zouden we als volgt kunnen samenvatten: Kinker is wat zijn vooronderstellingen en zijn werkwijze betreft te weinig expliciet.

Het is gebleken dat de *Inleiding* een verhandeling is waarin een ideaal taalsysteem wordt ontworpen. Dat gebeurt op een zodanige manier dat wij de benaming *algemene wijsgerige theorie der talen* meer bij de verhandeling vinden passen dan *algemene taalkunde* (zie 2.1.). *De taal* werd opgebouwd op grond van de analyse van het denken (een wijsgerige bezigheid!) (1), een paar vooronderstellingen (2) en wat taalkennis (3) en *niet* op basis van bestudering van de bestaande talen. Kinkers taalsysteem mist het verband met de bestaande talen vrijwel geheel. De link die in de algemene wijsgerige taaltheorie gelegd moet worden met de bestaande talen - de beoordeling van die talen naar het ideale taalsysteem - ontbreekt zelfs[108]. Kinkers ideeën over taal en over een ideaal taalsysteem zijn niet bepaald door taalkennis, maar door filosofische achtergronden. Welke achtergronden dat zijn, zullen we zien in het volgende hoofdstuk, waarin we Kinkers theorie in een kader plaatsen.

Eindnoten:

99. Een volledige beschrijving van *de taal* te geven is ‘even onmogelijk als het bepalen van het denkvermogen, de rede, de daad der zelfsbewustheid zelve, waarvan taal het stoffelijk omkleedsel is’ (*Inl.* 243).
100. De volgorde waarin bepaalde zaken worden behandeld, kan van de tafel afhangen. Dat is het geval met de verba *neutra*, *activa* en *passiva*. Kinker vermeldt dit overigens niet in de *Inleiding*, maar in de *Proeve eener beantwoording* (33-4).
101. VAN DER WIJCK die zegt van plan te zijn de *Inleiding* te beoordelen, betrekt ook de *Proeve eener beantwoording* en ander werk van Kinker (o.a. *Le dualisme de la raison humaine*) in zijn beschouwing. Hij geeft uit al die werken citaten <u>*zonder bronvermelding*</u>.
102. VAN DER WIJCK, 122: ‘Het is zoo oppervlakkig mogelijk eene taal met de zichtbare of hoorbare teekens te verwarren, waarin zij hare uitdrukking vindt. Deze laatsten zijn slechts bouwstoffen van de taal, maar niet de taal zelve; doode vormen, maar welke aan den geest leven ontleenen’.
103. We citeren in dit verband: ‘De geest van ieder volk en zijn taal staan met elkander in het naauwst verband: de volksgeest maakt de taal, terwijl deze laatste een vorm en een grens voor den volksgeest is. In alle talen is het denken niet op dezelfde wijze gekleurd, zodat het aanleeren

van vreemde talen een belangrijk hulpmiddel tot veelzijdige ontwikkeling is' (VAN DER WIJCK 119).

104. Zie VAN DER WIJCK 126: 'Maar Kinker handelt verkeerd, wanneer hij, wegens de algemeenheid van substantiva, adjectiva en verba, het oog sluit voor de verscheidenheid der taalstelsels. Hij spreekt gedurig, alsof er slechts één taalstelsel ware'. Een opmerking die niet geheel juist is: Kinker ziet wel degelijk de grote verscheidenheid aan talen, maar neemt aan, dat een algemeen taalstelsel daaraan ten grondslag ligt. Zie *Inl.* XIV-XV.
105. VAN DER WIJCK zegt dan ook heel kritisch: 'Al ware er een zeker mechanisme, waarin alle talen zamenstemmen, toch zou het een grove dwaling zijn met Kinker te beweren dat "het wezen der taal" in dat gemeenschappelijk element bestaat' (144).
106. VAN DER WIJCK,
gaat uitvoerig in op de kwestie van de oorsprong van taal (p. 130-141); een zaak die in de *Inleiding* níet aan de orde wordt gesteld. Slechts 10 bladzijden van het 30 pagina's tellende hoofdstuk 'Algemene Taalkunde' (VAN DER WIJCK 117-47) gaan over de *Inleiding*.
107. Opmerkingen in de trant van: 'Een voor alle talen identisch mechanisme bestaat slechts in de verbeelding van hen, die, door dogmatische behoeften gedreven, de oneindig genuanceerde werkelijkheid verminken, ten einde haar des te beter onder het bereik eener algemeene formule te brengen' (128); en, 'Men spreke dus niet van algemeene categorieën, welke aan *de* taal, aan *de* rede zijn opgelegd: alles *wordt*, *ontstaat*, volgens wetten, die de wetenschap verplicht is in natuur en geschiedenis waar te nemen. Kinker denkt er anders over. Met hoogmoedige aanmatiging wijst hij de hulp der philologie van de hand, daar volgens hem de fakkel der bespiegelende rede voldoende licht laat vallen op het wezen der taal' (142).
108. Een beoordeling die overigens - gezien de aard van de te hanteren maatstaf - in het oog van de hedendaagse taalkundige weinig waarde zou hebben!

6. Kinkers taaltheorie: een plaatsbepaling

6.1. Woord vooraf.

De *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen* werd gepubliceerd in de Gedenkschriften van het KNI van 1817. Deze verhandeling was naar Kinkers eigen mening uniek van aanpak (zie 2.4.). Om de pretentie van de auteur enigszins te kunnen beoordelen moeten we op de hoogte zijn van de 'taalwetenschappelijke'[109.] situatie in zijn tijd. Dat is overigens niet alleen om die reden noodzakelijk: een 'taalkundige' publikatie uit begin 19e eeuw moet gezien worden tegen de achtergrond van toen heersende opvattingen over taal en taalbeschouwing. Bij het plaatsen in historisch perspektief komen vragen aan de orde als: zijn er invloeden aan te wijzen?; in hoeverre past de taaltheorie in die tijd, in een bepaalde stroming?

In dit zesde hoofdstuk wordt een schets gegeven van het taalwetenschappelijk klimaat waarin Kinker leefde en waarin de verhandeling verscheen. Een klimaat dat niet alleen in Nederland gezocht moet worden: Kinker kende Duitse en Franse (taal)-filosofen en grammatici. Bovendien is de *Inleiding* een geschrift dat niet in een Nederlands kader zonder meer, maar wel in een Frans-Duits kader is te plaatsen. We geven dan ook allereerst een overzicht van de taalbeschouwing in Frankrijk en Duitsland vanaf de 18e tot begin 19e eeuw, met incidenteel een terugblik naar de 17e eeuw. Een dergelijk overzicht moet hier wel een plaats krijgen, omdat we daarvoor niet kunnen verwijzen naar een standaardwerk over de taalwetenschap in die periode[110.]. De keus voor het, nogal ruime, tijdsbestek is niet willekeurig: we zullen zien dat de eerste jaren van de 19e eeuw de slotfase vormen van een in de 17e eeuw in Frankrijk opgekomen taalbenadering, die in de 18e eeuw haar hoogtepunt bereikte. We beperken ons tot het aangeven van de hoofdlijnen, wat impliceert dat bepaalde verdienstelijke taalbeschouwers niet in het overzicht voorkomen. Von Humboldt, die nogal eens in verband met Kinker wordt genoemd (zie 6.6.2.), krijgt relatief veel aandacht. Aan de toestand in Nederland wordt een aparte paragraaf gewijd. Engeland blijft buiten beschouwing: de taalbeschouwing van Monboddo en Tooke staat te ver van de Duitse en Franse en daarmee ook van de kinkeriaanse af[111.]. Kinker noemt zelf in zijn verhandeling Locke alléén in verband met Franse filosofen. Door tenslotte na te gaan welke invloeden op Kinker werkten en hoe zijn houding was tegenover de in die tijd aktuele taalproblemen, trachten we het doel van dit hoofdstuk, de plaatsbepaling van de taaltheorie, te bereiken.

6.2. Taalbeschouwing in Frankrijk en Duitsland, vanaf de 18e tot begin 19e eeuw.

6.2.1. Frankrijk: grammaire générale.

In de 18e eeuw, de eeuw van de Verlichting, staat de rede, zoals op vele terreinen, ook in de taalbeschouwing centraal. De rationalistische tendens was in de 17e eeuw in Frankrijk begonnen, waar - nadat Descartes in zijn *Discours de la méthode* (1637) en *Principia philosophiae* (1644) de grond van de filosofie in de *rede* had gezocht - in 1660 de belangrijke *Grammaire générale et raisonnée. Contenant les fondemens de l'art de parler; expliquez d'une maniere claire et naturelle; les raisons de ce qui est commun à toutes les langues*, *et des principales differences qui s 'y rencontrent; et plusieurs remarques nouvelles sur la Langue Françoise*, van Antoine Arnauld en Claude Lancelot verschijnt. Deze grammatika, bekend als de grammatika van Port-Royal[112.], is 'générale', 'niet omdat de auteurs op grond van de bestudering van aan verschillende talen ontleende taalfeiten trachten een algemene theorie omtrent de taal te ontwikkelen, maar omdat zij, uitgaande van de stelling dat de structuur van de taal een weerspiegeling is van de structuur van het denken, en wel van de structuur van het denken zoals die in de traditionele logica beschreven wordt, en uitgaande van de stelling, dat de structuur van het denken bij ieder mens dezelfde is, concluderen, dat deze structuur van het denken in elke afzonderlijke taal, ondanks alle uiterlijke verschillen, is terug te vinden' (MOK 4-5). Het taalmateriaal wordt niet gebruikt om een theorie over taal te ontwikkelen, maar om te *illustreren* 'dat gevallen van taalgebruik, hoe verschillend die van taal tot taal ook mogen zijn, binnen zekere grenzen, als equivalente manifestaties van éénzelfde structuur van het denken verklaard kunnen worden. Het is in die zin dat tevens gesproken kan worden van een "grammaire raisonnée"' (MOK 5).

6.2.2. De lijn van Port-Royal voortgezet.

De *Grammaire générale* heeft veel succes gehad: van 1660 tot ver in de 19e eeuw wordt ze herdrukt (zie MOK 5). Het werk vormt het begin van een lange reeks algemene of filosofische grammatika's[113.], waarin - zoals in de Port-Royalgrammatika zelf - het principe dat de wetten van het denken ook de wetten van de taal zijn, geldt. Die specifieke relatie taal - denken verdwijnt niet uit de taalbeschouwing voordat de historisch-vergelijkende taalwetenschap van de grond komt. Het idee dat het denken de taal bepaalt, heeft door de Port-Royalgrammatika een grote verbreidheid gekregen[114.].

6.2.3. Condillac: invloed van Port-Royal en Locke.

In de door ons afgebakende periode verschijnt er in Frankrijk

naast de bijzondere en algemene grammatika's ook taalfilosofisch werk van de *ideologen*, filosofen die niet alleen door Port-Royal, maar vooral ook door Locke zijn beïnvloed. E.B. de Condillac is wel de belangrijkste figuur; veel andere filosofen kunnen zijn leerlingen genoemd worden (Maupertuis, De Brosse, Beauzée, Court de Gébelin, Turgot en - wat later - Destutt de Tracy, Degérando, Prévost, Maine de Biran). Invloed van Locke blijkt alleen al uit de titel van Condillac's voornaamste werk: *Essai sur l'origine des connoissances humaines*, Amsterdam 1746[115]. In dit verband zijn ook de woorden waarmee Destutt de Tracy een verschil aangeeft tussen de grammatici van Port-Royal en 'les grammairiens philosophes du XVIIIe siècle', veelzeggend: 'on ne peut assez admirer les rares talents de MM. de Port Royal dont la mémoire sera toujours chère aux amis de la raison et de la vérité, mais on regrette que dans leur grammaire non plus que dans leur logique ils ne soient pas entrés dans plus de détails sur la formation de nos idées' (HARNOIS 32-33). Het hier genoemde begrip *idee* (waarvan ook de naam *ideologen* is afgeleid) komt van Locke. Condillac en de zijnen zien de taal 'immer noch und nur als ein - an sich logisches - System von Zeichen für Vorstellungen und zum Ausdruck von Urteilen' (ARENS 107), evenals Port-Royal dat deed. De Port-Royalgrammatici gingen echter van een statisch denken uit, terwijl de 'volgelingen' van Locke een ontwikkeling in het denken zien. De laatsten leggen dan ook de nadruk op de 'formation de nos idées'. De ideeën zouden niet direkt kompleet in de mens aanwezig zijn: er zou sprake zijn van een ontwikkeling van het denken oftewel van de ideeën (zie JULIARD 45-58). Bij de poging die ontwikkeling na te gaan, komt men bij de taal uit, aangezien men de gedachte heeft dat de mens de taal moest ontwikkelen om de eerste eenvoudige ideeën uit te drukken. Door middel van de opgebouwde taal moet de mens uiteindelijk in staat zijn volledig zijn gedachten (alle ideeën, ook de meer komplexe) uit te drukken. De bestaande talen voldoen niet aan die eis menen Condillac en de zijnen, die ook met hun *taalkritiek* volgelingen van Locke (en van Bacon) zijn. Taalkritiek is een buitengewoon belangrijke zaak, omdat taal in verband gebracht wordt met vooruitgang. De wetenschap, de sleutel voor de vooruitgang, is volkomen afhankelijk van taal! Een goede of verbeterde taal[116] is noodzakelijk voor een bloeiende wetenschap. Als voorbeeld voert Condillac de wiskunde aan: de wetenschap waarvan de taal, nl. de algebra, buitengewoon volmaakt is. Uit dit voorbeeld wordt Condillac's visie op taal duidelijk: de taal is voor hem blijkbaar een systeem van tekens die eigenlijk nauwkeurig gedefinieerde *termen* zijn. Zoals een goede taal oorzaak van vooruitgang kan zijn, zo kunnen gebrekkige talen een belemmering voor vooruitgang vormen.

De lijn van Condillac wordt in de 19e eeuw voortgezet. Een belangrijke leerling is de reeds genoemde Destutt de Tracy. In zijn *Eléments d'ideologie* (5 dl., 1801-1815) geeft Destutt de

Tracy onder meer een theorie over taal. Destutt en vooral andere ideologen als Degérando, Prévost, Maine de Biran hebben op bepaalde punten kritiek op de kennisleer (die ook een taaltheorie bevat; zie ACTON 147-9) van Condillac (zie ACTON 153-163). Ze blijven echter met Condillac Locke volgen.

6.2.4. Een reaktie: Rousseau.

Al blijft het rationalisme in de taalbeschouwing tot het begin van de 19e eeuw overheersen, er komt een reaktie[117]. Vooral in Duitsland, maar ook in Frankrijk, waar J.J. Rousseau in de tweede helft van de 18e eeuw zijn ideeën verkondigt. Rousseau's taalbeschouwing, die is geïntegreerd in zijn maatschappijleer, kan niet rationalistisch genoemd worden. Hij legt de nadruk op het gevoel. Taal ontstond volgens Rousseau uit de natuurlijke behoefte *niet* om ideeën, gedachten, maar om gevoelens over te brengen. Het ontstaan van een maatschappij is verderfelijk geweest voor de mens en voor die eerste (gevoels) taal of -talen. De beschaving verplichtte de mens namelijk na te denken i.p.v. op intuïtie te vertrouwen en zo werd aan de talen de ‘grâce de leur fraicheur’ (HARNOIS 69) ontnomen.

6.2.5. Een samenvatting; het keerpunt ± 1820.

Met een enkele uitzondering - zoals Rousseau's theorie - is de taalbeschouwing tot ongeveer 1820 rationalistisch. Rond 1820 worden de bakens verzet: in Duitsland worden in de sfeer van de Romantiek heel andere denkbeelden over taal gemeengoed en komt de historisch-vergelijkende taalwetenschap op. Wanneer we voor Frankrijk de balans opmaken, kunnen we het volgende opmerken:

1. De grammaires générales blijven tot in de 19e eeuw verschijnen, maar het is na 1800 wel een aflopende zaak[118]. Volney levert in zijn *Discours sur l'étude philosophique des langues* (1820) kritiek op de grammaire générale[119], en, wat nog veel belangrijker is, hij wijst als eerste Fransman op de nog maar net begonnen nieuwe Duitse benadering van taal. (Bopp, *Uber das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mitjenem der griechischen*, *lateinischen*, *persischen und germanischen Sprache* was in 1816 verschenen. De publikatie van dit werk wordt als het begin van de historisch-vergelijkende taalwetenschap beschouwd). Met het doordringen van die nieuwe taalbeschouwing is het tijdperk van de grammaires générales in feite afgesloten; niet door overweldigende kritiek, niet door falsifikatie, maar wegens gebrek aan belangstelling heeft dit ‘genre’ afgedaan. ‘Elle mourut parce qu'elle n'intéressait plus personne’ (HARNOIS 85). Andere zaken vragen de aandacht: oude oosterse talen (Sanskriet en Oud-Perzisch) en taalvergelijking.

2. Er is ook een periode afgesloten wat Condillac en de zijnen betreft: hun werk raakt in de vergetelheid. (Pas enkele jaren geleden heeft men er weer enige belangstelling voor gekregen).

Er breekt een nieuwe tijd aan, die van de vergelijkende taalwetenschap, een voornamelijk Duitse aangelegenheid.

6.2.6. Duitsland: van Verlichting naar Romantiek; Herder.

In Duitsland gaat men in de 18e eeuw lange tijd op het 'verlichte' spoor van Leibniz verder: Wolff verbreidt Leibniz' gedachten[120]. Invloed van Leibniz' tijdgenoot Locke is o.a. te vinden bij Lambert[121]. Het einde van de 18e eeuw is een overgangstijd, waarin naast en tegenover de nog heersende Verlichting de Romantiek opkomt om begin 19e eeuw dé stroming te worden. Die overgang is zichtbaar bij Herder: Herder stond aanvankelijk onder invloed van het rationalisme, maar werd vervolgens een man van de nieuwe tijd, van de Romantiek (zie ROBINS 153 en SAPIR 137). De 'romantische' Herder heeft een duidelijk van de rationalisten afwijkende taalbeschouwing; taal wordt niet meer gemeten naar 'Vernunft' en logika, maar wordt gezien als een 'gesammtmenschlicher lebendiger und notwendiger Ausdruck' (ARENS 129). Herder houdt zich niet bezig met de taal als logisch systeem, maar met de konkrete taal van een volk (i.c. zijn volk); hij legt een verband tussen taal en volksaard, een voortdurend terugkerende gedachte in de Romantiek. Herder brengt in Duitsland - evenals Rousseau dat in Frankrijk deed - een nieuw geluid temidden van de rationalistische gedachten over taal. Dat nieuwe wordt in de 19e eeuw voortgezet: door Von Humboldt en door de historisch-vergelijkende taalwetenschap.

6.2.7. Algemene grammatika's in Duitsland.

Vrij laat[122] komt de produktie van algemene grammatika's - in navolging van Frankrijk - op gang. We noemen J.W. Meiner, *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder Philosophische und Allgemeine Sprachlehre* (Leipzig 1781). A.F. Bernhardi publiceert in de jaren 1801-1803 zijn *Allgemeine Sprachlehre*. Met dit werk en met zijn in 1805 verschenen *Anfangsgründe der Sprachwissenschaft*, een boek waarin hij zijn filosofisch taalstelsel uiteenzette, behoort Bernhardi tot de rationalistische taalbeschouwers. Hij staat ver af van de nieuwe taalwetenschap van Schlegel, Bopp en Grimm, ver ook van de eenling Wilhelm von Humboldt[123].

6.2.8. Von Humboldt.

Von Humboldt, die publiceerde vanaf ± 1810 tot 1835, distantieert zich van de oude, rationalistische tāalbeschouwing. Zijn gedachten over de taal komen grotendeels met

die van Herder overeen. Met Herder ziet Von Humboldt ook een verband tussen volk en taal[124.]. Von Humboldt past niet binnen het kader van de historisch-vergelijkende taalwetenschap: hij benadert taal vanuit een andere optiek. Bij de bestudering van de meest verschillende

talen (Baskisch, Sanskriet, Chinees, Japans, Hongaars, Kawi, indianentalen) ging het hem om het *wezen van de taal* en de *ontwikkeling van de taal* (zie ARENS 204). Om zijn ideeën daarover wordt hij door twintigste-eeuwers beschouwd als 'de schepper van de algemeene taalwetenschap' (LECOUTERE 1926 [3], 17). We moeten hierbij opmerken dat de modern aandoende denkbeelden over taal die bij Von Humboldt zijn te vinden, in de 19e eeuw weinig invloed hebben gehad. ARENS typeert de situatie heel goed door Von Humboldt's leerling, Steinthal, te citeren: 'Humboldt hat als Sprachforscher auf keinen seiner älteren oder jüngeren Zeitgenossen in spezifischer Weise, d.h. durch die ihm eigentümlich angehörenden, von ihm geschaffenen Ideen eingewirkt. Er hat wohl von den Schlegels, den Grimms, den Bopps gelernt, sie aber von ihm durchaus nicht' (ARENS 205).

6.2.9. Von Humboldt en Kant.

Von Humboldt ziet taal als *in wezen* een energeia en niet als een ergon: 'Die Sprache in ihrem wirklichen Wesen aufgefasst, ist etwas beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes... Sie selbst ist kein Werk(Ergon), sondern eine Tätigkeit (Energeia)...'[125]. Niets in taal is statisch, maar alles is dynamisch. Taal is voor Von Humboldt allereerst en vooral gesproken taal. Deze visie op taal vormt een belangrijk verschil tussen Von Humboldt en zijn tijdgenoten, die zich tot teksten beperkten (filologie!) en zo de sprekende mens uit het oog verloren. Die beperking tot geschreven taal is volgens STREITBERG wellicht de reden geweest waarom het zo lang geduurd heeft voordat Von Humboldts 'Aktualitätstheorie' is doorgedrongen en de statische opvatting van taal heeft vervangen (STREITBERG 414). STREITBERG spreekt met opzet over 'Aktualitätstheorie': Von Humboldt heeft het psychisch 'Aktualitätsbegriff' van Kant overgenomen en op taal toegepast[126]. Er is sprake van invloed van Kant op Von Humboldt. Invloed die zich niet beperkt tot formele zaken als een kantiaanse terminologie en het overbrengen van kantiaanse schema's op de taalbeschouwing. Er zijn kantiaanse ideeën *bepalend* geweest voor de vorming van Von Humboldts taalfilosofie[127]: een voorbeeld daarvan is Kants Aktualitätsbegriff.

Von Humboldts gedachten over de *ontwikkeling* van taal zijn eveneensmet Kant in verband te brengen (zie STREITBERG 419-421). De taalontwikkeling wordt onderscheiden in twee periodes: na de periode van 'Organisation' bezit de taal al haar funkties, maar staat ze in haar ontwikkeling nog niet stil. Een innerlijke vorming begint, ten koste van de flexie: de taal richt zich in dit stadium op haar 'Angemessenheit zum innern Gedankenausdruck' (STREITBERG 417). Von Humboldt beschouwt dit tweede stadium als een vooruitgang; andere romantici uit die tijd, Grimm bijvoorbeeld, zien in deze ontwikkeling die gekenmerkt wordt door verlies van flexie, taalverval. Von Humboldts mening vindt geen ingang; de vervaltheorie van Schleicher wint veld.

Von Humboldt was zowel op het terrein van de taalfilosofie (zie zijn ideeën over taal) als op dat van de taalwetenschap (we wijzen op zijn enorme talenkennis) werkzaam. Hij staat nogal op zichzelf: hij is de grote eenling die niet te plaatsen is binnen het hokje van de historisch-vergelijkende taalwetenschap en ook niet - ondanks grote invloed van Kant - binnen dat van de kantianen[128].

6.2.10. Overzicht Duitsland.

Overzien we de situatie in Duitsland, dan kunnen we het volgende konstateren:

1. De algemene grammatika's verschijnen eind 18e en begin 19e eeuw en hebben dan - zoals ook in Frankrijk - in feite afgedaan.
2. De invloed van Herderwerkt door. De taalbeschouwing van Von Humboldt blijft in de 19e eeuw op zichzelf staan. De historisch-vergelijkende taalwetenschap wordt de taalbeschouwing van de toekomst, d.w.z. van de 19e eeuw. Na het eerste *taalvergelijkend* werk van F. Bopp, het al in 6.2.5. genoemde *Uber das Konjugationssystem*, verschijnen de standaardwerken waarmee J. Grimm de grondlegger van de *historische* taalbeschouwing werd: de *Deutsche Grammatik* (1e deel 1819) en de *Geschichte der deutschen Sprache* (1848). Men zal de hele verdere 19e eeuw met taalvergelijking en taalgeschiedenis bezig zijn.

6.2.11. Enige problemen: de oorsprong en het waarom van taal; de vorm van de oertaal[129].

De taalbeschouwer uit de door ons afgegrensde periode heeft bijzonder veel belangstelling voor het aloude probleem van *de oorsprong van taal*. Vele theorieën worden ontworpen om een antwoord te geven op de vragen *hoe*, *waarom* en *wanneer* taal ontstond. Zowel rationalisten als romantici houden zich met deze kwestie bezig.

Het lang geaccepteerde antwoord dat taal door God gegeven is, is voor velen niet bevredigend meer[130]. Men zoekt de oorsprong van taal bij de mens en vraagt zich af hóe de mens taal kon ‘uitvinden’. Condillac, Turgot, De Brosse, Herder en anderen houden zich met deze kwestie bezig en poneren hun theorieën. De goddelijke oorsprongstheorieblijft nog aanhangers houden[131], die hun argumenten naar voren brengen zoals Süssmilch in *Versuch eines Beweises*, *dass die erste Sprache ihren Ursprung nicht vom Menschen*, *sondern allein vom Schöpfer erhalten habe* (Berlin 1766). Dit geschrift was de aanleiding voor de Berlijnse Akademie om in 1769 een prijsvraag uit te schrijven met als (typerende!) vraagstelling: ‘*En supposant les hommes abandonnés à leurs facultés naturelles*, *sont-ils en état d'inventer le langage? et par quels moyens parviendront-ils d'eux-mêmes*

à cette invention?'. Herders *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772), waarin hij stelling neemt tegen Süssmilch, wordt bekroond.

Met de oorsprongsvraag hangen nog meer problemen samen: men speculeert over *het waarom* van de taal. Is de taal ontstaan omdat de mens zijn gevoelens wilde uitdrukken, wilde kommuniceren? Of zou taal zijn ontstaan uit een innerlijke drang, een instinctieve behoefte van de mens? Er wordt ook aan een sociale reden gedacht: taal werd nodig toen de mensen een samenleving gingen vormen. De relatie tussen taal en maatschappij is een veelbesproken zaak: de meesten zijn het erover eens dat de maatschappij een taal vraagt, al hoeft dat nog niet te betekenen dat het vormen van een maatschappij de oorzaak van het entstaan van taal is.

Veel (taal)-filosofen laten zich uit over de aard en de ontwikkeling van de oertaal: ze trachten de eerste taal of talen (de meningen zijn bierover verdeeld[132.]) te beschrijven. Die beschrijvingen komen nogal overeen: de taal bestond in eerste instantie uit gebaren en ongearticuleerde kreten[133.]; later werden ook woorden ontleend aan de natuur (nabootsingen van geluiden); de taal was eenvoudig. Men vraagt zich af van welke aard de eerste woorden waren: het waren interjekties menen sommigen. Aandacht voor woorden brengt de filosofen op het oude φυσ□ι - □□σ□ι vraagstuk. Men tracht zich ook voor te stellen hoe zo'n eenvoudige oertaal zich ontwikkelde. Algemeen is de opvatting dat men kinderen die leren praten moet observeren om te ontdekken hoe taal zich ontwikkeld heeft[134.].

6.2.12. Samenvatting: de taalbeschouwing in Frankrijk en Duitsland.

In de 18e eeuw overheerst in Frankrijk en Duitsland de rationalistische taalbeschouwing. Er zijn wel enige romantische tendenzen in de tweede helft van de 18e eeuw, maar die vormen pas rond de eeuwwisseling een sterke bedreiging voor het rationalisme. Na ± 1820 wordt het rationalisme volkomen verdrongen.

Maken we de balans op, dan kunnen we zeggen dat een totale ommekeer heeft plaatsgevonden. Men gaat in de taalbeschouwing niet meer van het *denken* uit, men zoekt in de talen niet meer het *algemene*, dat zou korresponderen met de algemene struktuur van het denken. Men heeft primair belangstelling voor *de talen zelf* en men heeft oog gekregen voor de *verschillen* tussen talen[135.]. Alle aandacht is gericht op de bestaande talen, waarvan men afstamming, overeenkomsten en verschillen gaat onderzoeken.

6.3. De toestand in Nederland.

6.3.1. Taalreglementering en grammaire raisonnée.

In de 18e eeuw verschijnen er talloze grammatika's van het Ne-

derlands, geschreven door voornamelijk schoolmeesters en kostschoolhouders (zie DE VOOYS 1970, 141-2). In die grammatika's viert naar Frans, klassicistisch voorbeeld de taalreglementering hoogtij. De werken van Johannes Hilarides en Adriaan Verwer[136.] behoren in dit opzicht tot de weinige uitzonderingen (DE VOOYS 1970, 139). Balthasar Huydecoper, die aanmerkingen maakt op de taal van 17e-eeuwse klassieken, wordt voorgesteld als een voorstander van de 'grammaire raisonnée' (DE VOOYS 1970, 139). d.w.z. van de met de grammaire raisonnée geassocieerde taalreglementering[137.]. De grammaire raisonnée in de (oorspronkelijke) zin van een bepaald soort grammatika, lijkt vrijwel geheel aan Nederland voorbij te zijn gegaan: hier geen grote produktie van algemene grammatika's zoals in Frankrijk en Duitsland. Slechts een enkele keer wordt een grammatika gepresenteerd als een grammaire générale. We noemen de *Grammaire générale raisonnée française et hollandaise* door Ernst Zeydelaar, Amsterdam 1768[138.]. Lodewijk Meyer, een belangrijk lid van het kunstgenootschap *Nil volentibus arduum*, moet zich ook met een 'grammatica generalis' hebben beziggehouden, en dat reeds zo'n tien jaar na het verschijnen van de Port-Royalgrammatika![139.]

6.3.2. De richting van de taalkundige belangstelling.

De taalkundige belangstelling is in de 18e eeuw in hoofdzaak gericht op de grammatika's van het Nederlands. Lambert ten Kate is met zijn historisch-vergelijkende taalstudie een uitzondering. Hij is zijn tijd ver vooruit. Zijn verdiensten werden echter niet naar waarde geschat en 'zijn arbeid bleef zonder invloed op de gang van de taalwetenschap' (LECOUTERE 1948[6], 25). Wanneer begin 19e eeuw de historisch-vergelijkende taalwetenschap in Duitsland opkomt, zet dat in Nederland weinig in beweging[140.]. De taalbeschouwing van Siegenbeek en Weiland (in 1804 verscheen Siegenbeeks *Verhandeling over de Spelling*, in 1805 Weilands *Nederduitsche Spraakkunst)* zal de eerste helft van de 19e eeuw vrijwel onbestreden heersen. Willem Bilderdijk verzet zich op een aantal punten tegen vooral Siegenbeek; hij schrijft jaren later zelf een grammatika: de *Nederlandsche Spraakleer* (1826). Bilderdijks belangstelling voor taal is niet beperkt tot de grammatika: hij houdt zich onder meer met het probleem van de oorsprong van taal en met etymologie bezig. Naast Bilderdijk is Kinker een van de weinigen die zich in die tijd buiten het terrein van de grammatika begeven: zijn *Inleiding* is een produkt van zijn anders gerichte belangstelling.

6.4. De plaatsbepaling van de Inleiding: enkele opmerkingen vooraf.

We zullen trachten de plaats van de verhandeling te bepalen door allereerst na te gaan of er invloeden in dit werk zijn te bespeuren. We laten ons bij dat onderzoek leiden door de namen

die Kinker zelf in de *Inleiding* noemt en door aanwijzingen van voorgangers in de Kinkerstudie. We beschouwen vervolgens Kinkers taalbenadering en zijn houding t.o.v. toen aktuele taalproblemen tegen de achtergrond van het in 6.2. en 6.3. gegegeven overzicht. Wanneer we tot een plaatsbepaling zijn gekomen stellen we ons tenslotte de vraag of Kinkers aanpak in de *Inleiding* inderdaad, zoals hij zelf zegt, uniek is.

6.5. Kantiaanse invloeden.

6.5.1. Inleiding.

Bij het onderzoek naar invloeden wijst de tekst zelf ons in de richting van Kant: twee keer vermeldt Kinker in de verhandeling dat hij Kant of de kritische school in een bepaald opzicht volgt. We citeren: '... maar wanneer ik nu, om mij

> eenigzins verstaanbaar uittedrukken, en gelijk men in de critische schole gewoon is te doen, zegt: -"*bestaan* is een der denkformen van de betrekkingen"-...' (*Inl.* 17).

> 'Wanneer wij van de inwendige zinnelijkheid, waarvan het willen en besluiten slechts twee modificatien, zijn, sprekende -op het voetspoor van Kant zeggen, dat zij een lijdelijk vermogen is...' (*Inl.* 73).

Kinker baseert zich niet alleen in deze twee gevallen op Kant. Speurend in de verhandeling merken we dat Kinker verscheidene termen en opvattingen aan Kant ontleend heeft. Dat is niet zo verwonderlijk, wanneer we bedenken dat Kinker een aanhanger van de kantiaanse filosofie was. Hij heeft met zijn *Proeve eener opheldering van de kritiek der zuivere rede*[141.] Kants wijsbegeerte in Nederland bekend gemaakt. Samen met Paulus van Hemert verdedigde Kinker de kritische wijsbegeerte in de strijd die om dit filosofisch stelsel ontbrandde[142.]. Hij werkte mee aan Van Hemerts *Magazijn voor de critische wijsgeerte* (1799-1803). Bevreemdt het dus niet dat men in de *Inleiding* kantiaanse gedachten vindt, het is wel opmerkelijk dat Kinker slechts twee keer expliciet zegt dat hij Kant volgt. Het lijkt aannemelijk te veronderstellen dat zijn gehoor (en latere lezers), de leden van de derde klasse van het KNI, dergelijke informatie niet nodig had: men moet, in de tijd van diskussie rond het kantiaanse stelsel, in die kring goed op de hoogte zijn geweest met Kant; de herkomst van bepaalde termen en denkbeelden van Kinker zal zonder nadere uitleg duidelijk zijn geweest[143.].

De vraag rijst hoever de aan enkele termen en denkbeelden merkbare invloed van Kant gaat. Is de hele schets die Kinker van het denken geeft en die uiteindelijk de tafel der grondbetekenissen oplevert op Kant gebaseerd? Een intensieve Kantstudie zou vereist zijn om de kantiaanse invloed tot in de details na te gaan. Dat zou een filosofisch(!) onderzoek op zich

zijn. Voor ons doel, de plaatsbepaling van de *Inleiding*, is het voldoende in de hoofdzaken van de verhandeling de aan- of afwezigheid van kantiaanse invloeden aan te tonen. Dat betekent dat we onze aandacht voornamelijk op het volgende punt richten: het beeld dat van het denken gegeven wordt (6.5.2.). We betrekken bij ons onderzoek de opmerkingen die Kinker in de later verschenen *Proeve eener beantwoording van de vraag: wat nut kan de empirische algemeene taalkennis aan de hoogere wijsbegeerte toebrengen?*[144.] over zijn verhouding tot Kant maakt. De *Inleiding* en de *Proeve eener beantwoording* zouden volgens VAN DER GULDEN een poging zijn om een wijsgerige theorie van de taal in kantiaanse zin te scheppen (VAN DER GULDEN 32). We zullen zien of VAN DER GULDEN's bewering voor wat de *Inleiding* betreft juist is.

6.5.2. Het beeld van het denken.

6.5.2.1. De twee komponenten.

Kinker analyseert in het eerste gedeelte van de *Inleiding* het denken en blijkt daarbij gebruik te maken van Kants ideeën. Met Kant meent hij dat onze kennis (dat wat wij weten en denken) is opgebouwd uit twee komponenten: een zin(tuig)lijke en een verstandelijke komponent. Dat wil zeggen: er zijn indrukken en denkvormen; een kombinatie van die twee levert de begrippen op. Kant houdt zich niet bezig met het opsporen van de begrippen, Kinker doet dat wel.

6.5.2.2. Twee methoden om denkvormen te bepalen.

De wegen van Kant en Kinker scheiden zich bij het opsporen van de denkvormen. Kant ziet twee wegen om tot bepaling van zijn denkvormen, die hij *kategorieën* noemt, te komen. Eén ervan volgt Kinker: de weg die door Kant wordt afgewezen. Zoals we in 3.4. zagen tracht Kinker in willekeurig gekozen begrippen de denkvormen op te sporen (met de gedachte dat elk begrip een kombinatie is van indrukken en *denkvormen*). Kinker heeft veel vertrouwen in die methode en spreekt niet over een andere mogelijkheid. Kant wijst deze 'experimentele' methode af[145.], en kiest voor de weg via de tafel van de oordeelsvormen. Kant leidt uit die tafel, waarin de twaalf oordeelsvormen uit de logika zijn te vinden, zijn kategorieën af[146.]. Kinker komt op zijn manier tot vier zuivere denkvormen: *vorm*, *inhoud*, *kracht* en *macht*[147.].

6.5.2.3. Kinker en Kant: overeenkomsten en verschillen.

Kinker neemt globaal genomen het beeld van het denken (twee komponenten) van Kant over. De denkvormen bepaalt hij echter op zijn eigen manier. Voor het vaststellen van de grondbegrippen/grondbetekenissen is Kinker geheel op zichzelf aangewezen: Kant houdt zich niet bezig met het opsporen van de grondbegrippen.

Kinkers methode bij het bepalen van de grondbetekenissen wordt gekenmerkt door nadruk op de tweedeling in het voorwerpelijke en het onderwerpelijke. Deze tweedeling komt trouwens in de hele verhandeling duidelijk naar voren. Zo spreekt Kinker bijvoorbeeld over middellijke (voorwerpelijke) en onmiddellijke (onderwerpelijke) indrukken - aanschouwingen en aandoeningen -, terwijl Kant het over Anschauungen zonder meer heeft. Kant merkt wel op, dat onder Anschauung zowel *innere* als *äussere* Anschauung valt, maar het is bij hem geen belangrijke onderscheiding. Bij Kinker bepaalt het onderscheid onderwerpelijk - voorwerpelijk voor een groot deel de opzet van het eerste gedeelte van zijn verhandeling, dat over het denken. In het geval van de grondbegrippen: Kinker past zijn denkvormen eerst op de voorwerpelijke indrukken toe en vervolgens op dezelfde manier op de onderwerpelijke. Die toepassing van de denkvormen op de beide soorten indrukken is voor hem vanzelfsprekend en ze levert de voorwerpelijke en onderwerpelijke grondbetekenissen op.

Kinker laat zich terloops over verscheidene zaken in de geest van Kant uit:bijvoorbeeld wat de realiteit betreft(die is ook voor Kinker verschijning en wordt gekenmerkt door strenge wetmatigheid)[148.] Het probleem van de strenge wetmatigheid tegenover vrijheid (de vrijheid die men uitgaande van de handelende en zedelijke mens toch moet aannemen), dat door Kant verscheidene malen gesteld is, wordt door Kinker herhaaldelijk aangestipt[149.]. Het beeld dat Kinker van het denken geeft komt echter voor een groot deel uit eigen koker: enerzijds omdat Kant zich met bepaalde zaken niet heeft beziggehouden en Kinker dus wel een eigen weg moest gaan, anderzijds omdat Kinker blijkbaar meent van Kant te moeten afwijken. De laatste reden roept onmiddellijk de vraag op wáarom Kinker zich van Kant distantieerde.

6.5.3. Een variatie op Kant.

Kinker gaat in bepaalde opzichten *verder* dan Kant: hij houdt zich met het bepalen van grondbegrippen bezig, omdat hij een andere doelstelling heeft. Kant beschouwde de zuivere theoretische rede en trachtte na te gaan welk terrein de reine Vernunft bestreek; Kinker poogt ‘de wetten der gedachten te gelijk, als wetten der taal te beschouwen en er vooral het mechanismus der taal uit te verklaren’ (KINKER 1833, 9). Zo ziet Kinker het zelf in zijn *Proeve eener beantwoording*, waar hij het verschil in doelstelling als excuus aanvoert voor de leemte die hij bij Kant ontdekt. Die leemte is ontstaan ‘door het geen hij (en met volle regt) de algemeene stambegrippen van het denkende en kennende (dat is van het verstand) noemt, niet verder te ontleden, dan in de twaalf opvattingen, welke zijne volledige tafel der vier kategorien oplevert, zonder zich verder te bemoeijen met de uiteenzetting der betrekkingen, en onmiddellijk daarvan afgeleide zuivere begrippen, die, te

zamen met die eerste stambegrippen, het werktuigelijke van het *empirische* en zuivere denken uitmaken' (KINKER 1833, 9). Het is te begrijpen dat Kinker met zíjn doelstelling verder gaat dan het vaststellen van denkvormen! De grondbetekenissen, die in de taal moeten voorkomen, zijn voor hem belangrijk.

Is het ook mogelijk de verschillende doelstelling aan te voeren om te verklaren dat Kinker van Kant op bepaalde punten *afwijkt*? Kinker verschilt immers met zijn denkvormen (tegenover de kategorieën) en zijn tweedeling in de indrukken van Kant. Een verklaring voor het eerste is niet te vinden: Kinker verduidelijkt nergens waarom hij op die bepaalde manier zijn denkvormen opspoort. We kunnen alleen maar konstateren dat Kinker hiermee in zijn wijsgerige theorie der talen van Kant afwijkt. Dat het geen principieel verschil is, valt op te maken uit het feit dat Kinker in de *Proeve eener beantwoording* bij het kritiseren van Kants werkwijze zelf de term kategorie gebruikt zonder verder iets over de kategorieën te zeggen. Het tweede punt, de tweedeling van de indrukken, gaat veel dieper. Hier stuiten we op een principieel meningsverschil tussen Kinker en Kant.

6.5.4. Kinker tegenover Kant.

Kinker legt de nadruk op de tweedeling in voorwerpelijk en onderwerpelijk. Hij behandelt de voorwerpelijke en onderwerpelijke indrukken op een zelfde manier, wanneer hij er zijn denkvormen op toepast. Een vergelijking met Kant is op dit punt niet mogelijk (Kant gaat niet zover zagen we), maar toch merken we dat Kinker zich met deze handelswijze principieel tegenover Kant opstelt. Dat komt in de *Inleiding* niet zo duidelijk naar voren, maar wel in de *Proeve eener beantwoording*[150]. Daar oefent Kinker kritiek op Kant uit, die hij eenzijdigheid verwijt. Eenzijdigheid nl. 'door te beweren dat die eerste denkwetten, welke tevens de *prima stamina cognitionis humanae* zijn, slechts op de voorwerpen der uitwendige zinnen, en niet op den wil en daarvan afhankelijke vrije dadigheden van het IK, toepasselijk te zijn' (KINKER 1833, 9). Dat blijft een punt van voortdurende felle kritiek: Kant heeft volgens Kinker nergens voldoende aangetoond, dat de kritische methode niet op de inwendige ervaring toegepast kan worden. Kinker is ervan overtuigd 'dat hij (=Kant) de onmogelijkheid dezer toepassing wel beweerd, maar nergens bewezen heeft; en dat hij, waar dit te pas gekomen zou zijn, deze poging niet eens beproefd heeft' (KINKER 1833, 90)[151]. Dus Kinker die in de *Inleiding* als vanzelfsprekend denkvormen toepast op voorwerpelijke én onderwerpelijke indrukken, levert later kritiek op Kant die zijn kategorieën alleen op de voorwerpelijke indrukken toepasbaar acht. Kant is in zijn ogen eenzijdig geweest: Kinker spreekt over het 'dualismus' van onze kennis, 'waarvan KANT slechts eenen vleugel volbouwde, en waarvan hij den anderen geheel onvoltooid liet' (KINKER 1833, 97).

Kinker meent ‘dat de KRITIEK DER ZUIVERE REDE, eerst dan, eene volledige grondschets aller voor den mensch mogelijke wetenschap zal bevatten, wanneer zij, door het toepassen der kategoriën op de inwendige ervaring, (...) even zoo veel zedelijke grondstellingen van het verstand tot stand gebragt zal hebben, als die, welke nu slechts voor de stoffelijke natuur ontwikkeld zijn’ (KINKER 1833, 112).

Uit al het kommentaar van Kinker blijkt dat de toepassing van de denkvormen op de onderwerpelijke indrukken voor hem niet slechts inherent is met de doelstelling in de wijsgerige theorie der talen. Neen, het is een principekwestie, die op filosofisch terrein speelt: ook Kant had in zijn filosofie de denkvormen (kategorieën) op de innerlijke ervaring moeten toepassen. Kinker heeft fundamentele kritiek op Kant, wiens filosofie hij denkt te kunnen aanvullen en (daardoor) verbeteren.

6.5.5. Opmerkingen en konklusies.

We zijn via de opmerkingen uit de *Proeve eener beantwoording* op het terrein van de filosofie gekomen. We zullen ons niet verder op dit gebied begeven om het verschil tussen Kinker en Kant meer uit te spitten. De verhandelingen over taal gaven ons aanleiding om het verschil te signaleren. Verder onderzoek op dit punt zou moeten uitgaan van *Le dualisme de la raison humaine*, een postuum verschenen werk, waarin Kinker zijn filosofie uiteenzet. Bij zo'n onderzoek zou één vraag ons buitengewoon interesseren, te weten: heeft Kinker terecht kritiek op Kant en is zijn aanvulling waardevol of niet. Van degenen die zich met Kinkers filosofie en met name met het bovengenoemde werk hebben beziggehouden, VAN DER GULDEN en RISPENS, krijgen we geen antwoord op die vraag[152.].

We verlaten het zijpad van Kinkers filosofie om terug te keren tot de theorie der talen. Wat kunnen we tenslotte konkluderend opmerken over de kantiaanse invloeden in de *Inleiding*? We hebben de aanwezigheid van kantiaanse invloeden aangetoond. We zagen Kinker op een kardinaal punt in de taaltheorie, t.a.v het beeld dat van het denken wordt gegeven, *zelfstandig vanuit een kantiaanse basis opereren*. De *Inleiding* kan men met VAN DER GULDEN[153.] typeren als een wijsgerige theorie van de taal *in kantiaanse zin*.

6.6. Andere invloeden.

6.6.1. Vermeldingen in de Inleiding en andere aanwijzingen.

Kinker noemt zelf nog enkele taalbeschouwers en (taal)filosofen. Nu eens dient de weergave van hun opvattingen in de verhandeling ter bevestiging van Kinkers eigen mening (*Inl.* 172-3 bijvoorbeeld), dan weer wordt de mening van een deskundige als interessante bijzonderheid vermeld (zie *Inl.* 164, noot). Soms beschrijft Kinker de visie van een ander om zich er vervolgens

tegen te verzetten (*Inl.* 188; 208-9; 156). Daar blijft het bij: men kan niet zeggen, dat de geschriften van Fichte, Isidorus, Bilderdijk, Restaut, Frain du Tremblay, Destutt de Tracy e.a. Kinker belangrijke gegevens hebben geleverd voor zijn taaltheorie.

Nu alle door Kinker zelf genoemde namen die op invloeden zouden kunnen wijzen, zijn nagegaan, rest ons nog aandacht te schenken aan de invloeden die voorgangers in de Kinkerstudie hebben aangegeven. RISPENS en VIS spreken beiden over de taalkundige ideeën in Kinkers Voorrede bij het eerste deel *Gedichten* (verschenen Amst. 1819). RISPENS beperkt zich tot vage aanduidingen (RISPENS 57), VIS wijst konkreter op invloeden die Kinker mogelijk heeft ondergaan.

6.6.2. VIS over invloeden op Kinker.

Een alinea uit de Voorrede is voor VIS aanleiding om iets over invloeden op Kinker te zeggen. Uit die alinea, die we hieronder citeren, blijkt dat Kinkers opvatting over ‘eene algemeene taal’ enkele jaren na het verschijnen van de *Inleiding* nog niet is veranderd (zie ook VIS 72-3). Het is voor ons daarom interessant om na te gaan wat VIS - die over de *Inleiding* vrijwel niets zegt 154 - over deze passage opmerkt.

> ‘Er is <u>eene algemeene taal</u>, welke in al de overige voorzit, en, zonder welke, er geene vertolking van de eene spraak in eene andere mogelijk zijn zou; en deze alle tongvallen bezielende taal is het hoogstbeweeglijke, dan eens verzinnelijkende, dan weder vergeestelijkende werktuig der rede, 't welk in allen, naar een en het zelfde grondbeeld zamengesteld, de onderscheiden aan elkander sluitende buizen, als ware het, in zich bevat, waardoor en waarin zich de gedachten bewegen.
> Van het bestaan dezer afbeeldende bewerktuiging, welke, in alle, gelijkvormig, en, in den grond eenzelvig is, en zijn moet, zal zich ieder gereedelijk overtuigen, die nagaat, dat elke taal een tolk van het denkvermogen, en iedere welingerigte volzin eene getrouwe nabootsing der daar in besloten gedachte is; in dier voege, en voor zoo verre, twee zulke ongelijkslachtige zaken, als, bij voorbeeld, bewerktuigde klanken en het onstoffelijke der gedachten zijn, naar elkander gelijken, en de eerste het laatste vertegenwoordigen kunnen. De ware Dichter, vooral, gevoelt deze eigenschap en strekking der taal in hare volle kracht; ook dan, wanneer hij geen groot taalkundige, in de gewone beteekenis van het woord, is. Hij kent er het werktuigelijke van, gelijk een bekwaam toonkunstenaar zijn speeltuig; en ook even zoo

> bespeelt en bezigt hij haar. Deze zijne kennis, allereerst uit een donker gevoel, dat zich door de beoefening ontwikkelde, gesproten, is hem aangeboren, en wanneer hij de bewegelijke raderen en spraakkunstige gedaanten der taal, waarin hij denkt, aan zijn kunstvermogen dienstbaar deet zijn, volgt hij, door eigen aanleg genoopt, die algemeenste taal- en gedachteregelen, welke niet dan zeer schaars en gebrekkig in de werken der spraakkunstenaren aangetroffen worden.
> Die *symbolische* gelijkvormigheid tusschen het onstoffelijke denkbeeld en zijn zinnelijk bekleedsel, is op zich-zelve reeds poëtisch' (VIS 50-51; KINKER 1819 p. II-III).

Vis gaat in op 'eene algemeene taal'. Hij parafraseert Kinker ('Elke taal geleidt het denken, zoals een buizensysteem het water, en wel volgens een en hetzelfde grondpatroon' VIS 80) en konstateert terecht dat Kinkers belangstelling niet zozeer uitgaat naar de taal als verschijnsel, als wel naar het denken van de mens. Op dit punt zou Kinker - VIS formuleert het voorzichtig - mogelijk mede beinvloed zijn door 'taalkundigen als A.F. Bernhardi (1769-1820) en K.F. Becker (1775-1849), die meenden dat de taal een produkt is van de menselijke rede, een afbeeldsel van het menselijk denken' (VIS 80). Dat dit laatste géén reden is om juist Bernhardi en Becker voor beïnvloeding van Kinker aansprakelijk te stellen, behoeft geen betoog meer: we zagen dat velen in de 18e eeuw een dergelijke opvatting over taal hadden. Een ander argument wordt niet gegeven, zodat invloed van Bernhardi en Becker bij VIS niet aannemelijk is gemaakt. Invloed van Becker op Kinkers taalideeën zoals die in de Voorrede van *1819* zijn te vinden, is zelfs op grond van de verschijningsdata van Beckers geschriften uit te sluiten![155.]

VIS noemt geen andere invloeden, maar wijst wel verscheidene malen op *verwantschap* tussen Kinker en Von Humboldt. Het zou niet verwonderlijk zijn, wanneer men enige overeenkomstige ideeën bij Kinker en Von Humboldt zou aantreffen: beiden ondergingen immers kantiaanse invloeden. Met de opmerkingen van VIS wordt verwantschap echter niet aangetoond[156.].

We zijn via VIS niet op het spoor van andere (dan de reeds gesignaleerde kantiaanse) invloeden gekomen.

6.7. De plaatsbepaling.

6.7.1. De resultaten tot nu toe.

Langs twee wegen trachtten we invloeden te traceren: via de namen die Kinker zelf noemt en via de sekundaire literatuur. Dat is uiteraard geen uitputtend invloedenonderzoek. De mogelijkheid is niet volkomen uitgesloten dat Kinker - zonder daarvan melding te maken en zonder dat het ons is opgevallen - ideeën

van andere taalbeschouwers of filosofen heeft overgenomen. Zijn misschien niet alle invloeden gesignaleerd, ons onderzoek heeft tot resultaat dat in ieder geval de uiterst belangrijke, door Kinker persoonlijk verwerkte, invloed van Kant is opgemerkt.

Het invloedenonderzoek plakt de *Inleiding* het etiket kantiaans op, maar de verhandeling is daarmee nog niet in het tijdsbeeld te plaatsen. Om dat te bereiken gaan we Kinkers houding t.o.v. aktuele problemen na en bezinnen we ons nogmaals - de verhandeling overziende - op Kinkers benadering van de taal.

6.7.2. Kinker en enige in die tijd aktuele problemen.

Over een aantal problemen laat Kinker zich nauwelijks uit. De *oorsprong* van taal is voor hem *duister*[157]. Over het ontstaan van de *verschillende talen* zegt hij:

> 'Deze meerder of minder volmaakte dialekten, het zij uit de zamenstelling of splitsing van vroegere of latere spraaktakken, het zij, misschien, door eigen taalvinding van nog onbeschaafde, en uit den ruwen natuurstaat in maatschappijen overgaande vroegere volksstammen ontsproten...' (*Inl.* IV).

Aan spekulaties over de aard van de eerste taal en met name van de eerste woorden doet Kinker niet mee. Op de door hem weergegeven mening van Destutt de Tracy (en van Condillac), dat interjekties de 'eerste woorden der spraak' waren, reageert hij nuchter met: 'Dit laatste is, zekerlijk, moeijelijk te bewijzen' (*Inl.* 134, noot),

Veel taalfilosofen in de 18e eeuw lieten hun taalkritiek horen. De ideologen zagen taal als een ongeschikt middel om de '*ideeën*' over te brengen. Ook Kinker ziet de bestaande talen telkens tekort schieten, wanneer het erom gaat verschillende grondbetekenissen en onderscheidingen te verwoorden. Wat wij kunnen denken (en wat is aangegeven in de tafel der grondbetekenissen) kan niet altijd goed in taal uitgedrukt worden vanwege de armoede der talen. We geven een paar voorbeelden van Kinkers taalkritiek:

1 het werkwoord *zijn*: 'De ontkenning der werkelijkheid (aanwezigheid) is een *niet-zijn*. Men verwarre echter dit *zijn*=werkelijkheid niet met het *zijn=zelfstandigheid*, ook niet met *zijn=realiteit*. De armoede der talen, en nog meer de onbestemdheid der woorden, is oorzaak, dat dit driederlei *zijn*, waarvan het verschil zeer wezenlijk is, niet anders dan door het verband, waarin men het plaatst kan aangewezen worden' *Inl.* 53)[158].

2 *de extensieve werkwoorden*: 'De talen zijn arm aan extensieve werkwoorden, en in 't algemeen aan teekenen, waardoor afgetrokken denkbeelden uitgedrukt worden...' (*Inl.* 174).

3 op het gebied van het *onderwerpelijke*: 'De grootste onvolmaaktheid der talen bestaat daarin, dat wij vooral in het onderwerpelijke, voor de meest afgetrokkene en dus eenvoudigste denkbeelden, dikwijls, de meest zamengestelde woorden en omschrijvingen noodig hebben' (*Inl.* 84). Een voorbeeld: de taal heeft geen goede term om het *zijn* van het IK uit te drukken (zie *Inl.* 68).

Kinker is ervan overtuigd dat de talen zich steeds meer in de richting van *de taal*, een ideale taal, zullen ontwikkelen[159]. Zo merkt hij n.a.v. een schema voor de werkwoorden op:

> 'De talen zijn zekerlijk nog niet tot die hoogte van beschaving en ontwikkeling gekomen, dat zij alle de wijzigingen, die daardoor aangeduid worden, met die scherpte uitdrukken, als het algemeen begrip van taal dit vereischen zou; maar dat zij echter, alle, door een donker gevoel van het inwendig beteekenende der woorden, als het ware, bij een zich langzaam, maar gestadig ontwikkelend gebruik voortgedrongen worden, om haar uitwendig formalismus daarmede meer en meer te doenovereenstemmen, zou, door eene vergelijking der meerder en minder beschaafde talen, met elkander, ligtelijk aantetoonen zijn' (*Inl.* 197).

Samenvattend: Op de oorsprongsvraag en wat daarmee samenhangt gaat Kinker niet in. Hij oefent wel vrij uitvoerig taalkritiek. De inhoud van zijn taalkritiek en ook van zijn 'vooruitgangsgeloof' hangt ten nauwste samen met de taaltheorie zoals die in de *Inleiding* wordt gepresenteerd. De taalkritiek (taal is ongeschikt voor bepaalde onderscheidingen uit het *denken*) en ook het 'vooruitgangsgeloof' duiden in rationalistische richting[160].

6.7.3. Kinkers taalbenadering: de plaats van de taaltheorie bepaald.

Wanneer we Kinkers taalbenadering beschouwen, kunnen we m.b.v. de eerder verkregen gegevens de plaats van de *Inleiding* bepalen.

De taal, het bezielde kleed der rede, kunnen we, volgens Kinker, alleen leren kennen via het denken. *De taal* wordt *bepaald* door het denken en dat geldt ook voor de bestaande talen. Kinker wil immers de talen beoordelen naar het ideaalbeeld van de taal! De taalwetten worden opgevat als denkwetten:

> 'De grond der algemeene taalkunde moet, derhalve, in het redekundig zamenstel der grond- en stambeteekenissen gezocht worden: want niet de woorden als zoodanig en op zich zelve genomen, maar de woorden als tolken der gedachten, maken de taal uit. De algemeene denkwet-

ten zijn dus ook de *algemeene* wetten der taal' (*Inl.* VI).

Met een dergelijke benadering van de taal vanuit het denken en met zijn opvatting dat het denken en (dus ook) de gedachte taal *algemeen* zijn, hoort Kinker in het rationalistische kamp thuis. Een uitspraak van MOK over de (rationalistische) grammaire générale is zelfs met twee geringe wijzigingen heel toepasselijk op Kinkers algemene theorie der talen: de theorie is *algemeen* in de zin dat Kinker 'uitgaande van de stelling, dat de stuctuur van de taal een weerspiegeling is van de structuur van het denken, en wel van de structuur van het denken zoals die in een *kantiaanse analyse* beschreven wordt, en uitgaande van de stelling, dat de structuur van het denken bij ieder mens dezelfde is, concludeert, dat deze structuur van het denken in *de taal* en in elke afzonderlijke taal, ondanks alle uiterlijke verschillen is terug te vinden'[161].

De taalbeschouwing in de *Inleiding* is zonder twijfel rationalistisch; romantische trekken zijn afwezig[162]. Wanneer we de situatie aan het begin van de 19e eeuw in Frankrijk en Duitsland beschouwen - want in dat kader past de verhandeling -, beseffen we dat Kinker vrij laat is met zijn rationalistische taaltheorie. Hij staat met zijn verhandeling aan het eind van een periode, de periode van de rationalistische taalbeschouwing[163].

6.7.4. Het bijzondere (of unieke?) van de verhandeling.

Kinker zegt zelf dat de beoefening van de algemene taalwetenschap vanuit het onderscheid tussen gedachte en gesproken taal bijzonder, zelfs geheel nieuw is (zie 2.4.: 'Voor zoo veel mij bekend is, is de algemeene taalkunde nog nimmer met dit voornemen behandeld'). In de notulen van het KNI (NOTULENBOEK dl.2, p. 200-1) wordt eveneens gewezen op de nieuwe weg, die Kinker is ingeslagen: door *niet* 'de algemeene grammatica, of zoo men wil, de philosophie der taalkennis' te abstraheren uit de bestaande talen, zoals 'verscheidene vernuften' voor hem gedaan hadden. Volgens VAN DER WIJCK zou Kinkers poging om '"de algemeene wetten der taal" als "algemeene denkwetten" voor te stellen' nieuw zijn (VAN DER WIJCK 114). We moeten echter konstateren dat de benadering vanuit het denken, het onderscheid tussen de gesproken taal en iets als een gedachte taal, en de voorstelling van taalwetten als denkwetten eigen zijn aan de rationalistische taalbeschouwing. Velen vóór Kinker benaderden taal op een dergelijke manier. Was hem daarvan niets bekend? (vgl. 'voor zoo veel mij bekend is, ...'). Het bijzondere van de *Inleiding* t.o.v. het rationalisme is gelegen in de kantiaanse (i.p.v. logische) analyse van het denken (zie onderstreping in het citaat van MOK). Het is onduidelijk waarom Kinker dat niet aangeeft, maar de nadruk legt op het onderscheid tussen gedachte en gesproken taal.

De al in 6.4. aangekondigde vraag of de *Inleiding* inderdaad - zoals Kinker zelf beweert - uniek van aanpak is, is in feite al beantwoord. De aanpak die Kinker nieuw noemt is niet nieuw, laat staan uniek. Is het kantiaanse uniek? Om dat te kunnen bevestigen of ontkennen is het noodzakelijk een uitvoerig onderzoek te doen naar, met name Duitse, taalkundige publikaties uit eind 18e en begin 19e eeuw[164.]. We hebben dat niet gedaan en moeten dan ook op die vraag het antwoord schuldig blijven.

Onze konklusie: de *Inleiding* is een bijzondere rationalistische taaltheorie. Het kantiaanse maakt het bijzondere ervan uit.

Eindnoten:

109. Het wordt nogal eens betwijfeld of men vóór het eind van de 19e eeuw wel van taal*wetenschap* kan spreken. Autonome taalstudie zou een van de kriteria voor wetenschap zijn (zie bijvoorbeeld D. Betlem, 'Een korte geschiedenis van de taalwetenschap', *Raster* III (1969), 126-52, i.h.b. p. 126-7). Met *taalwetenschappelijk* en *taalkundig* doel ik hier en in het vervolg op elke bestudering van taal, ook op onderzoek dat heden ten dage onder taalfilosofie zou vallen.
110. Een dergelijk standaardwerk ontbreekt nog steeds, zodat we ons beeld van die periode moeten opbouwen uit de gegevens van verschillende - voor ons doel niet altijd even geschikte - bronnen. De belangrijkste zijn: ARENS, HARNOIS, JELLINEK, JULIARD, ROBINS en VERBURG.
111. ARENS, die Monboddo en Tooke als vertegenwoordigers van de Engelse richting noemt, merkt op: 'Er [Tooke] und Lord Monboddo waren gleich weit entfernt von einer französischen Metaphysik der Grammatik wie von einem deutschen Epos der Sprachentstehung, sie waren nüchtern und praktisch gesonnen' (132)
112. Arnauld en Lancelot, de auteurs van het boek (dat anoniem verscheen) waren verbonden aan de school van Port-Royal.
113. De benamingen *algemeen*, *filosofisch* en ook *rationeel* worden tegenwoordig naast elkaar gebruikt voor grammatika's waarin men de Port-Royal denkbeelden aantreft. In de 18e eeuw duidde men met de termen *algemeen* (générale) en *filosofisch* (philosophique) een onderscheid binnen dit type grammatika aan (zie HARNOIS 34 en 37-42 en JELLINEK I, 30, Anm. 1).
114. De Port-Royalgrammatika legde de basis voor vrijwel alle werken over taal die in de 18e eeuw in Frankrijk verschenen (zie JULIARD 14 en HARNOIS 17-18). Eind 18e eeuw wordt de invloed van Port-Royal ook in Duitsland merkbaar.
115. Vergelijk hiermee Locke, *Essay concerning human understanding* (1690), evenals het werk van Condillac een kennistheorie waarbinnen denkbeelden over taal zijn gelanceerd. Een goed overzicht van Locke's werk is te vinden in STÖRIG, II, 80-84; opmerkingen over Condillac's *Essai* treft men aan in ACTON 146-150.
116. Men kan de bestaande talen trachten te verbeteren óf een nieuwe universele kunsttaal kreëren, die de plaats van de gebrekkige bestaande talen zou moeten innemen. We zien belangstelling voor universele kunsttalen samengaan met taalkritiek:zie JULIARD 58 en ACTON 165 (al is lang niet iedereen ervan overtuigd dat kunsttalen de oplossing zijn).
117. ARENS spreekt van een - overigens niet tot de taalbeschouwing beperkte - 'Gegenbewegung in Menschen, die ihr Gefühl und das Arationale ihres Wesens als stärker empfanden denn die Vernunftbestimmtheit und die auf Grund ihres Charakters oder tieferer religiöser Verwürzelung den optimistischen Fortschrittsglauben der Vernunft als einseitig und unbefriedigend ablehnten' (ARENS 119).
118. KUKENHEIM 75 konstateert: 'La grammaire générale se meurt: il y a à signaler quelques rééditions (Beauzée, Silvestre de Sacy) et quelques ouvrages originaux, dont le dernier, à notre connaissance, est celui de P. Burggraff, *Principes de grammaire générale ou Exposition raisonnée des éléments du langage* (Liège 1863)'.

119. Volney wijst de principes van de grammaire générale af: alleen *observatie* van een groot aantal talen kan leiden tot een algemene theorie (zie HARNOIS 81).
120. Zie VERBURG 301 en STÖRIG II, 113-4. Voor een karakterisering van Leibniz ARENS 106.
121. Zie VERBURG 312.
122. Niet zo laat echter als ARENS beweert met zijn opmerking: 'Deutschland z.B., mit seiner gegenüber Frankreich um 100 Jahre retardierten und gestauten Entwicklung, holt nunmehr, d.h. zu Beginn des 19. Jahrhunderts, also 140 Jahre nach der Grammaire générale von Port Royal, die philosophische Grammatik nach, gleichsam als wäre es eine unüberspringbare Entwicklungsphase' (148). ARENS noemt dan Bernhardi's Sprachlehre (1801/1803), wat de vraag oproept of hij Meiners werk over het hoofd heeft gezien. Het feit dat ARENS Meiner wél in de bibliografie (ARENS 761) vermeldt, doet vermoeden dat hij zijn tekst niet aan zijn - later gevonden? - bibliografische gegevens heeft aangepast.
123. STREITBERG 405 konstateert: 'Nur drie Jahre trennen die *Anfangsgründe der Sprachwissenschaft* von Friedrich Schlegels Büchlein über Sprache und Weisheit der Indier. [waarin Von Schlegel wijst op het Sanskriet als bron voor de geschiedenis van de meeste Europese en Aziatische talen M.W.]: für uns scheidet eine kaum überbrückbare Kluft beide Werken'.
124. ARENS 204 en SCHMIDT 67-68 signaleren overeenkomsten tussen Von Humboldt en Herder.
125. Zie STREITBERG 409.
126. 'Psychisch Aktualitätsbegriff': Kants opvatting dat in de ziel alles in voortdurende beweging is. (Zie STREITBERG 409).
127. STREITBERG zegt: 'Form und Geist des Kantischen Denkens sind ihm zur andern Natur geworden, treten uns in seiner ersten wie in seiner letzten Schrift auf jeder Seite entgegen' (405-406). Recentelijk heeft SLAGLE weer gewezen op de z.i. wel eens onderschatte invloed van Kant op Von Humboldt ['Humboldt's theory of language reflects Kant's influence to a far greater extent than is generally realized' SLAGLE 348].
128. 'Es ist hier wenig von Belang, dass Humboldts Ansichte an Hegel gemahnen, er war kein Hegelianer; oder dass hie und da einmal Kants Kategorientafel vorscheint, er war nicht Kantianer. Wäre er das eine oder andere gewesen, dann hätte man ein treffliches System und eine Terminologie aus seinen Schriften ziehen können. Dass dies nicht möglich war, erklärt zum Teil seinen mangelnden Einfluss auf die Sprachwissenschaft' (ARENS 205).
129. We duiden in deze paragraaf de problemen en verschillende opvattingen slechts aan. Voor verdere informatie verwijzen we naar JULIARD. (de ideeën van de Franse rationalisten over de oorsprong van taal), naar HARNOIS (voor Rousseau m.n.) en naar SAPIR (Herders opvattingen).
130. De voor de middeleeuwer vanzelfsprekendheid van de door God gegeven werkelijkheid is sinds Descartes voorgoed voorbij. Ook de taal - als onderdeel van die werkelijkheid - is niet meer vanzelfsprekend een gave van God. Zie ARENS

> 89: '... während das Mittelalter teils die spätantike grammatische Tradition weiterführte, teils die Sprache mit ihren Erscheinungsformen, die als Teil der göttlichen Schöpfung unantastbar waren wie alles andere, als logisch und notwendig zu erweisen suchte und eher zu den seltsamsten Winkelzügen bereit war als zu dem Zugeständnis, dass irgend etwas im Bereich der Schöpfung anders sein könnte oder sollte, stellt die rationalistische Sprachbetrachtung, indem sie von der menschlichen Vernunft als Massstab ausgeht, im Grunde immer eine Kritik der Sprache dar, die eigentlich zu einer Verbesserung führen sollte' (89).

131. Sommigen staan onvoorwaardelijk achter de eeuwenoude christelijke opvattingen, anderen komen al redenerend uit bij de goddelijke oorsprong. Tot de laatste groep behoort Süssmilch.
132. Zie JULIARD 36-37 en ROBINS 154.
133. Condillac c.s. zien gebaren en ongearticuleerde kreten als het vroegste taalstadium. Het wordt dan niet duidelijk waarom dieren geen taal uit eenzelfde soort kreten hebben ontwikkeld. Herder gaat op de kwestie in: hij maakt een fundamenteel onderscheid tussen mens en dier en merkt op, dat de oorsprong van taal niet uit genoemde kreten te verklaren is.

 Fr. Schlegel, . Heidelberg 1808.

134. De Brosse meent uit kindertaal te kunnen opmaken dat niet substantieven, maar interjekties het oudst zijn (zie VERBURG 373). JULIARD 42 vermeldt: 'De Brosse, Court de Gébelin, B.E.R.M., Turgot and Buffon all agreed that just as a baby's first words were "ba-ba", "pa-pa" and "ma-ma", so they were the first words of men because they are the easiest to pronounce'.
135. Het verband was gelegd tussen taal en volksaard; men ging het eigene van een bepaalde taal zien.
136. Johannes Hilarides, *Nieuwe Taalgronden der Nederduytsche Taal* (1705).
Adriaan Verwer/Anonymus Batavus, *Idea Linguae Belgicae grammatica* (1707).
137. LECOUTERE 1948 6, 23 geeft het verband tussen grammaire raisonnée en taalreglementering duidelijk aan: 'Trouwens de taal is, volgens die school [Port Royal], een logisch geheel; wordt zij door de rede beheerst dan zal zij zich volmaken: zo niet, vervalt en ontaardt zij. Stijgt de taal tot zekere graad van volmaaktheid, dan dient ze schriftelijk vastgelegd te worden; de spraakkunstenaars leiden, uit de studie er van, de regels af en wijzen daardoor aan hoe de taal in de toekomst zal blijven; steeds moet de taal gebruikt en beoefend worden in overeenstemming met de regels, die opgesteld werden, toen zij haar grootste bloei had bereikt; in Frankrijk beschouwde men de 17e eeuw als dit toppunt van volmaaktheid'.
138. DE VOOYS 1947, 18 vermeldt het volgende: 'In 1781, toen hij [Ernst Zeydelaar] te Tiel een kostschool hield, schreef hij een *Grammaire générale raisonnée hollandoise* (Utrecht), voortgekomen uit zijn onderwijs aan Fransen en "fondé sur l'autorité de nos meilleurs Auteurs et de nos plus celebres Poëtes, dont je cite souvent les noms".'
KOSSMANN 191 noemt echter naast deze uitgave ook nog een eerder verschenen editie: *Grammaire générale raisonnée francaise et hollandaise*, Amst, S.J. Baalde *1768*.
139. Meyer houdt zich dus al bijzonder vroeg met de grammaire générale bezig! We weten dit uit een uittreksel dat B. Huydecoper gemaakt heeft van de - verloren gegane - notulen van *Nil*. In dit uittreksel staat onder 29 dec. 1671 vermeld: 'Is verder vastgesteld (...) *Meyer* zijn grammatica generalis of iets anders vaardig hebben (...) tegen Mey op boete van een Dukaton'. Over deze grammatika of dit ontwerp voor een grammatika is verder niets bekend. Onze bron, het uittreksel, berust in het Huydecoperarchief, Rijksarchief in de provincie Utrecht, Utrecht. Fotokopieën ervan zijn in het bezit van drs. B. van Selm, die mij op de geciteerde passage wees.
140. Nederland blijft 'bijna onberoerd liggen en zich vermeien over het nut van de studie van het Middelnederlands' (VANDERHEYDEN, 3e deel, 218).
141. De *Proeve eener opheldering van de Kritiek der zuivere rede*, waarin de hoofdtrekken van Kants eerste Kritik uiteengezet worden, verscheen in 1799 in het *Magazijn voor de critische wijsgeerte en de geschiedenis van dezelve* 2e deel. Het werkje werd in het Frans vertaald en fungeerde als bron voor de Kantstudie in Frankrijk.
142. Volgens VAN DER GULDEN 28 is de strijd gevoerd in de jaren tussen 'de eerste publicatie over Kants denkbeelden in een haags tijdschrift, waarop een brief van Jenisch aan Kant doelt (Ak.X, p. 463:14 Mei 1787), en de laatste brief in de onverkwikkelijke scheldpartij tussen Wijttenbach en van Hemert op 1 Januari 1815'. Rond 1815 is aan de openlijke strijd vóór en tegen de kritische wijsbegeerte in Nederland een eind gekomen. Van Hemert trekt zich in dat jaar uit het wijsgerig leven terug; Kinker besteedt zijn meeste tijd - sinds 1817 - aan zijn professoraat te Luik, terwijl hij t.o.v. de kritische wijsbegeerte een eigen weg gaat. SASSEN 1959, 282 konkludeert: 'De critische wijsbegeerte zoals Van Hemert die voordroeg, had *schijnbaar* het pleit verloren'.
143. De leden van het KNI hielden zich met Kant bezig: J.F.L. Schröder, A.R. Falck en P. van Hemert werkten aan het MAGAZIJN mee; D. Wyttenbach en P.W. van Heusde stonden bekend als tegenstanders van Kant.
144. De *Proeve eener beantwoording* is verschenen in de Gedenkschriften van het KNI, 4e deel, Amst. 1833.
145. Zie STÖRIG II, 131: 'Deze wijze van handelen zou een groot nadeel hebben. Wij zouden nooit tot een *volledig* en *systematisch* overzicht van de oorspronkelijke, verbindende werkzaamheden van het verstand, de "zuivere verstandsbegrippen" komen. Wij zouden noch weten of de bevonden begrippen werkelijk oorspronkelijk, niet verder herleidbaar zijn, noch zeker zijn of wij misschien, ten gevolge van een ongelukkige keuze van de te onderzoeken objecten, fundamentele begrippen over het hoofd hebben gezien'.
146. Wanneer we ervan uitgaan dat er eenheid in ons denken heerst, dan moeten de strukturen van de begripsvorming met die van de oordeelsvorming overeenkomen en daaruit af te leiden zijn, meent Kant. (Dus uit alg. oordeel is het begrip alheid af te leiden).
Zie STÖRIG II, 132-3, waar ook de tafel der kategorieën is te vinden.

147. Men zou zich kunnen afvragen of de denkvormen van Kinker en die van Kant verschillende zaken zijn. Kinkers denkvormen zijn 'ledige en algemeene begrippen' (*Inl.* 5; 14), die ook wel 'formelijke begrippen' of 'stambegrippen' worden genoemd (zie *Inl.* 18; 23). Ze moeten niet met grondbetekenissen verward worden: ze hebben géén eigen inhoud, maar zijn slechts *vorm*. Dat geldt eveneens volgens Kinker voor de kategorieën: 'Door grondbeteekenissen, volgens de bepaling, welke wij er thans aan geven, versta men derhalve niet de *categorien*, welke slechts *formen* zonder inhoud, of begrippen zonder beteekenis zijn; maar de eerste en algemeenste denkbeelden welke wij ons voor de verbeelding voorstellen kunnen!' (*Inl.* 15).
We kunnen op grond van dit citaat en de opmerkingen die Kinker en Kant over hun denkvormen maken, aannemen, dat Kinkers denkvormen en Kants denkvormen/kategorieën *eenzelfde soort* zaken zijn.
148. Zie *Inl.* 12, 37, 48 en *Inl.* 49-50:
'Dat bij zulk eene voorwerpelijke denking van *zelfstandigheid* en *inhaerens*, *oorzaak* en *gewrocht*, *werking* en *tegenwerking* alle begrip van zelfsdadigheid (vrijheid) verloren gaat, behoeft niet aangemerkt te worden. Alles grijpt en klemt noodzakelijk in elkander; en het is ons op dit standpunt onmogelijk een enkel oordeelkundig woord tegen het strengste fatalismus aan te voeren'.
149. Zie *Inl.* 49-50.
150. In de *Inleiding* is dit principiële verschil met Kant soms impliciet in opmerkingen uitgedrukt. Kinker legt er bijvoorbeeld buitengewoon veel nadruk op, dat *doel* en *middel* een zelfde soort relatie zijn als *oorzaak* en *gewrocht*.
Om in Kants terminologie te spreken: de kategorie van de causaliteit zou óók op de innerlijke ervaring toepasbaar zijn. Daar is nl. doel en middel het kausale! De eerste kausaliteit houdt strenge wetmatigheid in en de tweede bij een persoon horende vrijheid.
151. Kinker gaat in op de twee plaatsen in de *Kritik der reinen Vernunft* waar Kant over de toepassing van kategorieën op de 'verschijnsels van den inwendigen zin' spreekt. Kinker uit dan de kritiek, die hij al eerder had (zie *Proeve* 72-73; 80; 90-97).
152. Zie VAN DER GULDEN i.h.b. 29-32 en 34; RISPENS i.h.b. 22-30. Ze hebben geen duidelijke mening over de kwestie of Kinker terecht een leemte bij Kant konstateerde. Ook durven ze geen oordeel uit te spreken over de waarde van Kinkers 'verbetering'.
153. Van der Gulden spreekt over de *Inleiding* en de *Proeve*. We merken hierbij op dat de *Inleiding* de taaltheorie al volledig geeft. De *Proeve* is een aanvulling vanuit een andere gezichtshoek, die geen nieuwe, wezenlijke elementen aan de theorie toevoegt.
155. K.F. Beckers belangrijkste werk, *Der Organism der Sprache* verscheen in 1827. Het werd voorafgegaan door *Die deutsche Wortbildung*, 1824 en gevolgd door de *Ausführliche deutsche Grammatik*, 1836-39 en *Der deutsche Stil*, 1848.
156. Na een opsomming van meningen over taal en denken, die niet anders dan willekeurig genoemd kan worden [opvattingen van Bilderdijk, Descartes, Von Humboldt, Leibniz en Schiller] merkt VIS op, dat binnen het kader van zijn literair-theoretisch onderzoek kan worden volstaan met de *konstatering* 'dat Kinkers mening over het probleem van taal en denken nauw verwant is aan het denken van Von Humboldt en zijn zojuist besproken voorgangers' (VIS 81). Er wordt over nauwe verwantschap gesproken, maar die is in het geheel niet aangetoond. Verwantschap wordt slechts gesuggereerd, door, op een andere plaats (VIS 81-82) citaten van Von Humboldt als kanttekening bij uitspraken van Kinker te geven. Dit gebeurt trouwens op een onbevredigende wijze: zie bijvoorbeeld de opmerking van VIS n.a.v. een citaat uit *Uber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung (1820)*. (VIS 82) Op de weergave van Kinkers opvattingen over taal zoals die daar en op andere plaatsen bij VIS is te vinden, valt ook wel het een en ander aan te merken.
157. Zie *Inl.* III: 'Het schoonste gedenkstuk der Oudheid, welks oorsprong, in de donkerste nevelen van het voor de geschiedenis onbereikbaar verleden bedolven, den voortreffelijken aanleg van den menschelijken geest, van de vroegste tijdperken zijner eigen ontwikkeling op deze aarde af, kennen doet, is de taal'.
158. Ter verduidelijking van de verschillende soorten *zijn*, die Kinker onderscheidt, citeren we: 'Zijn=zelfstandigheid (*existere*) komt, streng genomen, alleen toe aan het *eenalle* der realiteit, als éénige alheid *objectieve* gedacht; alle ander bestaan is een zijn=*realiteit*, als voor zich-zelfbestaande genomen, deze of gene zaak, maar zijn=werkelijkheid, is een op zeker gegeven ogenblik, hier of daar zijn, eene waarheid van *dit* of *dat*. Dit laatste *zijn* is de vervulling eener mogelijkheid' (*Inl.* 53).

159. Al ontkent Kinker niet, dat in het *verleden* de taal verbasterd kan zijn. Zie *Inl.* IV: ‘Hoe willekeurig ook ingevoerd, of naderhand door het gebruik veranderd, hervormd, *verbasterd* en van hunne eerste zinduidingen afgeweken, blijven de woorden...’.
160. Het vooruitgangsgeloof vindt men overigens niet alleen bij de rationalisten maar ook bij Von Humboldt (zie 6.2.9.).
161. Zie MOK 3 en 6.2.1. De twee wijzigingen zijn onderstreept. Om helemaal in Kinkers stijl te blijven zouden we aan MOK's uitspraak moeten toevoegen dat de struktuur van het denken in elke taal *meer of minder volmaakt* is terug te vinden.
162. De tegenstelling tussen Kinkers opvatting over *het* denken, *de* taal en VAN DER WIJCK's romantisch gekleurde ideeën is al ter sprake geweest in 5.2.2. VIS denkt ten onrechte dat invloed van de romantische Herder in het door ons behandelde citaat is terug te vinden (zie VIS 91 en 6.6.2.). VAN DER GULDEN ziet heel scherp dat Kinkers taalbeschouwing een heel andere is dan die van Herder, Fichte en Von Humboldt (zie VAN DER GULDEN 32-3).
163. TE WINKEL zag dat goed; hij spreekt over ‘...onze Johannes Kinker, die eene stoute poging deed, om de algemeene taalwetten uit de algemeene denkwetten der Kantiaanse wijsbegeerte te verklaren en de periode der logische taalbeschouwing daarmee waardig besloot’ (9).
164. Het is wel het meest aannemelijk om in Duitse hoek te zoeken; dicht bij het vuur van Kant (in Frankrijk dringt Kant pas laat door).

7. De invloed van de verhandeling

7.1. Het bereik van de verhandeling.

Toen de kommissie van het KNI moest oordelen over de *Inleiding* (zie 1.) wees ze in haar rapport op de hoge moeilijkheidsgraad van het werk:

> ‘De proeve eener algemeene theorie der talen zoude dus van hare nieuwheid en oorspronkelijkheid eenen grond van aanbeveeling ontleenen, al ware het niet dat er de geëerde autheur die scherpe naauwkeurigheid en diepzinnigheid aan had te kosten gelegd welke zijnen geest kenmerken, en tot welker juister beoordeeling en waardeering zelve eene bijzondere mate van gemeenzaamheid met wijsgeerige voorwerpen gevorderd wordt. Uit deze hoofde, en om de dubbelde afgetrokkenheid der behandeling en der stoffe, zoude, naar het oordeel van de ondergeteekenden, immers der meerderheid onder hen, het onderhavige stuk minder geschikt zijn om op zich zelve en in een afzonderlijk boek het licht te zien dan om in de gedenkschriften eener geleerde Maatschappij te worden, als 't ware, bewaard en weggelegd voor de weinigen die, nu of in het vervolg, roeping mogen hebben om het te bestudeeren, en als een' grondslag voor verdere meditatien aan te nemen’ (NOTULENBOEK dl. 2, p. 200-1).

De raad van de kommissie is opgevolgd: de verhandeling verscheer in de Gedenkschriften en is daar bewaard gebleven ‘voor de weinigen die (...) roeping mogen hebben om het te bestudeeren, en als een' grondslag voor verdere meditatien aan te nemen’. Het is mij niet bekend dat iemand ooit de *Inleiding* als uitgangspunt voor verdere studie heeft gekozen: als het gebeurd is, dan heeft het niet geresulteerd in een publikatie. Hoogstwaarschijnlijk is de belangstelling ervoor niet groot geweest: de verhandeling verschijnt in een periode waarin de rationalistische taalbeschouwing vrijwel heeft afgedaan. Bovendien is in Nederland de taalkundige interesse sterk gericht op (nederlandse) grammatika's. VAN DER WIJCK is de enige die tegenover de ‘oude’ vooronderstellingen van Kinker zijn eigen nieuwe romantische ideeën zet.

De verhandeling werd zeer gewaardeerd binnen het KNI. Het is de vraag of het werk buiten die kring de aandacht heeft getrokken[165]. Men is in ieder geval nauwelijks verder ingegaan op Kinkers taaltheorie; de moeilijkheidsgraad en het tijdstip

van verschijnen zullen daarbij een rol hebben gespeeld. De *Inleiding* is op zichzelf blijven staan[166.] en heeft weinig of geer aanwijsbare invloed op anderen gehad.

7.2. Invloed van de Inleiding op Kinkers beoordeling van een grammatika.

We merkten al eerder op dat gedachten uit de *Inleiding* in andere geschriften van Kinker zijn terug te vinden. Toen het geplande onderzoek was verricht, hebben we ons nog afgevraagd of Kinker bij de beschouwing van een bepaalde taal en van konkrete taalkwesties zijn theorie nader uitwerkt. We onderzochten de *Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijks Nederlandsche Spraakleer*[167.], en wel het gedeelte over de syntaxis (124-244) en dat over de pretentie[168.] van de Spraakleer (320-339). Men treft in die gedeelten hier en daar ideeën uit de taaltheorie aan. Het belangrijkste is wel, dat Kinker zijn indeling in *agensagere-actum (persoon-daad-zaak)* zet tegenover de in die tijd algemeen bekende indeling in *subject-copula-praedicaat*, die door Bilderdijk wordt gehanteerd[169.]. Kinker legt alle nadruk op de veelsoortigheid van het werkwoord (vgl. de soorten agere)[170.]. Al doet hij dit niet primair vanuit bestudering van de talen, hij heeft daarmee toch meer oog voor taalverschillen dan menig taalkundige die tot de simplifikatie subject-copula-praedicaat overging.

Onze konklusie was tenslotte dat er in de *Beoordeeling* vooral opmerkingen staan van een taalkenner en kritisch lezer[171.]. Af en toe is merkbaar dat de kritikus ook de auteur van de *Inleiding* is geweest. Gedachten uit de taaltheorie worden echter niet verder uitgewerkt dan reeds het geval was. Een verdere beschouwing van de *Beoordeeling* is voor de taaltheorie van Kinker dan ook van geen belang.

Eindnoten:

165. Een poging om reakties op de verhandeling van buiten het KNI te achterhalen (aangenomen dat ze er geweest zijn) had tot nu toe geen resultaat. In diverse tijdschriften werd gezocht naar besprekingen van de *Gedenkschriften* en/of van Kinkers *Inleiding*.
166. Afgezien van een ‘vervolg’ van Kinker zelf: de *Proeve eener beantwoording*.
167. Bilderdijks *Nederlandsche Spraakleer* verschijnt in 1826. Kinker beoordeelt deze grammatika in een aantal nummers van de *Recensent*, *ook der recensenten* (deel 22^{I} - 1827 - en 23^{I} - 1828 -). De artikelen verschijnen gebundeld en bewerkt in de *Beoordeling van Mr. W. Bilderdijks Nederlandsche Spraakleer* (Amsterdam 1829).
168. Het werk werd aangeboden als een ‘Wijsgeerige of Filosoofsche Grammatica’ (BILDERDIJK VII).
169. Kinker spreekt m.b.t. zijn driedeling over ‘de waarheid dezer algemeen erkende, doch niet op deze wijze voorgestelde stelling’ (*Inl.* 216-7). De driedeling (nl. in subject-copulapraedicaat) is inderdaad bekend; Kinkers driedeling zijn we niet tegen gekomen. Drs. J. Noordegraaf die zich met oude grammatika's, waaronder 18e-eeuwse, bezighoudt, verzekerde mij dat een dergelijke driedeling ook niet in het door hem bestudeerde materiaal voorkwam. Die gegevens wijzen er vooralsnog op, dat de driedeling in persoon-daad-zaak iets typisch kinkeriaans is.
170. Bilderdijk gaat voorbij aan die veelsoortigheid. Zijn indeling, die uit de logika afkomstig is, is alleen juist in gevallen als *de boom/is/vruchtbaar* of *de boom/is/een vruchtboom*; niet in *hij bouwt een huis* of *die held bevrijdt zijn land* (zie *Beoordeeling* 331).

171. We vermelden hier slechts de konklusie. Meerdere gegevens zijn te vinden in mijn skriptie *De taaltheorie van Joh. Kinker* (Leiden 1975) p. 63-70.

8. Slotwoord

Uit de plaatsbepaling van de *Inleiding* blijkt dat het werk al vrij spoedig historie moet zijn geworden. Als historisch objekt heb ik de verhandeling ook beschouwd. Er is geen poging gedaan om met verwijzing naar hedendaagse tendenzen belangstelling voor Kinkers taaltheorie te wekken. De geschiedenis van de taalwetenschap heeft haar eigen waarde[172]. *De taaltheorie van Johannes Kinker* wil een leemte in de geschiedschrijving van de taalwetenschap opvullen door een belangrijk gedeelte van Kinkers 'taalkundige' werkzaamheden (waaraan tot nu toe nauwelijks aandacht was besteed) te belichten.

Eindnoten:

172. Zie bijvoorbeeld ROBINS V: 'The history of linguistics is now widely recognized as a field for teaching and research, and it has been incorporated into the syllabus of courses in linguistics in a number of universities in Great Britain and elsewhere. The interest currently being shown by linguists in past developments and in the earlier history of their subject is in itself a sign of the maturity of linguistics as an academic discipline, quite apart from any practical applications of linguistic science'.

Bijlage

(Voorwerpelijke)

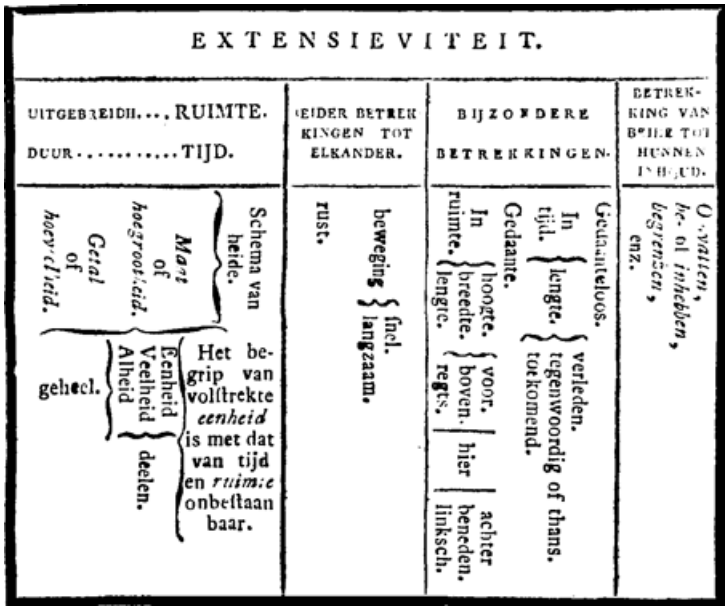

EXTENSIEVITEIT.

| UITGEBREIDH. . . . RUIMTE. DUUR . . . . . TIJD. | | |

1. Extensieviteit

De term *extensieviteit* duidt op het *vormelijke* (*vorm* is de eerste denkvorm).

Voorwerpelijke extensieviteit

kolom 1:	.*Ruimte* en *tijd* zijn het vormelijke van alle indrukken van de uitwendige zin (immers buiten ruimte en tijd kunnen wij ons niets als bestaande voorstellen). Ze zijn 'de formelijke, en tevens voorwerpelijke (objectieve) grondbeteekenissen' (*Inl.* 33). Voorwerpen in de ruimte bezitten *uitgebreidheid*; voorwerpen in de tijd bezitten *duur*. .Beide, ruimte en tijd, 'stellen zich als *maat* en *getal* voor. Maat en getal zijn beide het *schema* van tijd en ruimte. Beide deze grootheden meten elkander; en door de verbinding van de betrekking van beide in ééne voorstelling, verkrijgen wij de zamengestelde begrippen van beweging, *snelheid* en *traagheid*. Korte duur eener beweging door eene groote uitgebreidheid is *snel*, en, omgekeerd, lange duur eener beweging door eene kleine uitgebreidheid, is *langzaam*' (*Inl.* 34). .Van *eenheid*, *veelheid*, *alheid* - begrippen die uit *getal* of *hoeveelheid* voortvloeien - wordt in de tabel (achter de akkolades) een 'definitie' gegeven.
kolom 2:	.De betrekkingen van de twee grondbetekenissen tot elkaar: zie citaat bij *maat* en *getal* hierboven.
kolom 3:	.De betrekkingen die bij *tijd* en *ruimte*, als *maat* gezien, voorkomen staan in deze kolom vermeld (zie *Inl.* 35.)
kolom 4:	.De betrekking van beide vormelijke grondbetekenissen tot hun inhoud is er

vanzelfsprekend een van ‘omvatten, be- of inhebben, begrenzen, enz.’.

OPMERK.: De in de schets genoemde begrippen vloeien volgens Kinker allemaal voort uit de twee voorwerpelijke vormelijke grondbetekenissen *tijd* en *ruimte*. Kolom 2, 3, 4 geven de ‘geheelen omvang der daaraan ondergeschikte beteekenissen’ (*Inl.* 34) aan.

(Onderwerpelijke)

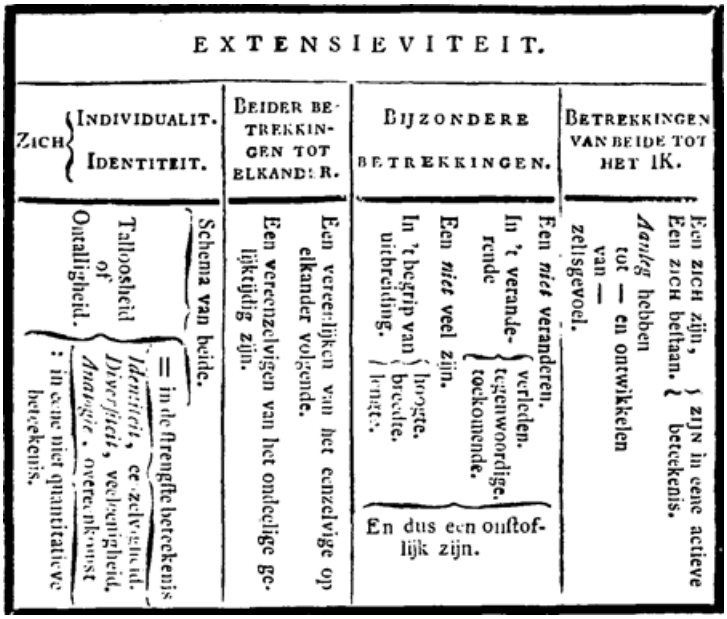

Inl. 67

Onderwerpelijke extensieviteit

kolom 1:

.*Zichheid* is de ‘formelijke onderwerpelijke grondof eerste beteekenis. Niet het IK zelve, maar de form, waarin het ons verschijnt, wordt er door uitgedrukt’ (*Inl.* 65). De vorm van het IK is ‘ondeelig (*individueel*) of volstrekt *één*’ (*Inl.* 65). De zichheid is, met andere woorden, m.b.t. uitgebreidheid *individualiteit*, m.b.t. duur *identiteit*. ‘Dit tweederlei formelijke der zichheid, deelt zich onafscheidelijk aan alle mogelijke onderwerpelijke beteekenis mede, en hangt elke voorstelling van *daad* aan’ (*Inl.* 65).

.‘Individualiteit staat tot identiteit, als uitgebreidheid tot duur, of ruimte tot tijd, en beider schema is talloosheid, 't welk wederom het formelijke der onstoflijkheid of geestlijkheid is, waarbij wij ons eene negatieve realiteit, een zijn *in* en *voor* zichzelve, dat is, buiten *ruimte* en *tijd*, voorstellen: want alle zijn, in tijd en ruimte, heeft maat en getal, en wederspreekt zoo wel de *individualiteit* als de *identiteit*’ (*Inl.* 66).

Begrippen die uit *talloosheid* voortvloeien zijn *identiteit*, *diversiteit* en *analogie*.

kolom 2:

.De betrekkingen tot elkander worden door Kinker niet verder uitgewerkt.

kolom 3:

.De bijzondere betrekkingen die geïmpliceerd worden door *maatloosheid* zijn hier vermeld.

kolom 4:

.De betrekkingen van individualiteit en identiteit tot het IK: ‘Als onderwerpelijke form gedacht, namelijk is *zich*, het nog bewustlooze pogen van het wordende IK, gelijk men het zich, bij voorbeeld, in eenen zich bewustwordenden steen, of ander onbezield wezen, zou voorstellen, waarin men dus den aanleg tot eigen leven zou moeten onderstellen (*Inl.* 64).

OPMERK.:	Uit de inrichting van het schema en uit Kinkers opmerkingen blijkt dat steeds een vergelijking wordt gemaakt met het voorwerpelijke.

(Voorwerpelijke)

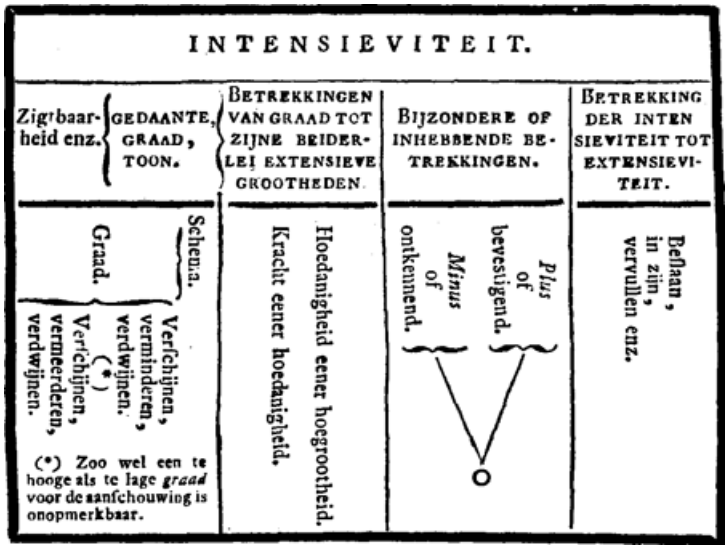

Inl. 46

2. Intensieviteit

De term *intensieviteit* duidt op het inhoudelijke (*inhoud* is de tweede denkvorm).

Voorwerpelijke intensieviteit

Dat waarop ruimte en tijd betrekking hebben en waaraan wij uitgebreidheid en duur toekennen (zie schema EXTENSIEVITEIT) is de *realiteit* of *zakelijkheid*. Volgens Kinkers opvattingen over het kennen van voorwerpen is het mogelijk de INHOUD van het vormelijke *realiteit* of *het geheel van de zes*[] *wijzigingen van de uitwendige zin* te noemen. In het schema wordt voor het laatste gekozen: zie kolom 1 (zigtbaarheid enz.).

kolom 1:	.*Gedaante*, *graad* en *toon* zijn de 'eigenheden' die we aan de realiteit kunnen onderscheiden. Het schema van graad staat aangegeven.
kolom 2:	.Strikt genomen is *graad* het eigenlijke intensieve. Gedaante en toon zijn extensieve, van ruimte en tijd afhankelijke grootheden (zie *Inl.* 38-9; 44). 'De gedaante eener realiteit is hare rust of beweging in de ruimte. De toon het aanschouwbare, van hare bewegelijkheid in den tijd' (*Inl.* 45). 'Graad staat tot Gedaante als hoedanigheid tot hoegrootheid. Graad staat tot Toon als hoedanigheid tot kracht' (*Inl.* 45).
kolom 3:	.Over de betrekkingen binnen de graad zegt Kinker: 'De GRAAD eener *realiteit* - is hare intensieve grootheid, met welke zij verschijnt, of aanschouwd wordt. Haar *plus* of *minus* voor het gevoel van den uitwendigen zin, waarvan de laagst merkbare graad in nul overgaat; dat is, *verdwijnt*; om (waar de hoedanigheid der realiteit dit toelaat) in eene tegengestelde intensieve grootheid over te gaan, welke

[] Kinker neemt *zes* wijzigingen van de uitwendige zin aan nl. die via gezicht, tast, gehoor, smaak, reuk en gevoel (zie *Inl.* 37).

met betrekking tot de eerste een *minus* is. - Gelijk, bij voorbeeld, in eene gestadig afnemende warmte, welke in = o overgaat, en van daar in de aandoening van *koude* eene tegenstelde intensieviteit aanneemt. De GEDAANTE eener realiteit is hare rust of beweging in de ruimte. De TOON het aanschouwbare, van hare bewegelijkheid in den tijd. (*Inl.* 45).

Kolom 4: .Deze kolom is even vanzelfsprekend als die in de tabel van de extensieviteit.

(Onderwerpelijke)

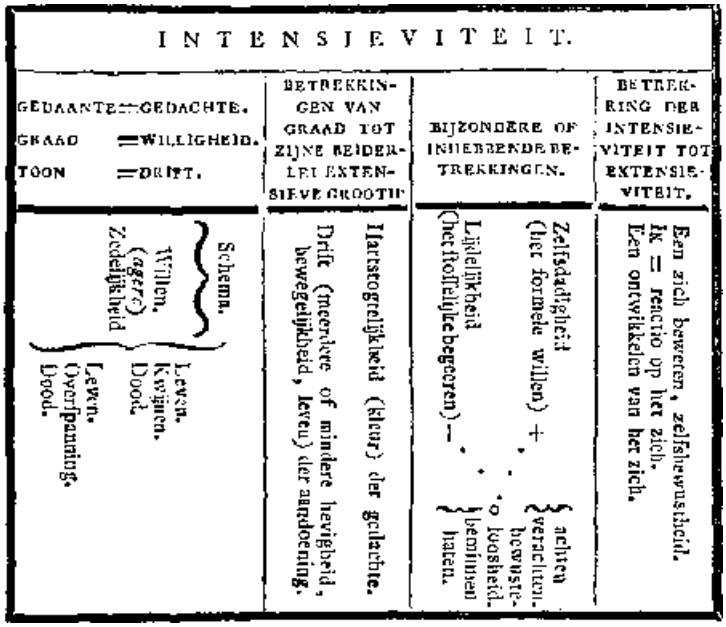

Inl. 83

Onderwerpelijke intensieviteit

De inhoud van het ZICH is: het IK of de zelfsbewustheid, met als onderscheidingen *gedaante*, *graad* en *toon*.

'Zelfsbewustheid is het beweten van zich, en dit beweten is eene daad' (*Inl.* 68). Dat wil zeggen een daad in Kinkers opvatting: 'alle daad is een denkend willen, of willend denken' (*Inl.* 69). *Willen* blijkt dus het meest essentiële van het IK te zijn.

kolom 1:	.Het schema van graad is hier weergegeven; graad is immers - zie bovenaan de kolom - willigheid. Met het willende, het dadelijke is een zedelijkheidsaspekt verbonden. Vandaar het woord *zedelijkheid*.
kolom 2:	.De betrekkingen van graad tot gedaante en van graad tot toon zijn hier aangegeven (kleur = graad).
kolom 3:	.Uit analyse van het willen blijkt dat het een 'zelfsdadig' en een lijdelijk aspekt vertoont (dat 'het een tegelijk zelfsdadig lijden- en zelfslijdend handelen voorstelt', *Inl.* 76), wat ook duidelijk in deze kolom uitkomt. .Beminnen, en haten; achten, en verachten, zijn de vier wijzigingen der intensieviteit, toegepast op de kleuren van den inwendigen zin. In alle aandoeningen (wilsuitingen) openbaren zij zich, in eenen zekeren graad; en de toon van dezen graad drukt er het bewegelijke, de hartstogtelijkheid, of drift van uit' (*Inl.* 81). De twee genoemde aspekten, een lijdelijk en zelfsdadig aspekt, zijn in alle gemoedsaandoeningen aanwezig.
kolom 4:	.Begrijpelijk gezien ook het schema der extensieviteit.
OPMERK.:	Ook in deze tabel is de overeenkomst met het voorwerpelijke schema zeer treffend (vergelijk de korresponderende kolommen!).

(Voorwerpelijke)

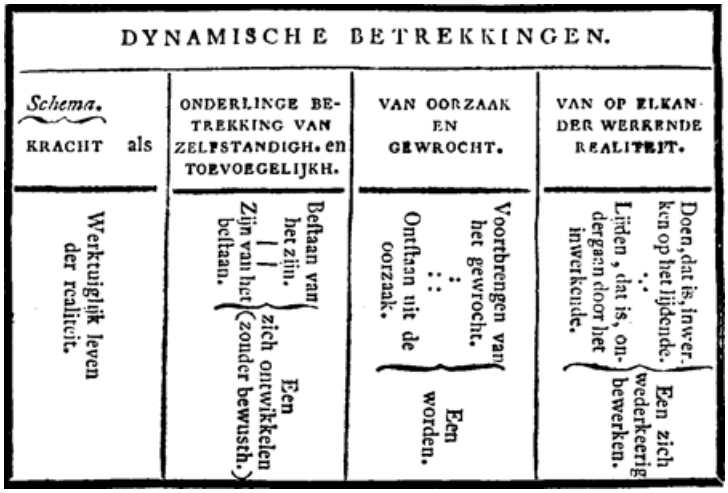

DYNAMISCHE BETREKKINGEN.

Schema. KRACHT als	ONDERLINGE BETREKKING VAN ZELFSTANDIGH. en TOEVOEGELIJKH.	VAN OORZAAK EN GEWROCHT.	VAN OP ELKANDER WERKENDE REALITEIT.
Werktuiglijk leven der realiteit.	Bestaan van het zijn. Zijn van het bestaan. Een zich ontwikkelen (zonder bewustheid.)	Voortbrengen van het gewrocht. Ontstaan uit de oorzaak. Een worden.	Doen, dat is, inwerken op het lijdende. Lijden, dat is, ondergaan door het inwerkende. Een zich wederkeerig bewerken.

Inl. 5

3. Dynamische betrekkingen

Dynamisch: het gaat om de toepassing van de denkvorm *kracht*.

Voorwerpelijke dynamische betrekkingen

De tabel is vrij duidelijk wanneer we nagaan wat Kinkers opvatting over het kennen van de realiteit is. Hij merkt op:

> 'Wij denken ons, daar bij, de *een-alheid* der stof *(realiteit)* in *tijd* en *ruimte*, als een *dynamisch* geheel, en dus als het onveranderlijke *substratum* van al het vele, gelijktijdig in de ruimte, en bij opvolging in den tijd - bestaande. Beide is een bestaan. Maar zelfstandigheid is het zelfbestaande, dat slechts als één kan gedacht worden, waarvan de voorwerpen der ervaring de inhaerenzen, de inhangende zaken, realiteiten zijn, welker bestaan niet anders dan als iets, van dit zelfstandige afhankelijk, kan gedacht worden. Het op elkander volgen van dit afhankelijk bestaan, denken wij als aan elkander ondergeschikte toestanden in den tijd, waarvan de voorafgaande de oorzaak van den volgende toestand is; En het gelijktijdig zijn der gewrochten in de ruimte als een wederkeerig werken der voorwerpen op elkander, afhankelijk van eenen vroegeren toestand' (*Inl.* 48-9).

De toepassing van *kracht* op de realiteit levert de volgende grondbetekenissen op:

zelfstandigheid	m.b.t.	inhaerens
werking	m.b.t.	gewrocht
werking	m.b.t.	tegenwerking

OPMERK.: Deze grondbetekenissen drukken niet de *aanschouwde* (zoals in het schema van de voorwerp. intensieviteit), maar de *gedachte* realiteit uit (zie *Inl.* 50). We *denken* de werking van de kracht immers!

kolom 1: .We kennen de voorwerpen doordat ernaar wij aannemen - een *kracht* werkt die ons indrukken geeft van die voorwerpen.

kolom 2: .'Wij aanschouwen het zelfsbestaan der voorwerpen niet, maar alleen de zesderlei hoedanigheden [nl. via de zes zintuigen geleverd M.W.] van dit onderstelde bestaan. Deze aanschouwde hoedanigheden veranderen door dit

begrip zelf van aard en natuur, in onze gedachten. Het zijn niet meer de naar zesderlei modificatiën gevoelde gedaanten en toonaardige kleuren, maar de gedachte attributen, eigenschappen, in één woord, de *inhaerenzen* van het louter gedachte substantiële (*Inl.* 48). Vandaar dat we over inhaerenzen (toevoegelijkheid) en substantie (zelfstandigheid) spreken. Zelfstandigheid is 'het bloot gedachte inwendige onveranderlijke bestaan der dingen (voorwerpen)' (*Inl.* 50) ofwel 'een bestaan van het aanhankelijke' (*Inl.* 50),

(Onderwerpelijke)

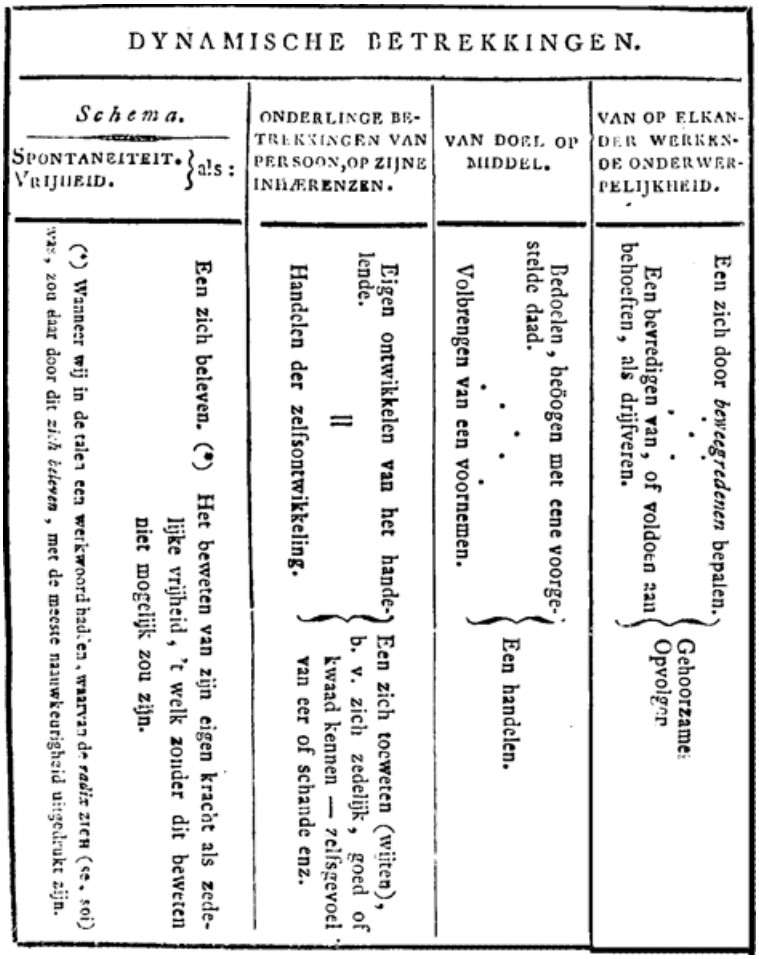

DYNAMISCHE BETREKKINGEN.

VAN OP ELKANDER WERKENDE ONDERWERPELIJKHEID.	VAN DOEL OP MIDDEL.	ONDERLINGE BETREKKINGEN VAN PERSOON, OP ZIJNE INHÆRENZEN.	*Schema.* SPONTANEITEIT. VRIJHEID. } als :
Een zich door *bewegredenen* bepalen.			
Een bevredigen van, of voldoen aan behoeften, als drijfveren.			
} Gehoorzame Opvolger			
	Bedoelen, beöogen met eene voorgestelde daad.	Eigen ontwikkelen van het handelende.	Een zich toeweten (wijten), b. v. zich zedelijk, goed of kwaad kennen — zelfgevoel van eer of schande enz.
	Volbrengen van een voornemen.	Handelen der zelfontwikkeling.	Een handelen.

Een zich beleven. (*) Het beweten van zijn eigen kracht als zedelijke vrijheid, 't welk zonder dit beweten niet mogelijk zou zijn.

(*) Wanneer wij in de taal een werkwoord hadden, waarvan de *radix* zich (se, sui) was, zou daar door dit *zich beleven*, met de meeste naauwkeurigheid uitgedrukt zijn.

‘een bestaan van het zijn’ (zie kolom). Toevoegelijkheid is niet het bestaan, maar het *zijn* der dingen, of ‘het aanhankelijke van het bestaan’ (*Inl.* 50), ‘het zijn van het bestaan’ (kolom).

kolom 3 en 4: .Zie wat kolom 3 en 4 betreft het begin van *Voorwerpelijke dynamische betrekkingen*.

Onderwerpelijke dynamische betrekkingen

kolom 1: .Op de plaats van *kracht* in de voorwerpelijke tabel staan hier *spontanëiteit* en *vrijheid*, horend bij een *persoon*. Immers het ZICH ‘beschouwd als dat gene dat handelt, is persoonlijkheid’ (*Inl.* 85).

kolom 2: .Hier is sprake van de onderlinge betrekkingen van *persoon* op zijn inhaerenzen. Persoon is ‘het zelf handelende, dat geen, namelijk, waaraan wij (niet de werking; maar)* de daad die verrigt wordt toeschrijven’ (*Inl.* 85).
‘Persoonlijkheid, als zoodanig, stelt geene oorzakelijkheid boven zich; anders zou deze laatste de persoonlijkheid moeten zijn: want hij is persoon, die oorzaak van zijn eigen daden is, en aan wien men de daad wijten kan. Voor zoo verre iets persoon is, is het geheel spontaneel: en iets dat te gelijk persoon en zaak is, b.v. de mensch, is alleen in zoo verre persoon, als hij zedelijk vrij, en dus culpabel voor zijne daden is’ (*Inl.* 86).
‘Van dit persoonlijke zijn alle de velleïten de inhaerenzen’ (*Inl.* 86). De velleïten d.w.z. het handelende.
Vergelijk voor de formulering in kolom 2 de korresponderende voorwerpelijke kolom.

kolom 3: .*Oorzaak en gewrocht* uit het voorwerp. tabel zijn hier *doel en middel*. Een

* Een voorbeeld: we schrijven, wanneer we het over het doden van een man hebben, aan de persoon die dat doet niet de *werking* van het doodgaan toe, maar wel de *daad* van het doden.

	persoon handelt en richt zich daarbij op een doel. Iedere daad is immers een gevolg van een willen, en dat willen is altijd gericht op een doel
kolom 4:	.Ook aan de zelfsbewustheid zijn twee kanten: een *doen* en een *lijden*.

(Voorwerpelijke)

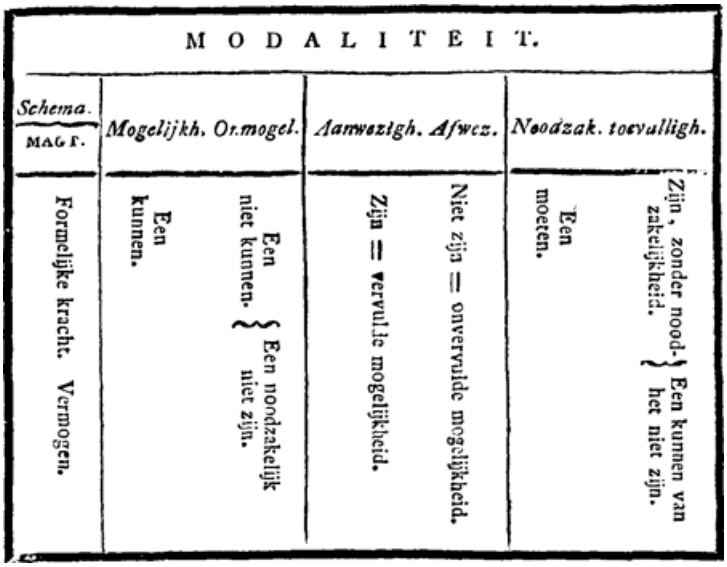

MODALITEIT.			
Schema. / MAGT.	*Mogelijkh. Onmogel.*	*Aanwezigh. Afwez.*	*Noodzak. toevalligh.*
Formelijke kracht. Vermogen.	Een kunnen. / Een niet kunnen. { Een noodzakelijk niet zijn.	Zijn = vervulde mogelijkheid. / Niet zijn = onvervulde mogelijkheid.	Een moeten. / Zijn, zonder noodzakelijkheid. { Een kunnen van het niet zijn.

Inl. 55

4. Modaliteit

De schema's van de modaliteit of ‘de wijziging des denkens’ (zie *Inl.* 53) ontstaan door toepassing van de denkvorm ‘*magt*’.

Voorwerpelijke modaliteit

kolom 1:	.De vorm van kracht (‘formelijke kracht’) is *macht. Macht* is mogelijkheid, wanneer de *kracht* werkt wordt die mogelijkheid vervuld.
kolom 2: *t/m 4*	.I.v.m. *macht* onderscheidt Kinker drie grondbetekenissen: *mogelijkheid*, het louter vormelijke van de werkelijkheid (kolom 2); *werkelijkheid* of *aanwezigheid*; de vervulling der mogelijkheid (kolom 3); *noodzakelijkheid*, de onmogelijkheid van het niet werkelijk zijn (kolom 4). Deze grondbetekenissen hebben de eigenaardigheid, dat ‘het eerste en derde moment, waarin zij voorgesteld worden, elkander, in de ontkenning wederkeerig onderstellen’ (*Inl.* 53). Dat wil zeggen: onmogelijkheid (de ontkenning der mogelijkheid) is de noodzakelijkheid van het niet zijn (zie kolom 2); toevalligheid (de ontkenning der noodzakelijkheid) veronderstelt de mogelijkheid van het niet zijn (kolom 4).

(Onderwerpelijke)

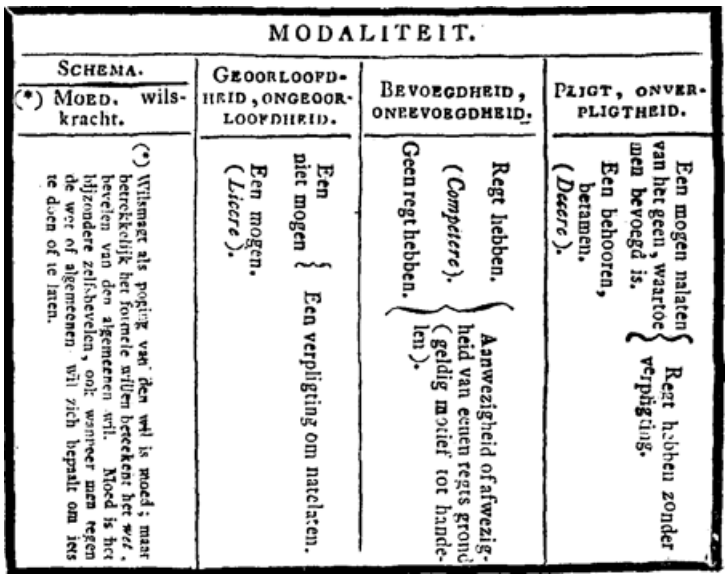

MODALITEIT.

SCHEMA. (*) MOED. wilskracht.	GEOORLOOFDHEID, ONGEOORLOOFDHEID.	BEVOEGDHEID, ONBEVOEGDHEID.	PLIGT, ONVERPLIGTHEID.
(*) Wilskracht als poging van den wil is moed; maar betrekkelijk het formele willen beteekent het *wel*. bevelen van den algemeenen wil. Moed is het bijzondere zelfbevelen, ook wanneer men tegen de wet of algemeenen wil zich bepaalt om iets te doen of te laten.	Een niet mogen. (*Licere*). Een mogen. (*Licere*). Een verpligting om nalaten.	Regt hebben. (*Competere*). Geen regt hebben. Aanwezigheid of afwezigheid van eenen regts grond (geldig motief tot handelen).	Een mogen nalaten van het geen, waartoe men bevoegd is. Regt hebben zonder verpligting. Een behooren, betamen. (*Decere*).

Inl. 97

Onderwerpelijke modaliteit

kolom 1:	.Onderwerpelijk *magt* (mogelijkheid) is iets anders dan voorwerpelijke. 'Wanneer wij spreken van de mogelijkheid eener *daad*, in eenen objectieven zin, dan bedoelen wij, daarmede, alleen het al of niet *kunnen* van de stoffelijke daad; of zij, namelijk, al dan niet gerealiseerd kunne worden. Van de zijde des onderwerps, is de mogelijkheid of magt slechts de toestand van den *wil* zelven; het durven, de moed of ondernemendheid van hem die wil, die vrij kiest, daar hij ook zou kunnen nalaten. Deze *subjectieve* mogelijkheid sluit de werkelijkheid niet noodzakelijk in: zij is de zichzelve bepalende vrijheid' (*Inl.* 91). (de objectieve mogelijkheid is werkelijkheid én noodzakelijkheid!). Men spreekt in het onderwerpelijke geval van zedelijke modaliteit.
kolom 2:	.Het mogelijke in zedelijke zin, is niet werkelijk en noodzakelijk,maar vrij. 'Het zedelijk mogelijke eener daad is hare *geoorloofdheid* (een *licere*)' (*Inl.* 94).
kolom 3:	.'MOGEN zou men, in zekeren zin, *een regt tot zich hebben* kunnen noemen (...), *mogen* zegt hetzelfde als het niet stuiten van den wil tegen eene verbiedende wet. Al wat tegen de algemeenen wil niet indruischt, is geoorloofd, is een negatief regt hebben. REGT HEBBEN drukt eene *bevoegdheid* uit...' (*Inl.* 94-5).
kolom 4:	.'REGT is dus eene zedelijke werkelijkheid, welke wederom onderscheiden is van PLIGT, of zedelijke noodzakelijkheid. Deze is niet slechts een bloot mogen, of werkelijk regt hebben, maar een behooren (sollen), zedelijk moeten' (*Inl.* 95).

Ook voor de onderwerpelijke modaalbetekenissen geldt, dat het eerste en derde moment elkaar in de ontkenning wederkerig onderstellen:

ongeoorloofdheid = verplichting om iets na te laten

onverpligtheid (in de zeldzame betekenis van zedelijke toevalligheid) = de geoorloofdheid om iets na te laten, waartoe men echter de bevoegdheid heeft.

OPMERK.: Ook in dit schema is de overeenkomst met het voorwerpelijke heel duidelijk. Kinker trekt zelfs expliciet een parallel: ‘Deze modaalbegrippen, drukken eene overeenkomst of strijdigheid van het willen met den formelijken of algemeenen wil (zedelijke wet) uit; even gelijk de objectieve modaalbegrippen eene overeenkomst of strijdigheid met de natuurwetten te kennen geven’ (*Inl.* 95).

Opmerking over de voorwerpelijke schema's

Termen uit Kants tafel der kategorieën zijn in Kinkers voorwer pelijke schema's terug te vinden: zie b.v. *eenheid*, *veelheid*, *alheid* in het schema van EXTENSIEVITEIT (vgl. verder de tafel der kategorieën STÖRIG II, 132-3). Ze vormen een *gedeelte* van de betekenisonderscheidingen die Kinker maakt d.m.v. een kantiaans gekleurde analyse van het denkvermogen.

Bibliografie

H.B. ACTON 1966,	'The philosophy of language in revolutionary France'. In: *Studies in philosophy*, London, 143-167.
W.P. ALSTON 1964,	*Philosophy of language*, Prentice-Hall Inc. U.S.A.
G. von ANTAL 1888,	*Die holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert*, Utrecht.
H. ARENS 1969[2],	*Sprachwissenschaft;* der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart, Freiburg/München.
J. BESTGEN 1959,	'Johannes Kinker á l'université de Liège'. In: *Bulletin de la société royale le Vieux-Liège*, 420-425.
W. BILDERDIJK 1826,	*Nederlandsche Spraakleer*, 's Gravenhage.
J. BRAEUER 1921,	*A.F. Bernhardi*; der Sprachphilosoph der älteren Romantik, Breslau.
CATALOGUS 1846	*Catalogus van drie hoogst belangrijke en zeer fraaye boekverzamelingen*...Alles nagelaten door wijlen de wel edele heeren Mr. Johannes Kinker. Mr. Johannes Willem Willekens....en Arend Horstman, Amsterdam Jacobus Radink en Frederik Muller
N. CHOMSKY 1966,	*Cartesian linguistics*, New York en London.
H.J. CLOEREN & S.J. SCHMIDT 1971	*Philosophie als Sprachkritik im 19. Jahrhundert*, 2 dl., Stuttgart.
R. EISLER 1930,	*Kant-Lexikon*, Berlin
E. FIESEL 1927,	*Die Sprachphilosophie der deutschen Romantik*, Tübingen.
GEDENKSCHRIFTEN 1817,	Gedenkschriften, in de hedendaagsche talen, van de derde Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van wetenschappen, letterkunde, en schoone Kunsten. Eerste deel. Amsterdam.
GEDENKSCHRIFTEN, 1833	Idem. Vierde deel. Amsterdam

P.H.v.d. GULDEN 1940-41, ‘Mr. Johannes Kinker (1764-1845)’. In: *Alg. Ned. tijdschrift voor wijsbegeerte en psychologie* 34, 27-35.

M.C. van HALL 1850, *Mr. Johannes Kinker;* bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften, Amsterdam.

A.G. van HAMEL 1945, *Geschiedenis der taalwetenschap*. Den Haag.

G. HARNOIS — *Les théories du langage en France de 1660 à 1821*, Paris, z.j. (1928 of 1929; zie JULIARD 13 en DE WITTE & WIJNGAARDS 22).

E. HEINTEL 1972, — *Einführung in die Sprachphilosophie*, Darmstadt.

K. JASPERS 1967, — *Kant*, Utrecht/Antwerpen.

M.H. JELLINEK 1913, — *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung*, 2 dl., Heidelberg.

O. JESPERSEN 1922, — *Language*, *its nature*, *development and origin*, London.

J.P.B. de JOSSELIN de JONG 1915, — 'Geschiedenis der taalwetenschap'. In: *Geschiedenis der wetenschappen*, Baarn, I, 61-93.

P. JULIARD 1970, — *Philosophies of language in eighteenthcentury France*, Den Haag/Parijs.

J. KINKER 1799, — 'Proeve eener opheldering van de Critiek der zuivererede'. In: *Magazijn voor de critische wijsgeerte*, II (1799), 43-238.

J. KINKER 1817, — 'Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen'. In: GEDENKSCHRIFTEN 1817, 1-246.

J. KINKER 1819, — *Gedichten* dl. I, Amsterdam.

J. KINKER 1829, — *Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijks Nederlandsche Spraakleer*, Amsterdam.

J. KINKER 1833, — 'Proeve eener beantwoording van de vraag: wat nut kan de empirische algemeene taalkennis aan de hoogere wijsbegeerte toebrengen?' In: GEDENKSCHRIFTEN 1833, 3-113.

J. KINKER 1850/1852, — *Le dualisme de la raison humaine*, 2 dl, Amsterdam (verzorgd door J.D. Cocheret de la Morinière).

(J. KINKER) 1877, — *Verspreid en onuitgegeven dicht en ondicht van Kinker*, uitgeg. door Van Vloten, Haarlem.

A. KLUYVER 1906, ‘Bilderdijk en de taalwetenschap’. In: *Onze Eeuw* 6, 4e dl., 1-26.

R.A. KOLLEWIJN 1892, *Bilderdijk*, *zijn leven en zijn werken*, 2 dl., Amsterdam.

F.K.H. KOSSMANN 1944-1946, ‘Voorbereiding van een bibliographie der Nederlandsche taal- en letterkunde tot 1800’. In: *Het Boek* 28, 171-194.

L. KUKENHEIM 1966[2], *Esquisse historique de la linguistique francaise et de ses rapports avec la linguistique générale*, Leiden.

J.P.N. LAND 1899 — *De wijsbegeerte in de Nederlanden*, 's-Gravenhage.

M.J. LANGEVELD 1934, — *Taal en denken*, Groningen.

C.P.F. LECOUTERE 1926[3], — *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het Nederlands*, bew. door L. Grootaers, Groningen.

C.F.P. LECOUTERE 1948[6], — Inleiding tot ..... (een *verminderde* uitgave!).

E.J. LEMMON 1968, — *Moderne Logica*, Utrecht/Antwerpen.

J. LYONS 1971[4], — *Introduction to theoretical linguistics*, Cambridge.

MAGAZIJN voor de critische — *wijsgeerte en de geschiedenis van dezelve*, 1799-1803, Amsterdam, 6 dl.

Q.I.M. MOK 1971, — *De actualiteit van de Grammaire van Port Royal*, z.p.

NOTULENBOEKEN van de IIIe — *klasse van het KNI*, Archief van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Trippenhuis, Kloveniersburgwal 29, Amsterdam.

H. PEDERSEN 1962, — *The discovery of language;* linguistic science in the nineteenth century, Indiana University Press (le uitg. 1924; in het Deens).

F. PICAVET 1891, — *Les Idéologues*, Paris.

J.A. RISPENS 1960, — *De geharnaste dromer*; Mr. Johannes Kinker als aestheticus en dichter, Kampen.

R.H. ROBINS 1967, — *A short history of linguistics*, London.

A. le ROY 1869, — *L'Université de Liége depuis sa fondation*, Liége. (350-391).

M. RUTTEN 1962, — 'Neerlandica aan de rijksuniversiteit te Luik; Johannes Kinker'. In: *Tijdschrift voor levende talen* 28, 99-133.

E. SAPIR 1907-1908, — 'Herder's "Ursprung der Sprache"'. In: *Modern Philology* 5, 109-142.

F. SASSEN 1952[2], — *Van Kant tot Bergson;* geschiedenis van de wijsbegeerte der negentiende eeuw, Antwerpen/Amsterdam.

F. SASSEN 1959, *Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland*, Amsterdam/Brussel.

S.J. SCHMIDT 1968, *Sprache und Denken als sprachphilosophisches Problem von Locke bis Wittgenstein*, Den Haag.

U.V. SLAGLE, 1974 'The Kantian influence on Humboldt's linguistic thought'. In: *Historiographia Linguistica* I, 341-350.

J.L. SNETHLAGE 1969[3], *Kant*, Den Haag.

H.J. STORIG 1966[5] *Geschiedenis van de filosofie*, 2 dl., Utrecht/Antwerpen.

W. STREITBERG 1909, 'Kant und die Sprachwissenschaft'. In: *Indogermanische Forschungen* 26, 382-422.

V. THOMSEN 1927, *Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts*, Halle (Saale).

J.F. VANDERHEYDEN 1971[9], *Schets van een geschiedenis van de Germaanse filologie*, Universiteit van Leuven (syllabus).

P.A. VERBURG 1952, *Taal en functionaliteit*, Wageningen.

G.J. VIS 1967, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie*, Zwolle.

C.G.N. de VOOYS 1947, 'Uit de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde:van Ten Kate tot Siegenbeek'. In: *Verzamelde taalkundige opstellen* III, 11-22 Groningen [eerder gepubliceerd in Ntg 22 (1928), 12-23].

C.G.N. de VOOYS 1947, 'De taalbeschouwing van Siegenbeek-Weiland en van Bilderdijk'. In: *Verz. Taalk. Opst.* III, 63-76. [eerder gepubliceerd in Ntg. 25 (1931), 21-34].

C.G.N. de VOOYS 1947, 'Kinker als taalkundige naast en tegenover Bilderdijk'. In: *Verz. Taalk. Opst.* III, 351-360. [eerder gepubliceerd in Album Verdeyen (1943), 171-9, Brussel/Den Haag].

C.G.N. de VOOYS 1970, *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, Groningen. (anast. herdr. van 1951[2]).

P. WEILAND 1805, *Nederduitsche Spraakkunst*, Amsterdam.

B.H.C.K. van der WIJCK 1864[2] *Mr. Johannes Kinker*, Groningen.

J. te WINKEL 1904, *Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche taal*, Culemborg.

A.J.J. de WITTE & N.C.H. WIJNGAARDS 1961, *De struktuur van het Nederlands*, 's-Hertogenbosch.

Aantekening

Met betrekking tot de bibliografie van de *Gedenkschriften* 1817 moet het volgende worden opgemerkt: er kan van één editie gesproken worden, omdat verreweg het grootste gedeelte van het boek van eenzelfde zetsel is gedrukt; bij vergelijking van exemplaren treft men echter verschillend zetsel aan van de titelpagina en de pp. 1-10.

In type B vindt men de naam van Kinker en het jaartal 1813 op de titelpagina van de *Inleiding*; zaken die in type A ontbreken*.

In type B zijn - ten opzichte van type A - vrij wat spel-, zet- en interpunktiefouten en grammatikale onjuistheden verbeterd op de pp. 1-10. In type B blijkt een nieuw katern te zijn ingevoegd (p. 1- 8). Ook zijn er twee nieuwe bladzijden, de titelpagina en p. 9, in geplakt.

Tot type B behoren de exemplaren UBL 563 C 9 en MNL (in UBL) 1200 B 7.

Tot type A behoort een exemplaar dat in mijn bezit is. De exemplaren van type B zijn uiteraard steeds door mij gebruikt.

* Er is ook een verschil in de titel: Inleiding *voor* (A) tegenover Inleiding *eener* (B).

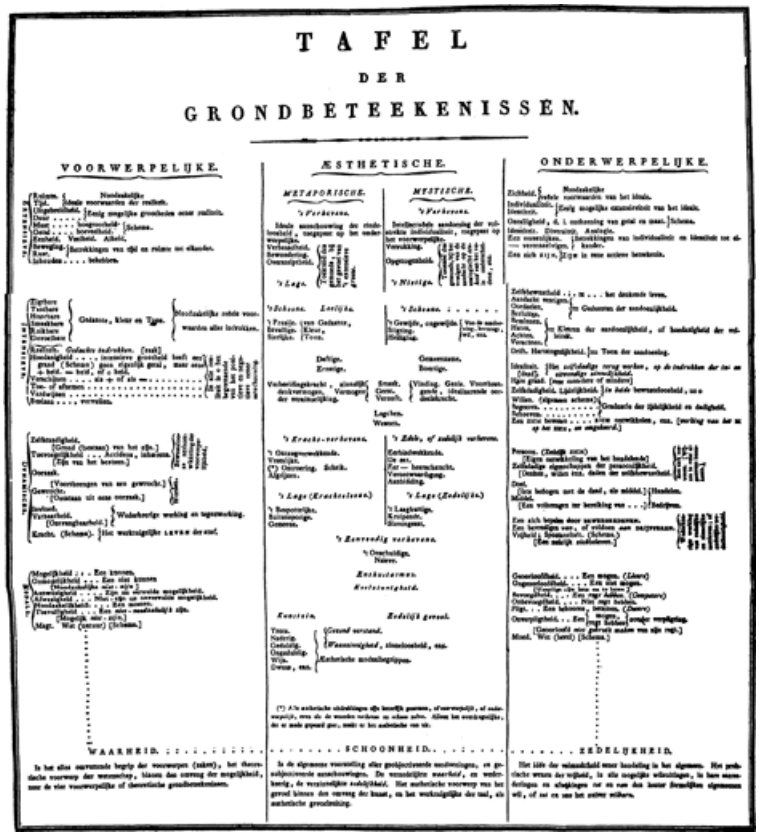

TAFEL

DER

GRONDBETEEKENISSEN.

VOORWERPELIJKE.

ÆSTHETISCHE.

METAPORISCHE.

MYSTISCHE.

ONDERWERPELIJKE.

WAARHEID.

SCHOONHEID.

ZEDELIJKHEID.

VOORWERPELIJKE.

EXTENSIEVE.

- Ruimte. } Noodzakelijke
- Tijd. } ideale voorwaarden der realiteit.
- Uitgebreidheid. } Eenig mogelijke grootheden eener realiteit.
- Duur . . . . . }
- Maat . . . . hoegrootheid. } Schema.
- Getal . . . . hoeveelheid. }
- Eenheid. Veelheid. Alheid.
- Beweging. } Betrekkingen van tijd en ruimte tot elkander.
- Rust. }
- Inhouden . . . . behebben.

INTENSIEVE.

- Zigtbare, Tastbare, Hoorbare, Smaakbare, Reukbare, Gevoelbare } Gedaante, kleur en Toon. } Noodzakelijke reële voorwaarden aller indrukken.
- Realiteit. *Gedachte indrukken.* [zaak]
- Hoedanigheid . . . . intensieve grootheid heeft een graad (Schema) geen eigenlijk getal, maar eene + heid. — heid, of o heid. } In alle reëlheit is o het begrenzende van het positieve en negatieve eener aanschouwing.
- Verschijnen . . . . als + of als — . . . . . } idem
- Toe- of afnemen . . . . . } idem
- Verdwijnen . . . . . } idem
- Bestaan . . . , vervullen.

DYNAMISCHE.

- Zelfstandigheid. [Grond (bestaan) van het zijn.] } Evenaanzijnde reciproke wikkeling der voorwerpelijkheid.
- Toevoegelijkheid . . . Accidens, inhærens. [Zijn van het bestaan.] } idem
- Oorzaak. [Voortbrengen van een gewrocht.] } Worden.
- Gewrocht. [Ontstaan uit eene oorzaak.] } Worden.
- Invloed. Vatbaarheid. [Ontvangbaarheid.] } Wederkeerige werking en tegenwerking.
- Kracht. (Schema). } Het werktuigelijke LEVEN der stof.

MODALE.

- Mogelijkheid : : . Een kunnen.
- Onmogelijkheid . . . Een niet kunnen [Noodzakelijke *niet - zijn*]
- Aanwezigheid . . . . Zijn = vervulde mogelijkheid.
- Afwezigheid . . . Niet - zijn = onvervulde mogelijkheid.
- Noodzakelijkheid. . . . Een moeten.
- Toevalligheid . . . Een *niet - noodzakelijk* zijn. [Mogelijk *niet - zijn.*]
- Magt. Wet (natuur) [Schema.]

WAARHEID. : : . : . : : : : . .

Is het alles omvattende begrip der voorwerpen (zaken), het theoretische voorwerp der wetenschap, binnen den omvang der mogelijkheid, naar de vier voorwerpelijke of theoretische grondbetrekenissen.

ÆSTHETISCHE.

METAPORISCHE.

't Verhevene.

Ideale aanschouwing der eindeloosheid, toegepast op het onderwerpelijke.

Verbaasdheid.
Bewondering.
Overstelptheid. } Toestand des gemoeds, bij het gevoel van 't extensieve groote.

't Lage.

't Schoone. Leelijke.

't Fraaije. } van Gedaante,
Bevallige. } Kleur,
Sierlijke. } Toon.

Deftige.
Ernstige.

Verbeeldingskracht, zinnelijk denkvermogen. Vermogen der verzinnelijking. } Smaak. Geest. Vernuft. } Vinding. Genie. Voortbrengende, idealiserende oordeelskracht.

Lagchen.
Weenen.

't Kracht-verhevene.

't Ontzagwerwekkende.
Vreeslijke.
(*) Ontroering. Schrik.
Afgrijzen.

't Lage (Krachteloose.)

't Bespottelijke.
Hautensporige.
Gemeene.

't Edele, of zedelijk verhevene.

Eerbiedwekkende.
De eer.
Eer — heerschzucht.
Verontwaardiging.
Aanbidding.

't Lage (Zedelijke.)

't Laaghartige.
Kruipende.
Slavengeest.

't Eenvoudig verhevene.

't Onschuldige.
Naieve.

Enthusiasmus.

Koelzinnigheid.

Kunstzin.

Trots.
Nederig.
Geduldig.
Ongeduldig.
Wijs.
Dwaas, enz.

Zedelijk gevoel.

Gezond verstand.
Waanzinnigheid, zinneloosheid, enz.
Æsthetische modsalbegrippen.

(*) Alle æsthetische uitdrukkingen zijn letterlijk genomen, of *voorwerpelijk*, of *onderwerpelijk*, even als de woorden *verheven* en *schoon* zelve. Alleen het overdragtelijke, dat er mede gepaard gaat, maakt er het æsthetische van uit.

. . . . . SCHOONHEID. . . . . .

Is de algemeene voorstelling aller geobjectiveerde aandoeningen, en gesubjectiveerde aanschouwingen. De verzedelijkte *waarheid*, en wederkeerig, de verzinnelijkte *zedelijkheid*. Het æsthetische voorwerp van het gevoel binnen den omvang der kunst, en het werktuigelijke der taal, als æsthetische gevoelsuiting.

ONDERWERPELIJKE.

Zichheid. { reële Noodzakelijke voorwaarden van het ideale.
Individualiteit. Identiteit. { Eenig mogelijke extensieviteit van het ideale.
Ontalligheid, d. i. ontkenning van getal en maat. { Schema.
Identiteit. Diversiteit. Analogie.
Een vereenlijken. — vereenzelvigen. { Betrekkingen van individualiteit en identiteit tot elkander.
Een zich ZIJN. { ZIJN in eene actieve betrekenis.

Zelfsbewustheid . . . . . het denkende leven.
Aandacht vestigen. Oordeelen. Besluiten. { = Gedaanten der aandoenlijkheid.
Beminnen. Haten. Achten. Verachten. { = Kleuren der aandoenlijkheid, of hoedanigheid der veleitrit.
Drift. Hartstogtelijkheid. { = Toon der aandoening.

Idealiteit. [daad]. { Het *zelfsdadige terug werken, op de indrukken der in- en uitwendige zinnelijkheid.*
Hare graad. [eene meerdere of mindere]
Zelfsdadigheid. Lijdelijkheid. { *in beide* bewusteloosheid, = o
Willen. (algemeen schema) Begeeren. . . . . Behoeven. . . . . { Gradatie der lijdelijkheid en dadigheid.
Een ZICH bewegen . . . . ZICH ontwikkelen, enz. [*werking van het* IK *op het* ZICH, *en omgekeerd.*]

Persoon. (Zedelijk ZICH) [Eigen ontwikkeling van het handelende] Zelfsdadige eigenschappen der persoonlijkheid. [Denken, willen enz. daden der zelfsbewustheid.] { Een zich zelven vormend, en in vrijheid gemeen handelend.
Doel. [Iets beoogen met de daad, als middel.] { Handelen.
Middel. [Een volbrengen ter bereiking van . . .] { Bedrijven.

Een zich beperken door ZELFBEHEERSCHING. Een bevredigen *van*, of voldoen *aan* ZELFVERZAKEN. Vrijheid; Spontaneiteit. (Schema.) [Een zedelijk *zich*beleven.] { Wederkeerige werking van redelijkheid en zinnelijkheid; of zedelijke tweedaadigheid.

Geoorloofdheid. . . . Een mogen. (*Licere*)
Ongeoorloofdheid. . . . Een niet mogen. [Verpligte alles niet te laten.]
Bevoegdheid. . . . Een *regt hebben.* (*Competere*)
Onbevoegdheid. . . . Niet regt hebben.
Pligt. . . Een behooren, betamen. (*Decere*)
Onverpligtheid. . . Een { mogen, regt hebben } zonder verpligting.
[Geoorloofd *niet gebruik maken* van zijn regt.]
Moed. Wet (bevel) [Schema.]

. . . . . ZEDELIJKHEID.

Het idée der volmaaktheid eener handeling in het algemeen. Het praktische wezen der vrijheid, in alle mogelijke wilsuitingen, in hare nuanceringen en afwijkingen *tot* en *van* den louter formelijken algemeenen will, of *tot* en van het zuiver *willen*.